

Prof. ing. Stane Krašovec

PREVEČ LJUDI PREMALO KRUHA

ZALOŽBA »KMEČKA KNJIGA«
V LJUBLJANI
1957

PREGOVOR

Ko je bila vojna proti fašističnim osvajalcem na višku, so leta 1943 zastopniki Združenih narodov v Hot Springsu v Ameriki postavili temelje Organizaciji Združenih narodov za hrano in poljedelstvo (FAO z angleško kratico) z resolucijo, ki poudarja, da »ni mogoče odstraniti nevarnosti novih vojn, dokler ne bo obvladana lakota in zajamčeno vsakemu človeku tisto, kar nujno potrebuje za svoj obstanek in mu tudi pripada.« Ustavi te organizacije kakor tudi v ustavi Organizacije Združenih narodov so se države članice obvezale skrbeti za dvig proizvodnje živil in za splošen dvig življenjskega standarda vsakega človeka ter se v tem prizadevanju medsebojno podpirati.*

U prvih šestih ali sedmih letih po drugi svetovni vojni je v tem pogledu naraščala zaskrbljenost, ker se je pokazalo, da se po vojnem opustošenju proizvodnja hrane v svetovnem merilu sicer dviga, da pa prebivalstvo narašča še hitreje, zlasti na Daljnem vzhodu in v Južni Ameriki. Stari Malthusov nauk je spet močno prodir v ekonomske in v politične razprave. U naslednjih letih se je razmerje med proizvodnjo in prebivalstvom sicer popravilo, toda pojavilo se je drugo zlo. Uelik del svetovnih zalog ne gre več v promet, medtem ko večina človeštva strada. Množijo se reakcionarni in konservativni govori in spisi, ki po eni strani zahtevajo, naj se skrči proizvodnja živil, a po drugi strani obnavljajo in napihujejo glasove, da je zlasti v nerazvitih deželah preveč ljudi.

* Pisec te knjige uporablja za izraz »agriculture« v romanskih in anglosaksonskih jezikih (nemško »Landwirtschaft«, rusko »sel'skoe hozjajstvo«, srbohrvatsko »poljoprivreda«) besedo »poljedelstvo«, ne pa »kmetijstvo«, ki v nasprotju s strokovnimi izrazi v drugih jezikih izvira od »kmetije«. Naš izraz »kmetijstvo« je v ekonomskem in sociološkem pogledu preozek in ne krije niti farmarske niti velekapitalistične niti še obstoječe patriarhalne agrikulturne in pravtako ne latifundijskih, plantažnih in sovhoznih monokultur, ki nimajo s »kmetijami« nič opravka. Zato ne moremo »Food and Agriculture Organization« prevajati v »Organizacijo za hrano in kmetijstvo«.

REDNA KNJIGA
ZBIRKE »KMEČKA KNJIGA«
ZA LETO 1958

Proti takim pojavom so iz krogov Organizacije Združenih narodov predlagali širo diskusijo, ki bi svetovnemu javnemu mnenju dala pozitivne vidike in ga mobilizirala za povečanje proizvodnje in za pravilno razdelitev. U ta namen je Organizacija Združenih narodov za prosveto in kulturo (UNESCO) v sodelovanju s FAO izdala vrsto brošuric, ki obravnavajo razmerje med prebivalstvom in zaloganji živil. Brošurice so napisali ugledni sodobni znanstveniki in publicisti, kakor Aldous Huxley (Dvojna kriza), John Russel (Ali je izhod?), Alva Myrdal in Paul Vincent (Ali nas je preveč), Raymond Furon (Tla, gozd in voda), Harold Blegvad (Užiti predmeti v morju in v sladkih vodah), Stefan Krolikowsky (Razdelitev živil na svetu), André Meyer (Prehrana, prebivalstvo in socialni napredek), B. A. Keen (Nekoliko znanstvenega napredka v poljedelstvu), Josue de Castro (Neplanirana prehrana v Južni Ameriki, pravzaprav izvleček iz njegovega Zemeljske lakote) in drugi. Po priporočilu obeh organizacij so bile brošurice iz francoščine in angleščine prevedene še v nekatere druge jezike, da bi se čimbolj razširile.

Pisec te knjižice se je že takrat namenil, da bo podal v ljudnem spisu zaokrožen pregled najvažnejše vsebine nekaterih brošuric. Med pisanjem pa je sproti opažal, da mora pri dobrem delu predmetov opustiti naslanjanje na viře in na njihovo miselno zaporedje. Res je, da so večina brošuric ali vsaj posamezna poglavja v njih koristno čtivo, napisano v odličnem stilu. Toda marsikaj, kar opisujejo in dokazujejo, nam je že splošno znano in smo o tem prepričani, ali pa je preveč vulgarno ekonomsko in pri večini avtorjev skoro izključno tehnološko. Tako je velika pomankljivost, da povsem manjka zveza z vrednostjo, z zakoni o zemljiškem donosu, z zemljiško rento. Avtorji govorijo o »slabi razdelitvi živil«, ne upajo se pa razpravljati o vzrokih take razdelitve. U času pisanja brošuric (izšle so l. 1950) se je pač bilo še mogoče omejiti na samo tehnično izpopolnitev obdelovalnih metod, na tehnično plat mehanizacije, ki naj bi povečala donos, na tehnično plat obogatitve izčrpanih tal, na boj proti škodljivim razvadam, kot je krmljenje živine z žitom in mlekomi itd. Ko se je pa po letu 1950 vedno bolj razširila tipična kapitalistična hiperprodukcija v obliki naraščanja agrarnih presežkov, čeprav je bila prehrana večine sveta nezadostna, ter je nastalo protislovje med zahtevo po razširjenju proizvodnje in med zastajanjem pro-

daje zalog, je bilo treba vzrokom teh pojavov posvetiti posebno pozornost ter jih imenovati s pravim imenom.

Po vseh takih pomislekih in spričo posebnosti naših razmer je pisec misel na tak pregled najvažnejše vsebine nekaterih brošuric popolnoma opustil. Zdelo se mu je primerneje, da bi nekdo napisal samostojno, docela domačo razpravo, ki bi osvetljevala domače razmere in potrebe.

Minilo je nekaj let in te stvari se ni nihče lotil. Pojavila se je sicer vrsta odličnih razprav o gibanju našega prebivalstva, o natalitetnih razponih, o agrarni prenaseljenosti, o eroziji itd., toda vse se dotika le dednih vprašanj, ne celote. To ni nerazumljivo, kajti za tako delo ni potrebno le mnogo časa in virov, temveč je tudi deset let prekratka doba, da bi se pokazali zakoni gibanja prebivalstva socialističnega sveta pri nas in drugod. Uprisanje odnosa med prebivalstvom in zemljo ter prehrano pa je le vse bolj pereče tako po svetu kakor pri nas. Zdi se, da ne smemo čakati, da se najprej nabere dovolj gradiva, ki bi ga temeljito pretresli in na svoj način obdelali. Naše ljudstvo ima tako potrebo kot pravico dobiti čimprej poljuden opis, kaj danes znanost o teh stvareh ve in misli, kaj je dognano in kaj mistično politiki in državniki. Posebno zanima naše kmečko ljudstvo, ali bo v bodoče dovolj zemlje, tako pri nas kakor po svetu, ali bo premalo ali preveč trga za poljske in živinorejske pridelke in kako utegne svetovni trg vplivati na cene in proizvodnjo tudi pri nas. Ko bo spoznalo resnico, bo še bolj prepričan pristaš kampanje za dviganje produktivnosti v našem poljedelstvu. Zato je spis v prvi vrsti namenjen našemu kmečkemu človeku, čeprav ga bodo, kakor upamo, radi jemali v roke tudi drugi.

Pričujoča knjižica je poskusila že od začetka postaviti težišče na teorijo o naseljenosti, o zemljiških donosih in o mezdnem zakonu, vsaj toliko, kolikor je za njen namen potrebno. Velik del naših znanja željnih kmečkih bralcev je že iz predvojnih časov zadosti šolan in zrel, da gre stvarjem do dna, kakor terjaja teorija. Pa ne samo to. Naš človek tudi zahteva odgovorov na globlja vprašanja. Seveda dopušča poljudni značaj knjižice samo poenostavljene podajanja raznih teorij in odgovorov, v omejenem prostoru. Stvari, o kateri govori večji del spisa, so obravnavali naši marksistični klasiki raztreseno po raznih delih, včasih le mimogrede in težko razumljivo; konkretno so se dotikali razmer, ki so vladale v prejšnjem stoletju ali pred prvo svetovno vojno.

Treba je bilo njihova mnenja nekako povezati in ilustrirati z današnjo konkretnostjo, ali pa pokazati, kje terjajo nove razmere novih zaključkov. Pri zbiranju gradiva so koristno služile statistične objave in poročila organizacije FAO, demografskega oddelka tajništva Združenih narodov, Ekonomske komisije za Evropo in Ekonomske komisije za Azijo in Daljni vzhod, za Jugoslavijo pa statistične publikacije Zveznega zavoda z statistiko in Jugoslovanskega statističnega društva, statistični zborniki Woytinskoga in njegovih grafikoni; koristno pa je poslužil tudi del prvotno zbranih prikazov Unescovih brošuric.

Žal je bilo premalo časa, da bi bilo mogoče izdelati originalne slike s primerjavo razmer v Sloveniji odnosno Jugoslaviji. Iz istih razlogov in pa zato, ker je knjižica v nekaterem oziru še vedno prezgodaj napisana in ni pri nas še nikče sistematično in znanstveno obdelal naše demografske politike in teorije demografskega in demografsko-ekonomskega razvoja, vsaj ne do zaključka našega tokopisa, so morali ostati oddelki iz teh področij okrnjeni; prav tako se nismo mogli podrobneje spuščati v področje naše agrarne prenaseljenosti in v vprašanje pravihne prehrane pri nas. Razprava govori o poljedelstvu, ne spušta pa se v druge pogoje naseljenosti in proizvodnje, kakor so rudno bogastvo, viri toplotne in poglobne energije, pitne vode itd. Glede na širši krog, kateremu je delo namenjeno, so osnovni demografski indeksi pokazani in razloženi izven glavnega besedila v dodatku za tiste bralce, ki jih bodo zanimali.

I. V ČEM JE VPRAŠANJE

Na kmetiji je štiri, pet, šest ali več otrok. Kam z njimi? Vsi ne bodo mogli ostati doma. Zemlje je 8, 9, 10 ha. Nekaj jih bo moralo od hiše. Enako je po mnogih drugih kmetijah. Na stotine kmečkih otrok bo moralo iskati zasluzka drugod.

Podobno je v delavskih in uslužbenskih družinah. Tam morajo kar vsi otroci »od doma« za zasluzkom. Ali bodo v tovarnah sprejeli toliko naraščaja? Ali je zadosti tovarn? Službe že prej ni bilo lahko najti. Pa tudi študira vedno več mladine in kdo ve, ali ne bo nekega dne tudi pri nas preveč zdravnikov, preveč inženirjev — kot jih je v marsikateri kapitalistični deželi, čeprav tam študira razmeroma manj mladine.

V prejšnjih časih, pred petdesetimi in več leti so se iz naših krajev izseljevali oni, ki niso imeli zemlje ali dela. Po prvi svetovni vojni se je izseljevanje precej ustavilo. Kam naj bi se še izseljevali? Precej ljudi se je zaposlilo v industriji, ko se je pri nas kapitalizem vedno bolj širil. Po vojni, v novi Jugoslaviji, ko smo na vso moč pospeševali industrializacijo, je prišlo celo do tega, da je nekaj let hudo primanjkovalo delovne sile. Primanjkovati je utegne v bodoče še več, kolikor bolj bomo gradili zlasti lahko industrijo.

Toda kljub veri v moč industrializacije se marsikdo prej ali slej vpraša, ali bo mogoče zaposliti vse ljudi, ki jih bo vedno več, zemlje pa bo zmerom enako. Človek bi sicer še verjel, da bo lahko ista njiva rodila dvakrat toliko, kot rodi; toda da bi rodila petkrat ali šestkrat toliko, kot dejansko rodi, se ne zdi nikomur verjetno. Ljudi pa bo petkrat ali šestkrat več, medtem ko bo zemlje toliko, kolikor je je bilo.

Prav tako je v drugih deželah. Včasih so v Ameriki in v Kanadi odprtih rok sprejemali izseljence; danes je pa menda tudi tam ljudi zadosti, če ne preveč, tako da že vrsto let omejujejo priseljevanje. Tudi tam število prebivalstva raste.

Dežele, v katerih prebiva več ljudi, kakor bi jih mogle s svojimi pridelki prehraniti, si pomagajo tako, da razvijajo industrijo, promet, trgovino. Za svoje industrijske izdelke dobivajo od drugod v zameno živila. Kaj pa bo, kadar se bo prebivalstvo tudi drugod tako namnožilo, da bo pospravilo vse, kar bo rodila domača zemlja? V ameriškem političnem ministrstvu so že pred petimi leti opozorili svet, da utegne njihovo prebivalstvo v tridesetih letih toliko narasti, da bo pojedlo vse, kar doma pridelajo, in ne bo več izvažalo hrane ter pomagalo s hrano drugim deželah. V zadnjih letih tudi vrsta drugih velikih izvoznih dežel, kakor Argentina in Avstralija, izvozijo mnogo manj kakor prej, ne samo ker je bila slaba letina, temveč tudi ker doma že več pojedjo. Južnoafriška Unija ne izvažava več v Anglijo toliko živil, kot je izvažala prej. Še sama uvažava hrano. Te dežele se same industrializirajo. Saj nam je tudi doma v Jugoslaviji ta stvar dobro znana. Pred vojno smo na debelo izvažali pšenico, koruzo in živino, bili smo četrti največji izvoznik kornice na svetu. Danes pa že težko živimo brez uvoza pšenice. masti in nekaterih drugih živil. Res je, da imamo nekaj manj posejanega, res je pa tudi to, da moramo prehraniti več ljudi in da hočejo ljudje boljše jesti ko pred vojno. Z Daljnega Vzhoda so pred vojno pošiljali v Evropo in Ameriko polne ladje riža in soje, po vojni pa je bilo treba živež celo tja pošiljati. Ker hoče prebivalstvo tudi tam boljše živeti, poleg tega pa še hitro številčno raste, ne moremo pričakovati, da bi iz teh pokrajin v bodoče kaj več prejemale.

Kam to vodi? Ali ne bo zmanjkalo hrane? se vprašujejo po vsem svetu, ne samo preprosti ljudje, temveč prav resno tudi politiki, državniki ter znanstveniki. Kakor bomo kasneje videli, tako vpraševanje v zgodovini ni nič novega. Od časa do časa je bolj pereče, pozneje pa nanj pozabijo. Po zadnji svetovni vojni o teh stvareh ponovno mnogo pišejo v svetovnem tisku in govore v parlamentih velikih sil in malih držav ter v mednarodnih organizacijah. Ena izmed

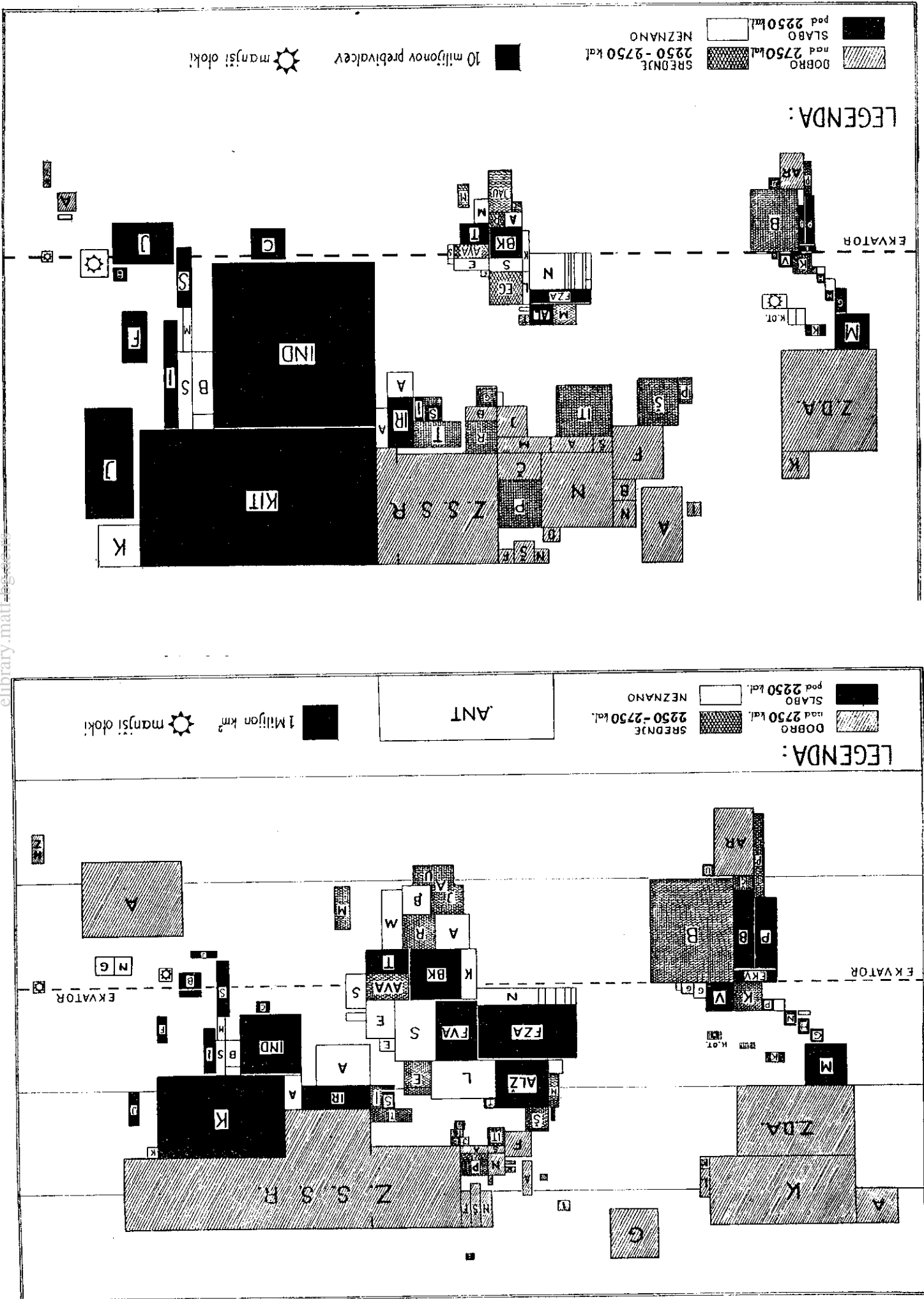
agencij Organizacije združenih narodov, Organizacija Združenih narodov za hrano in poljedelstvo — ali kakor se z angleško kratico imenuje FAO — se prav posebej bavi z vprašanjem proizvodnje in potrošnje hrane in je po vojni napravila vrsto računov, kakšna je možnost prehrane na svetu, kaj nas čaka in kaj bi bilo potrebno ukreniti.

a) Kako živi večina človeštva

Objave, ki jih je natisnila FAO, razkrivajo precej nevereseljiva dejstva. Na svetu živi okrog dve in pol milijarde ljudi. Polovica teh je naseljena v Aziji in pridelava samo četrtno vseh živil na zemeljski obli. V Evropi in Severni Ameriki skupaj prebiva ena tretjina človeštva, ki pridelava tri četrtine vseh živil na zemlji. Iz tega sledi, da se v Evropi in v Severni Ameriki, to je v razvitih deželah, ljudje povprečno bolje preživljajo, drugod pa slabše.

Eden izmed teh računov kaže, kakšno je bilo stanje pet let po drugi svetovni vojni. Rezultati so ponazorjeni na sliki št. 1. Najprej naj pojasnimo ustroj tega čudnega »zemljevida«. Najbolj točen zemljevid sveta je na kroglji (globus). Ker pa knjige ne morejo biti okrogle, prerišejo globus na ravno v posiljeni obliki tako, da so dežele proti severu bolj razvlečene in je severni tečaj enak širok kot ravnik (ekvator) v Afriki, čeprav bi moral biti točka. Na taki karti sta Sibirija in Kanada preveliki, Indija in Kitajska pa pre-maljšni. Tak preris imenujemo Merkatorjevo projekcijo. (Prim. sliko št. 10.) Nekoliko je ta nedostatek popravljen na sliki št. 9, kakršne delajo zadnje čase. Na naši sliki št. 1 so dežele prerisane v pravokotnike tako, da medsebojno razmerje teh pravokotnikov ustreza resničnemu površinskemu razmerju med dežalami. Pravokotnik Sovjetske zveze je nasproti pravokotniku Kitajske toliko večji, kolikor je Sovjetska zveza večja od Kitajske. Pravokotniki so na istih položajih, kot bi bile dežele po Merkatorjevi projekciji.

Vendar so pravokotniki na sliki št. 1 pomanjkljivi. Ta slika nam res pokaže, na kako velikem ozemlju so ljudje lačni. Vemo, pa da ima po prostornini velika Sovjetska zveza manj ljudi kakor po prostornini manjša Indija. Zato smo objavili še sliko 2, kjer so pravokotniki veliki po številu prebivalstva, ne pa po površini dežele. Tu je Indija večja kot Sov-

jetska zveza, ker ima več ljudi. Slika 2 je bolj pravična, če hočemo pokazati, koliko ljudi na svetu strada ne glede na površinsko razmerje med deželami.

Na obeh slikah vidimo dežele razdeljene v tri skupine, vsaka od teh skupin je drugače črtkana.

V prvo, najbolj blede črtkano skupino spada prebivalstvo dežel, kjer potroši oseba dnevno povprečno več kot 2750 kalorij. Človeški organizem potrebuje namreč povprečno 2550—2650 kalorij na dan, to se pravi hrane, ki je v stanju dati telesu toliko toplotne sile in sile za delo. V skupino, v kateri povprečno prejemajo več kot zadostno količino kalorij, bi spadale skoraj vse* evropske dežele z Jugoslavijo vred, razen Italije, Portugalske in južnega Balkana; dalje Kanada, Združene države Severne Amerike, Argentina, Avstralija in Nova Zelandija. Skupina zajema tretjino človeštva. Seveda to ne pomeni, da prejemajo tukaj vsi ljudje najmanj po 2700 kalorij. Zelo velik kmečkega prebivalstva, nekvalificiranih delavcev, nižjih uslužbencev in brezposelni, ki jih je znatno število, prejemajo manj, drugi več. V manj razvitih deželah, kot v Italiji, so te razlike ostrejšje, v bolj razvitih deželah z višjim standardom ljudstva pa manjše.

V drugo skupino spadajo dežele, kjer trošijo povprečno 2250—2750 kalorij na dan. To so dežele, kjer samo zelo bogati ljudje, kapitalisti, trgovci, veleposestniki in veliki kmetje dobro jedo, medtem ko se vse ostalo ljudstvo prehranjuje dokaj borno ali strada. Sem spadajo Južna Italija, Portugalska, južni Balkan, Brazilija, Čile, Peru, del Afrike, Sirija in Libanon, Burma, Mandžurija, Japonska ter del Malaje.

Ves ostali svet pa pretežno ali »normalno«
strada. Seveda ne strdajo — bogati ljudje. Toda število teh je v primeri z večino lačnega prebivalstva tako neznan, da lahko rečemo, da vsa dežela zelo borno je, znaten del ljudi pa naravnost gladuje. V to tretjo skupino spadajo dežele, kjer povprečno prejemajo manj kot 2250 kalorij na

* Za dežele vzhodnega bloka še nismo imeli pravočasno statističnih letopisov, ki so začeli spet izhajati; zaradi tega je tu njihova razvrstitev v prvo in drugo skupino nezanesljiva ter tudi na drugih mestih v tej knjigi nismo mogli upoštevati teh držav v polni meri.

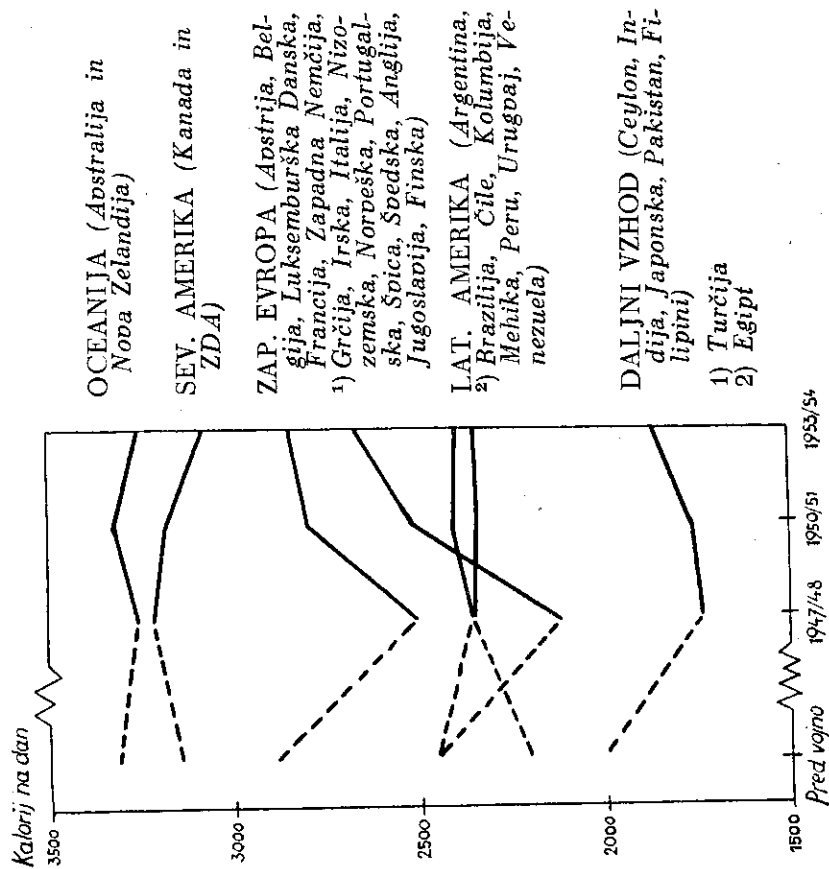
osebo. To so Kitajska (vsaj še včeraj) in dežele bivše francoske Indokine (Vietnam, Laos, Kambodža), dalje Štam, Kореja, Indija, Iran, Irak, Afganistan, Egipt, Alžir, Mehika in druge države Srednje Amerike, Venezuela, Kolumbija, Peru, Ekvador. Kakor pišejo strokovnjaki, je v mnogih od teh držav posebnost slabo, zlasti v nekaterih predelih. Tako se v severnovzhodni Braziliji, kjer pridelujejo samo sladkorni trs, troši povprečno na osebo le 1700 kalorij, a v amazonski kotlini Brazilije 1800—2000 kalorij, v Kolumbiji 1600—2000 kalorij. V Čileju troši polovica prebivalstva manj kot 2400 kalorij, ena desetina pa baje manj kot 1500 kalorij. Bolivijska komisija za prehrano je ugotovila, da se v Boliviji troši na osebo povprečno 1200 kalorij na dan. Podobne strahotno nizke številke navajajo nekateri pisatelji za posamezne predele Srednjega vzhoda, Indije, Kitajske in jugovzhodne Azije. Vse to velja za dežele tretje skupine v navadnih časih, kaj še v času hude suše, poplav, kobilic in potresov.

Po vsem tem lahko zaključimo, da živi v teh deželah razen peščice bogatašev vse prebivalstvo, a v drugi skupini dežel dokaj znaten del prebivalstva, skupaj torej več kot polovica človeštva na svetu ob prehrani, ki po poročilih FAO »ne zadošča niti za vzdrževanje normalnega zdravstvenega stanja prebivalstva, niti za normalen razvoj otrok; prav tako ne daje zadosti moči za navadno delo.«

Po vojni se je stanje, ki je bilo že pred letom 1939 dokaj težko, še poslabšalo. Leta 1949 je tajništvo organizacije FAO objavilo, da troši 35% prebivalstva na svetu manj kot 2000 kalorij na dan, medtem ko je bilo pred vojno v takem položaju le 22% prebivalstva. Prva leta po vojni se je stanje slabšalo vsako leto skoro do l. 1950 ali 1951, ker je vsako leto prebivalstvo sveta številčno rastlo bolj, kakor je naraščal pridelek hrane. Tako so se leta 1949 povečale svetovne zaloge hrane, preračunane v kalorije, za 1%, a prebivalstvo se je pomnožilo za 1,8%. To je seveda povprečje za ves svet. Razmere so bile v resnici še slabše po posameznih deželah. Tam, kjer je bilo povprečno dobro že pred vojno, kakor v zahodni Evropi in severni Ameriki, je bilo po vojni še bolje. Kjer je pa bilo slabo, zlasti na Daljnem vzhodu, je zdaj še slabše. To se lepo vidi na risbi št. 3. Ta diagram pokaže še to, da največje postabšanje med vojno v razvitih deželah nikdar ni

padlo do višine, ki so jo manj razvite dosegle v najboljšem času.*

Leta 1950 je v večini nerazvitih dežel znašal prirastek prebivalstva 1—2%, prirastek pridelka živil pa ni dosegel toliko, če ni celo padel. V deželah, kjer živi 90% prebivalstva

Sl. 3. Povprečna potrošnja hrane v kalorijah po soetu pred vojno in po vojni

* V zahodno Evropo je tu statistik zaradi enostavnosti štel vse države članice FAO v Evropi, ki dostavljajo statistične podatke (tudi Finsko in Jugoslavijo), ne pa dežel vzhodnega bloka (niti Čehoslovaške niti Vzhodne Nemčije).

svetá, v vrsti let po vojni ni prišlo do kakega izboljšanja; prebivalstvo je naraslo za 10%, skladi hrane na 1 prebivalca so pa ponekod padli pod predvojno količino.

Tako nizke številke kakor 1200, 1500, 1800 kalorij, kot znaša povprečna potrošnja hrane v nekaterih predelih jugovzhodne Azije, Indije, južne Amerike in velikih delov Afrike, se zde na prvi pogled naravnost neverjetne. Vemo, da je življenjski minimum za delovnega človeka nekaj čez 2000 kalorij, pri težjem telesnem delu v zmernem podnebjju pa tudi 4000 ali celo 5000. Res so organizacije UNRRA in ameriška pomoč pošiljale izredne količine živil zlasti v vzhodno in jugovzhodno Azijo in Indijo, toda le nekaj povojnih let ali pa v letih velike suše. V primeri s potrebami milijonskih množic prebivalstva na tako prostranem ozemlju ta pomoč, zlasti v notranjosti dežel, ni mogla posebno koristiti. Vendar, če pogledamo številke o deželah z nizko potrošnjo kalorij od blizu, bomo morali narediti nekaj popravkov. V nekaterih južnoameriških deželah so se pri računu preveč strogo držali državne statistike; v nerazvitih deželah so pa statistike precej nepopolne in ne ujamejo vsega drobiža, ki ga ljudje sami na kakršenkoli način naberejo na raztresenih kotičkih zemlje, v vodi in po gozdovih. Drugič ne smemo pozabiti, da gre tu v znatni meri za prebivalstvo tropskih krajev, ki ne potrebuje toliko kalorij, kakor jih potrebuje prebivalstvo v zmernem pasu in na severu za zaščito pred mrazom. Naj naposled še mimogrede omenimo, da v višinskih krajih južne Amerike, kjer je bolj hladno, na stotisoče domačega indijanskega prebivalstva žveči kokainovo listje, ki »daje moč«. (V teh krajih je še mnogo čistega indijanskega življa: v Boliviji in Peruju čez 50% prebivalstva, v Ekvadorju 60%, v Mehiki skoro 40%.) Kmet ali rudar lahko s tako »močjo« nekaj dni dela na polju ali v rudniku brez vsakršne hrane ali pijače, ne da bi bil utrujen. Seveda se telo izčrpa in prebivalstvo umira za jetiko in drugimi boleznimi, preden doseže starost trideset ali štirideset let.

Taki in podobni popravki k podatkom o nizki kalorični potrošnji hrane seveda ne smejo preveč optimistično spreminjati slike. Tudi nas ne smejo motiti izgovori konservativnih in reakcionarnih piscev, da ni tem ljudem nič hudega, ker so vajeni samo slabe hrane. V vsakem primeru njihovo telo čuti posledice slabe prehrane, ker je sestra-

dano in hitreje shira. Ljudje, ki opisujejo svoja potovanja po nekaterih predelih Indije, Kitajske, Indonezije in Brazila, opisujejo, kako so srečevali bolj okostnjake kakor človeška bitja, kar nas spominja na ljudi iz Hitlerjevih koncentracijskih taborišč. Da se prebivalstvo zaostalih dežel in kolonij povprečno res nezadostno hrani in napol gladuje, nam najbolj zgovorno kažejo številke o povprečni življenjski dobi. Medtem ko v bolj razvitih deželah prve skupine doživi povprečen prebivalec več kot 50 let, doživi v ostalih nerazvitih deželah veliko manj.

V Jugoslaviji (izračunano na podlagi ljudskega štetja iz leta 1948) smemo za novorojenčka pričakovati, da bo živel 48,60 let, odnosno 53,01. (Prva številka kaže, kakšno življenjsko dobo sme pričakovati novo rojeno moško dete, druga številka pa kakšno lahko pričakuje žensko dete.) Po posameznih republikah so te številke zelo različne, kakor so pač razvite republike. V Sloveniji je število najvišje in znaša 52,73 ali 57,61. V Bosni in Hercegovini je najnižje ter znaša 40,89 ali 44,31. Naše številke so nekako na sredi med številkami o razvitih in onimi o nerazvitih deželah. Da bo prihajala enakomerna, bomo uporabili za vse dežele zadnje predvojne številke, od katerih se tudi pričujoče jugoslovanske države mnogo ne razlikujejo: v Nizozemski je povprečna življenjska doba 65,7 ali 67,2, v Novi Zelandiji 65,5 ali 68,4, v Švedski 64,3 ali 66,9, v ZDA za »belo« prebivalstvo 62,8 ali 67,3, v Angliji 60,2 ali 64,4, v Franciji 55,9 ali 61,6, v Avstriji 54,5 ali 58,5, v Italiji 53,8 ali 56,0, v ZDA za »nebele« prebivalce 52,5 ali 55,6.

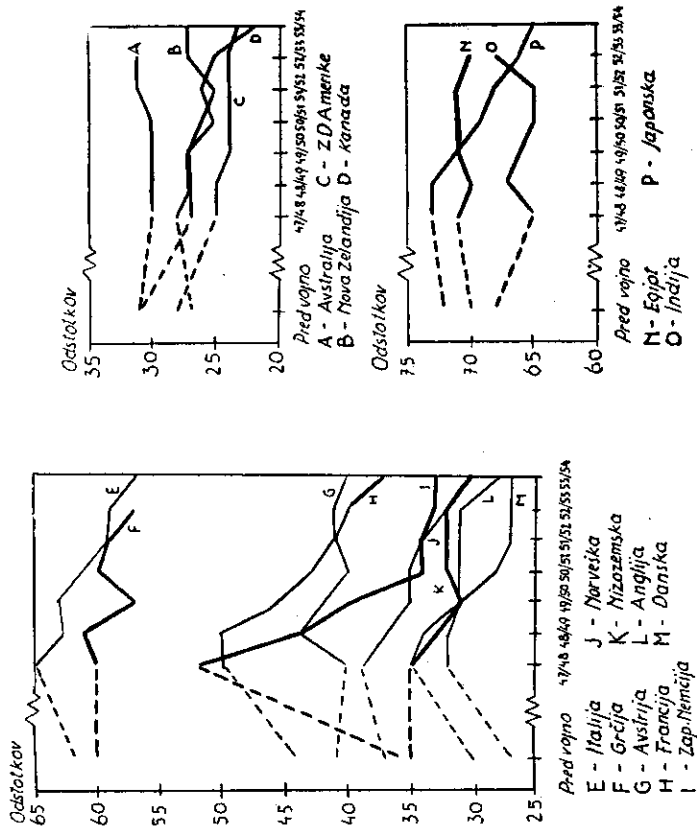
Zdaj pa pogledimo povprečno življenjsko dobo prebivalstva v deželah s slabšo hrano: v Grčiji 49,1 ali 50,9, v Japonski 46,9 ali 49,6, v Bolgariji 45,9 ali 46,6, v Mehiki 32,4 ali 34,1, v Čileju 35,7 ali 37,7, v Egiptu 30,2 ali 31,5, v Indiji 26,9 ali 26,6. Verjetno bi za razne dežele Jugovzhodne Azije našli še nižje številke, če bi jih mogli računati; za tako svrhu je namreč potrebna zelo dobra statistika prebivalstva, ki je pa tam ni. Nekateri kitajski pisci poročajo, da je v raznih kmečkih pokrajinah življenjska doba za moško prebivalstvo 30–35, za žensko pa 33–40 let.

Toda slika prehrane samo po kalorijah, ki so povprečno na razpolago za enega prebivalca, še ne pove vsega. Stvar je še slabša, če pogledamo, kako je hrana sestavljena.

tem pogledu je Društvo narodov še leta 1957 poročalo, da je v številnih delih sveta vprašanje hrane že nehalo biti »vprašanje lakote« ter se je spremenilo v vprašanje primerne hrane. Ni vseeno, kakšne kalorije dobi prebivalec na dan. Potrebno je namreč, da je v ujih določeno razmerje med količino beljakovin, maščob in ogljikovih hidratov, ki sestavljajo hrano. Pa ne samo to. Potrebne so tudi določene količine ravninskih snovi in vitaminov. Če te manjkajo, ne pomagajo 3000 kalorij, da ne bi organizem podlegel hudim in nevarnim boleznim. Razmerje med potrebnimi količinami beljakovin, maščob in ogljikovih hidratov je različno glede na podnebje in način zaposlitve človeka. Podrobnejše razmotrivanje o tem bi nas predaleč zavedlo. Vrsta inštitutov na svetu je v zadnjih letih potrebo po kaloričnosti hrane precej raziskala glede na to, koliko kalorij in v kakšnih razmerjih je potrebnih za ohranitev zdravja in moči v določeni nem podnebnju in okoliščinah, koliko taka hrana stane itd. Naj omenimo samo, da smatrajo največji pisatelji, da mora od 2500 prejetih kalorij dajati 1500 kalorij taka hrana, ki daje energijo ali moč, kakor žito, krompir, sladkor in maščobe; drugih 1000 kalorij pa naj daje tako zvana zaščitna hrana, ki vsebuje ravninske snovi, vitamine ter dobre beljakovine iz mleka, jajc, mesa (to se pravi predvsem beljakovine živalskega izvora) in iz nekaterih vrst zelenjave. Če ni dovolj kalorij, človek gladuje; če pa ni dovolj zaščitne hrane, mu vse kalorije ne pomagajo, da ne bi zbolel za različnimi boleznimi, kot so: škorbut, pelagra, rahitis, beri-beri in golšavost. Hrana mora biti, kot pravimo, »uravnotežena«.

Medtem ko več kot polovica človeštva ne uživa dovolj hrane, računano v skupni množini kalorij, poudarja FAO v svojih poročilih, da pretežni del ostalih, ki dobivajo dovolj kalorij, ne prejema pravilno sestavljene hrane, predvsem ne uživa dovolj zaščitne hrane. Štiri petine človeštva živi skoraj docela od žitaric, riža in krompirja in komaj ena petina uživa še potrebno količino mesa, jajc, mleka in druge zaščitne hrane. Na sliki št. 4 vidimo, kako v Egiptu n. pr. prejemajo prebivalstvo povprečno več kot 70% kalorij iz žitaric (višina je pokazana na levi pokončni črti), a to stanje se od predvojne dobe ni spremenilo (letnice so na spodnji vodovrtni črti od leve na desno). Prav tako je visok delež žitaric v potrošnji v Italiji; na Japonskem in v Grčiji je visok, a

po vojni pada, medtem ko se je visoki delež Indije po vojni v letih 1951—1953 celo dvignil. Jugoslavija bi leta 1955 po načinu, kakor računa FAO, potrošila na prebivalca 66,5% kalorij iz žitaric. To se pravi, da bi bila na teh slikah med Indijo in Japonsko. Po anketah Zveznega zavoda za sta-

Sl. 4. Delež žitaric v celotni prehrani po raznih deželah v kalorijah

tistiko je povprečna štiriclanska delavska družina trošila 48,7% (50,0%), uslužbenska 45,2% (45,8%), a povprečna kmečka družina skoro 70%! (Številke v oklepajih so za l. 1956.) Med republikami je razlika, kakor so razvite: leta 1956 so trošili pri 4 članskih delavskih družinah najmanj žitaric v Sloveniji (45,4%), največ v Bosni in Hercegovini (61,7%); pri uslužbencih najmanj v Sloveniji (41,5%), največ v Bosni in Hercegovini (59,2%); pri kmečkih najmanj v Sloveniji (49,9%), največ v Makedoniji (81,9%) — t. j. mnogo

več kakor povprečno v Indiji in Egiptu! Vendar se že opaža, da počasi pada delež kalorij od žitaric v korist drugih sestavin. Toda čim nižji je dohodek, tem bolj prevladujeta kruh in moka. Celo v tako razviti in bogati deželi, kakor je bila predvojna Anglija, je bilo po besedah nekdanjega šefa FAO lorda Boyd Orra polovica prebivalstva na ta ali oni način prizadeta po stradanju, okrog 40% ga je trpelo zaradi delnega pomanjkanja določenih snovi, 10% pa zaradi splošnega pomanjkanja vseh sestavin hrane ali z drugimi besedami zaradi splošnega gladovanja.

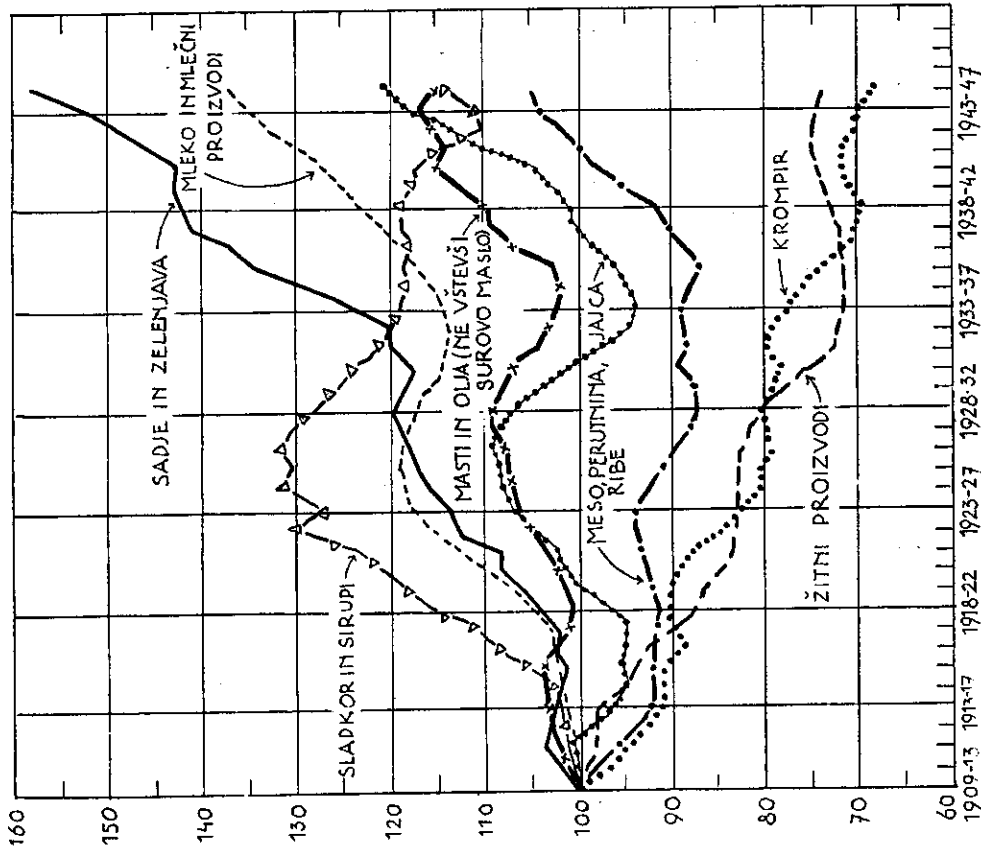
Naš bralec bo to lahko razumel in rad verjel. Saj je še v starih časih bilo znano, da sta si tako kmet kot graščak lahko oba »uabasala« želodec, toda eden z ovsenjakom, zelijem in fižolom, drugi pa z belim kruhom, jajci in pečenko. Znano je, da so pred vojno večji del našega kmečkega prebivalstva v nerodovitnih krajih, poljedelsko delavstvo in velik del nekvalificiranih delavcev živeli od koruznega kruha, sira, slanine in čebule; sladkorja in masla tako rekoč niso poznali, jajca in meso so bila redkost na mizi, za praznike in morda ob nedeljah. Tudi danes je v večjem delu Jugoslavije glavna in najnujnejša hrana kruh, nekaj več mesa in maščob kot pred vojno, nekaj več mleka, medtem ko so jajca, boljša zelenjava in večje količine mleka ponekod še luksus. Imamo predele, n. pr. Kosmet, kjer prebivalci uživajo skoro izključno le koruzo in prav zaradi pomanjkanja vitaminov velik del prebivalstva ogroža bolezen pelagra, ki prizadene želodec, črevesje in kožo, a povzroča tudi duševne motnje.

Poročilo Društva narodov navaja, da je vzrok nepravilne hrane revščina in neznanje. Toda v osnovi je vzrok vendar revščina. Tako imenovana zaščitna hrana je mnogo dražja. V prvem svetovnem pregledu hrane l. 1946 piše FAO: »Če služi pridelek za krmiljenje živali, namesto da bi ga uživala človeška bitja neposredno, izgubi 80 do 90 odstotkov svoje kalorične vrednosti, preden se spet prikaže v obliki mesa ali mleka«. To se pravi, da je potrebno okroglo sedem »rastlinskih« kalorij, da se preskrbi ena »živalska« kalorija hrane. Prihranili bomo bralcem račune z gospodarsko statistiko in matematiko, ker bodo lahko razumeli brez tega. Bolj ko so narodi nerazviti in revni, bolj žive pretežno od žita in škrobnih korenin, gomoljev ali sadežev (korenja,

krompirja, banan) n. pr. vzhodna in jugovzhodna Evropa, Kitajska, Indija. Srednjeveški kmet, ki je imel zelo malo žitne, je živel v glavnem od žita in stročnic. Prof. de Castro pravi v »Geografiji lakote« o Kitajski: »Rastlinska živila tako prevladujejo v prehrani, da je samo 2 do 3 odstotka vseh kalorij živalskega izvora v primeri z 39 odstotki v Združenih državah Amerike. Kitajec si ne more privoščiti, da bi zahteval pravljalo svojo skromno zemljo za živinorejo, saj ve: živali dobavljajo mnogo manj hranljive moči od enega hektara kakor rastline... Če se popolnoma posveti obdelovanju njiv ter goji samo zelo močno hrano, kot riž, pšenico ali proso, kitajski kmet še ne doseže 2250 kalorij na dan. Kam bi potem prišel, če bi si privoščil luksus, da bi spreminjal rastlinske kalorije v živalske? ... Prašiči so za kitajsko prehranbeno gospodarstvo edina zares pomembna domača žival.« (Str. 126—127 v angleški izdaji.) Nasprotno pa je v hrani manj kot polovica kruha in krompirja v bogatih visoko razvitih kapitalističnih deželah, tako v Združenih državah Amerike, v Kanadi, Angliji, Skandinaviji, Nemčiji, Švici, Avstraliji. V teh deželah uživanje »močnega dela« hrane (žitnic in krompirja) v zadnjih 50 letih pade v korist »zaščitnega dela« (mesa, mleka, jajc).

Na sliki št. 5 vidimo, da se je samo v 40 letih hitrega razvoja in dviga splošnega standarda spremenila potrošnja Združenih držav Amerike. Povprečje let 1909 do 1913 je vzeto kot izhodišče za vse vrste hrane. Zato se na sliki vsaka vrsta začne s 100 ne glede na to, kakšen delež je imela takrat v celotni potrošnji. Od prve svetovne vojne dalje se potrošnja sadja in zelenjave. Nekako takoj za njima sledi pomerno pomika navzdol proti 70 in 75. Na to višino pade v petletju 1945 do 1947. Nasprotno se pa izredno visoko dvigne potrošnja sadja in zelenjave. Nekako takoj za njima sledi potrošnja mleka in mlečnih proizvodov (sira, surovega masla). Precej visoko se dvigne potrošnja jajc. Potrošnja raznega mesa je bolj ali manj enaka vse do začetka vojne, nakar se razmeroma malo dvigne. — Številke, ki so jih dognali za Anglijo od 1903 do 1934, nam kažejo neznamen padec potrošnje pšenične moke (ki je že tedaj bila daleč nižja od srednjeevropske), neznamen dvig potrošnje mesa (od 67 na 71 kg na osebo na leto), znaten dvig potrošnje margarine, masla in jajc (več kot za tretjino) ter silen dvig potrošnje sadja —

OBSTOTKOV (PETLETNO GIBLJIVO POVPREČJE 1909-13 = 100)

Sl. 5. Razvoj potrošnje izbranih živil na prebivalca v ZDA

skoraj za polovico (od 30 na 57 kg) in zelenjave (od 30 na 49 kg). — V Belgiji je od 1891 do 1929 narasla potrošnja delavčeve družine tako, da je znižan kruh od 256 na 200 kg na leto, narasla je potrošnja svinjskega mesa od 2,4 na 8,2, jajc od 4,4 na 10,1, mleka od 47,4 na 145,1, sladkorja od 2,4 na 15,0, surovega masla od 15,2 na 22,9 kg.

Vendar vzrok sprememb ni le višji dohodek, temveč tudi dejstvo, da je zaradi mehanizacije manjši obseg in napornost fizičnega dela ter večji odstotek uradništva in inteligence.

Pri organizaciji FAO postavljajo kratkoročne »cilje«, kako bi v vseh deželah povišali kaloričnost hrane in povišali nekatere sestavine.*

Seveda FAO ne more doseči, da bi izvedli nujen recept čez noč in povsod po istem kopitu. Treba je sredstev, ki predstavljajo za večino dežel dolgoletne napore za gospodarski razvoj, ki bo dvignil ljudski dohodek, treba je pa tudi sistematičnega pouka ljudi. Kaloričnost hrane je mogoče doseči vzporedno z razvojem gospodarskih možnosti. V Jugoslaviji dobro vemo, da ni najbolje, če uživamo pretežno žitarice, a malo mesa, jajc in mlečnih izdelkov in dobre zelenjave. Tudi pri dosedanjem razvoju našega gospodarstva je to zaenkrat najcenejše. V visoko razvitih deželah z visoko produktivnostjo dela i v poljedelstvu i v industriji je dohodek večji in razmerje cen drugačno. Tam je tudi za posameznika vse cenejše in laže kot v revni in zaostali deželi.

Oglejmo si, kako je z nekaterimi važnejšimi sestavinami hrane po svetu.

* Leta 1946 so postavili splošna načela:

- a) V tako imenovanih deželah nizkih kalorij naj se uživanje hrane dvigne vsaj na 2550 do 2650 kalorij na osebo.
- b) **Žitarice.** Prebivalstvo, ki prejema na dan 1200 do 1800 kalorij od žitaric, naj ohrani tako hrano. Prebivalstvo, ki pa prejema od žitaric manj kot 1200 kalorij, a njegova celotna hrana predstavlja 2600 kalorij, lahko uživa nekaj več žitaric, razen če znaša skupno število kalorij od žitaric, škrobnih korenov in gomoljev ter škrobnega sadja, sladkorja, maščob in stročnic več kot 2000—2100 kalorij. Če je kalorij od žitaric več kot 1800 in je visoko skupno število kalorij, bi bilo treba uživati manj žitaric.
- c) **Škrobnati koreni in gomolji ter škrobnati sadeži** (na primer v južnih krajih banane, ki so po sestavi podobne korenom in gomoljem; naš krompir spada sem). Želeli bi bilo, da bi od te hrane dnevno prejemale 100 do 200 kalorij.
- d) **Sladkor.** Priporočljivo bi bilo znižati potrošnjo sladkorja, če uživanje sladkorja presega 10—15% od skupnih kalorij v prehrani.
- e) **Maščobe.** Hrana naj bi obsegala dalje najmanj 100, po možnosti pa 150—200 kalorij od masti in olja dnevno. Upoštevati pa je, koliko se sprejema maščob posredno iz drugih skupin hrane.

Najmanj težav povzroča preskrba z ogljikovimi hidrati. Teh je dovolj v žitu in v zelenjavi in zato ne trpe pomanjkanja ogljikovih hidratov niti najrevnejši sloji niti najrevnejši narodi. Težava pa je v tem, da dobivajo prebivalci v primerjavi z drugimi snovmi preveč ogljikovih hidratov, medtem ko jim primanjkuje vitamina B. Tako neravnovesje v prehrani vlada predvsem v deželah, ki žive le od riža, kakor n. pr. Kitajska, Japonska, vzhodnoazijski otoki, pa tudi v deželi, kakor je Brazilija, in je vzrok hude boleznivi beri-beri, ki se začne z obolenjem perifernih živcev in vodi do živčnega razkroja ter ohromelosti mišic. Odkar je kolonializem v zadnjih 60 letih, v dobi imperializma močneje posegel v gospodarski ustroj afriških ljudstev in jih »prisilil«
hraniti se izključno s koruzo in rižem, se je bolezen beri-beri tudi tam močno razširila.

Proteini ali beljakovine so sestavljeni iz raznih aminokislin, ki so nujno potrebne za normalno rast in dobro telesno počutenje. Tiste aminokisliline, ki jih organizem ne more sestavljati sam, prejemamo največ z mesom, ribami, mlekom, sirom, jajci. To so tako imenovane »boljše«
ali živalske beljakovine. Te hrane revnejše prebivalstvo in revnejši narodi skoraj ne uživajo, ali je včasih sploh ne poznajo. Na diagra-

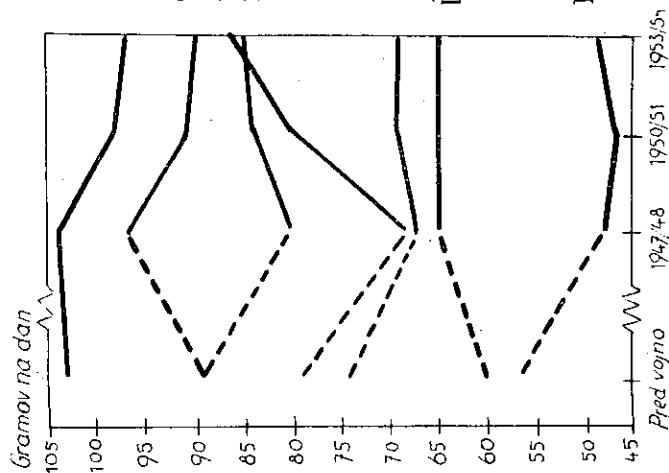
f) **Stročnice** (fižol, bob, leča, grah). V deželah, kjer je slaba preskrba z mesom, predstavljajo stročnice pomemben delež v sistemu hrane. Hrana lahko vsebuje dnevno od stročnic 250—500 kalorij. Celo če so dosegle kalorije od mesa 200—250, lahko ostane število kalorij od stročnic 200 do 250.

g) **Sadje in zelenjava.** Celotno število kalorij od sadja in zelenjave (izvzemši škrobnato zelenjavo in sadeže) naj znaša dnevno najmanj 100 kalorij na osebo. Upoštevati je treba predvsem listnato zeleno in rumeno zelenjavo ter sadje in zelenjavo, ki vsebujejo mnogo vitamina C.

h) **Meso (vštevši perutnina), ribe in jajca.** Hrana naj bi obsegala najmanj 100, po možnosti 150 do 200 kalorij na dan iz teh virov. Če prebivalstvo uživa mnogo mleka in stročnic, se lahko kalorije te skupine primerno znižajo. Ribe lahko nadomestijo meso v deželah, kjer je nizka proizvodnja mesa in se ribolov lahko poveča.

i) **Mleko in mlečni proizvodi** (maslo, sir). Prebivalci bi morali uživati kot minimum vsaj 300—400 kalorij od mleka na dan. Pri planiranju je vendar treba upoštevati: 1. sedanj način prehrane, 2. sedanje količine mleka na osebo in 3. možnost, da se nekatere sestavine mleka dobivajo s kombinacijo uživanja stročnic in listnate zelene in rumene zelenjave.

mih št. 6 vidimo, kako se giblje zadnjih 20 let povprečna potrošnja celokupnih proteinskih snovi (ne samo boljših) in količina revščina je v tem pogledu na manj razvitih celinah. Tudi tu vidimo, da vojna ni v tem pogledu prizadela razvitih narodov v tolikšni meri, da bi padla njihova potrošnja na isto višino, ki je »normalna« za nerazvite narode.

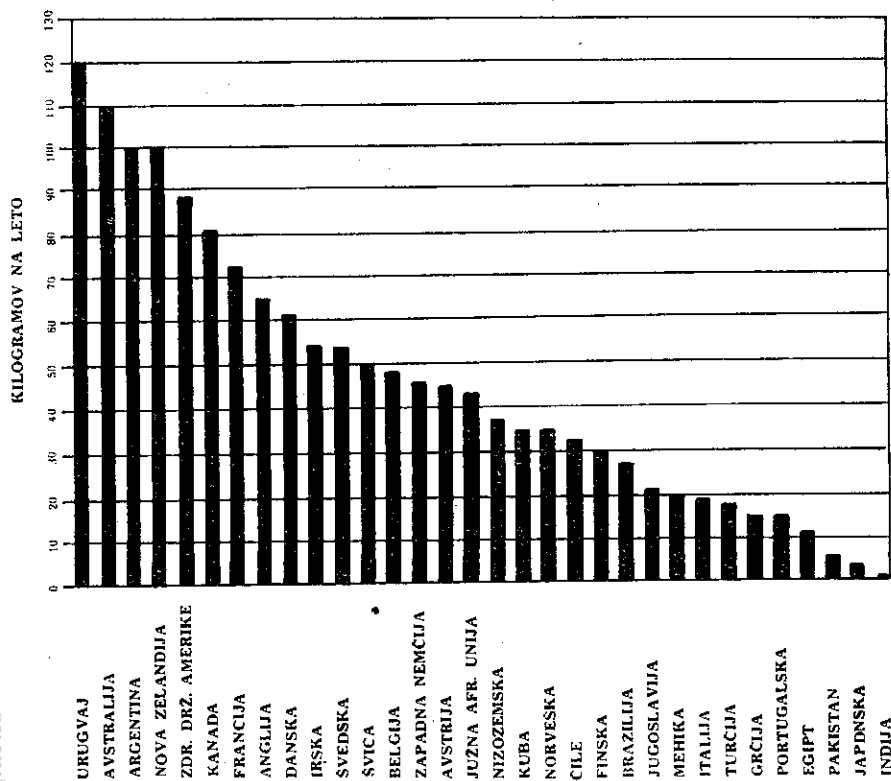

OCEANIJA (Abstralija in Noda Zetandija)
 SEV. AMERIKA (Kanada in ZDA)
 Turčija
 ZAP. EVROPA (Avstrija, Belgija, Luksemburška, Danska, Francija, Zapadna Nemčija, Grčija, Irska, Italija, Nizozemska, Norveška, Portugalska, Švicarska, Švedska, Anglija, Jugoslavija, Finska)
 LAT. AMERIKA (Argentina, Brazilija, Čile, Kolumbija, Mehika, Peru, Urugvaj, Venezuela)
 DALJNI VZHOD (Ceylon, Indija, Japonska, Pakistan, Filipini)

Sl. 6. Povprečna potrošnja celokupnih proteinov (beljakovin) na prebivalca pred vojno in po vojni

Povprečna potrošnja mesa po podatkih Woytinskoga je znašala na osebo 24 kg letno. Toda ta povpreček je silno enakomerno razdeljen ter znaša ua osebo v Severni Ameriki 70 kg, v Evropi 40 kg, v Sovjetski zvezi 20 kg, v Afriki 15 kg, v azijskih deželah samo 9 do 10 kg. Velike razlike so med posameznimi deželami na celinah. Slika št. 7* nam kaže neka-

* Med raznimi viri podatkov so znatne razlike, ki izvirajo odtod, ker vsak statistični zavod drugače računa. Ameriška statistika ne računa sem perutnine in divjačine in ne rib. Letopis

Sl. 7. Povprečna potrošnja mesa na prebivalca v raznih deželah

FAO za 1955, po katerem smo priredili sliko, računa meso goveda, svinje, ovac, koze, perutnine in divjačine, po odbitku masti, a v številni drobovje. Druge publikacije FAO ne upoštevajo vedno perutnine in divjačine. Konjskega mesa skoro nikjer ne računajo. Ribe povsod računajo posebej. Pri nekaterih deželah, kot n. pr. v Jugoslaviji, je potrošnja rib tako neznatna, da ne popravi nizke potrošnje mesa: pri nas 1 kg rib, v Turčiji 2 kg, v Indiji in Pakistanu 1 kg, nekaj bolje v Italiji 4 kg in v Grčiji 6 kg. Bistveno se pa popravi na Japonskem z 18 kg in v Čile z 10 kg rib. Se bolj se poveča mesna potrošnja z ribami na Norveškem z 20 kg rib, na Portugalskem z 18 kg, Švedskem z 20 kg, Danskem z 12 kg, Finskem z 12 kg, v Angliji z 9 kg, Zapadni Nemčiji z 7 kg, Franciji s 6 kg, ZD Amerike s 5 kg, Kanadi s 6 kg.

tere izmed njih. Jugoslavija je tu na precej nizkem mestu; v Sloveniji ga trošimo skoro 50 kg. V večjem delu Indije, na Kitajskem in na Japonskem mesa takorekoč sploh ne uživajo, milijoni ljudi ga sploh nikdar ne okusijo deloma zaradi revščine deloma zaradi verskih razlogov. (Danes trdi že vrsta meščanskih sociologov, da je vera samo utemeljila in potrdila dejansko stanje in pravi vzrok — revščino.) Prav tako so velike razlike v potrošnji drugih dveh važnih vinov beljakovin, namreč mleka in jaje. Navajamo nekaj primerov:*

	mleka v kg	jajc v kg	mleka v kg	jajc v kg
Švica	310	9	106	7
Kanada	240	17	106	3
ZD Amerike	237	24	100	5
Nizozemska	220	8	86	4
Avstrija	215	8	46	—
Danska	206	8	40	2
Urugvaj	180	7	40	3
Zap. Nemčija	170	10	26	3
Francija	167	11	32	2
Argentina	155	10	10	3
Venezuela	120	2	10	3
			—	?
				Kitajska

Kar se tiče samega mleka brez sira itd., trošijo po nekaterih podatkih** silno malo v južni Ameriki, tako n. pr. v

* O potrošnji mleka so še večje razlike med podatki za posamezne dežele. Ker pisci ne navajajo, kako so njihovi podatki izračunani, se zdijo navedbe včasih protislovnne. Nekateri računajo tekoče mleko s smetano, drugi jo odštejejo in računajo med maščobe. Tu navajamo podatke po Statističnem letopisu FAO za 1955, kjer so vštete tiste količine mleka, ki so uporabljene za sir, mlečne konzerve in mleko v prahu, odšteto je pa surovo maslo.

** To so podatki direktnih anket raznih domačih inštitutov, ki so včasih bolj zanesljivi kakor indirektna metoda državne bilance, ki se je poslužuje FAO (domača proizvodnja manj izvoz, prištevši uvoz, manj tehnična uporaba in krma, deljeno s številom prebivalstva). Mednarodne organizacije se navadno precej boljjo popravljati državam njihove včasih previsoke prijave, kajti vsaka manj razvita država je silno občutljiva, da ne bi njena številka bila videti zelo nizka.

Venezueli samo 58 l, v Čile 14 l, v Peruju 11 l, v nekaterih predelih Brazilije celo 8 do 10 l. Na Kitajskem so mleko in mlečni proizvodi tako rekoč neznan. V Indiji, kjer je relativno največje število krav na svetu, je potrošnja mleka razmeroma neznatna, ker so krave presuhe, da bi dajale več mleka. Mleko, najbolj bogata in najbolj zdrava hrana, je torej videti kot posebna pravica bogatih.

Poudarjam, da kažejo vse te številke seveda le povprečje. Tudi glede sestave hrane velja isto, kar smo rekli o skupnem prejetanju kalorij. Nekaj bogatih ljudi in srednji sloji se dvignejo bolj ali manj visoko nad povprečno sestavo, znaten del prebivalstva pa živi slabše od povprečnega. O razlikah v hrani med različnimi sloji prebivalstva nimamo točnih podatkov, ker so v tem pogledu statistike zlasti v nerazvitih deželah silno pomanjkljive in smo prepuščeni bolj ali manj posameznim raziskovalcem, ki so delali na svojo pobudo. V visoko razviti Angliji so ugotovili, da je na primer razmerje med potrošnjo tib pri najskromnejših in pri premožnejših potrošnikih kakor 1 proti 2. Razlike pri potrošnji mleka so bile tik pred vojno kakor 1 proti 6. To se pravi, če je revež potrošil liter na teden, ga je popil bogatin 6 litrov.

Vendar je treba omeniti, da so pri deželah z višjim standardom razlike v sestavi hrane manjše, zato so pa večje razlike pa so na drugih področjih: v stanovanju, luksusu, v posesti avtomobilov, jaht, privatnih pristav in graščin in parkov.

Pomanjkanje potrebnih beljakovin ima za posledico počasen, pozen razvoj in nižjo rast, včasih neormalno nizko postavbo in droben ustroj. Otroci se rodijo pod normalno težo. V Južni Ameriki, u. pr. v Boliviji so ugotovili, da je pri slabi potrošnji beljakovin več ko tretjina otrok nižjih od srednje povprečne velikosti. Sreduja velikost prebivalstva je v tem pasu najnižja v Južni Ameriki. Še slabše je v tem pogledu v deželah Daljnega vzhoda in v Srednji Ameriki, kjer žive ljudje skoro izključno od riža ali koruze in tako rekoč sploh ne uživajo živalskih beljakovin. To velja predvsem za Kitajsko. Tudi za južnejši del Indije lahko rečemo isto, dalje v Afriki za črnce okrog ekvatorja (ravnika), naprej proti jugu pa v novejšem času vedno bolj, kakor je kolonializem razkrajal stare plemenske skupnosti in njihov način

prehrane. Človeški organizem je na vseh naštetih področjih nizke potrebnosti beljakovin slabo odporen. Prav pomanjkanje dobrih beljakovin pripisujejo vrsto boleznih, razširjenih v teh krajih. n. pr. pelagro (ki je bila v južnem delu Afrike nekoč neznana), boleznih jeter, letargijo, neodpornost proti malariji in influenci ter proti okuženju sploh. Zato se skozi vso zgodovino in še v tem stoletju pojavljajo v teh krajih Azije kolera, tuberkuloza, črevesni zajedalci itd. V črnih predelih Afrike se je v našem stoletju močno razširila posebna otroška bolezen, ki povzroča zastoj rasti, edeme (otekline), diarejo, degeneracijo jeter in včasih obleditev kože in las. Zdravniki smatrajo, da je pomanjkanje dobrih beljakovin eden glavnih vzrokov poleg neštevitih drugih. Ni čudno: v enem izmed okrajev britanske Južne Afrike je šolski nadzornik ugotovil, da od 11 tisoč otrok je 84% samo enkrat na dan, le 40% jih uživa nekaj dni na leto mleko, drugače pa žive izključno od koruze.

Hude so posledice, če manjkajo v hrani rudninske snovi. Za tem trpi največ prebivalstvo v tropskem pasu, kjer je zemlja silno siromašna na teh snoveh. Tam so tudi najbolj občutne posledice. Vzemimo n. pr. »pas težke podhranjenosti«, kakor imenuje prof. de Castro pravzaprav vse države Južne Amerike, razen Urugvaja, severne Argentine in jugovzhodne Brazilije. Zelenjava je tod siromašnejša na rudninah, razen tega pa večina prebivalstva ne uživa ne sadja ne zelenjave, bodisi zato, ker je ne more nabaviti, bodisi zaradi tradicionalnih predsodkov. Tu prejemajo kalcija v hrani komaj 0,40 g, ponekod celo komaj 0,30 g namesto najmanj 0,80 g na dan. V vseh južnejših predelih tega pasu je kot posledica takega primanjkljaja zelo razširjen rahitis, ki je tam težek socialen problem. (Saj ga imamo bodisi zaradi medvojnega in povojnega pomanjkanja mleka, zaradi ostalih navad v prehrani otrok in neznanja, kako je treba dojenčka sončiti, celo pri nas: v Sloveniji je četrtna podčeljskih otrok rahitičnih ali kaže znake prebolelega rahitisa. Manjkalo je pač 40—50% kalcija v hrani in vitamin D.) Stanje bi bilo zelo kritično, če ne bi v večini pokrajim vroče sonce nadomestilo primanjkljaj kalcija. Kljub temu ima prebivalstvo v splošnem slabo zobovje. V Čile-ju ima tretjina otrok obolelo zobovje. V kmečkih predelih države Paragvaj redko najdemo odrasle ljudi, ki imajo še zdrave zobe; na-

sprotno, veliko mladih mož je že brez zob, da o starih sploh ne govorimo. Podobno je na Kitajskem, kjer redko uživajo zelenjavo in ne uživajo tako rekoč nič mleka: zobovje je slabo, razširjen je rahitis, kosti so mehke. Noseča žena mora ustvarjati otroku kosti, dajati dojenčku z mlekom kalcij; če ga sama nima dovolj, ji po več porodih oslabijo kosti.

Drugi rudninski nedostatek tropične prehrane je pomanjkanje železa, ki je potrebno krvi. Slabokrvnost je splošno zelo razširjena. Prej so mislili, da je posledica podnebja, zdaj je pa jasno, da je krivo temu pomanjkanje železa v hrani. Mislijo, da je prav zato toliko črevesnih zajedalcev. Okrog 90% prebivalstva v Amazonski kotlini Brazilije, 98% prebivalstva Bolivije, 95% prebivalstva Venezuele je obolelo na tem. Kjer je ta bolezen najbolj razširjena, kakor v mnogih predelih Brazilije, opažamo, da ljudje jedo zemljo. Izkušnja jim je pokazala, da se potem bolje počutijo. Tako namreč dobijo v organizem več železa. Podobno uživajo zemljo v afriških delih želah Konga in Tunisa. Pomanjkanje železa v hrani je na pravilo Kitajce povprečno najbolj slabokrvne ljudi na svetu. Oni so tudi najbolj okuženi z zajedalci; baje boleha 90% vaškega prebivalstva. (To je poglavje zase; Kitajci uporabljajo za gnojenje človeške odpadke, ker živine nimajo. Zato se bolezen tako nezadržno prenaša. Vse nesreče izvirajo na koncu koncev iz revščine.)

Pomanjkanje joda povzroča zelo razširjeno krajevno golsavost. Na Kitajskem sodijo, da trpi v centralnih hribovitih predelih za tem četrtnina ljudi. V Južni Ameriki opazujemo golsavost zlasti v notranjosti Paragvaja, Bolivije, Ekvadorja, delov Argentine in delov Brazilije. V Paragvaju so v 35 mesecih našli, da je več kot četrtnina, ponekod celo 80% šolske mladine, v Boliviji ponekod 90%, v Ekvadorju 70% ali celo 100% golsave. Tam, kjer prebivalstvo uživa alkohol in kokainovo listje, je telesna skaženost še hujša kot pri krajevni golsavosti. Pojavljajo se motnje v rasti, pritlikavost, lokalna ali splošna skaženost, gluhonemost, bebavost, idiotizem itd.

Posledice bi bile še hujše, če ne bi ljudje nekako po nagibu uživali raznih začimb in omak, ki vsebujejo bogate vitamine. Zato ni v Južni Ameriki pelagre tam, kjer žive celo od same koruze, in niso občutne posledice pomanjkanja

vitamina A, ker grizejo neko zelišče, ki vsebuje mnogo vitaminov. Na Kitajskem pomaga to, da hitro kuhajo (ker manjka lesa!) in tako uničijo manj vitaminov; pomaga nadalje uživanje razne drobnarije, kakor korenin in semen. V Afriki se je prebivalstvo pred prihodom kolonizatorjev hranilo še na svoj stari primitivni način — vsaj v pasovih bolj daleč od ekvatorja in ohranilo ravnovesje v prehrani. Živele je od žita, gomoljev, oljnatih sadežev; pojedlo je pa vse vprek, kar je sicer nalovilo divjih živali, povodne konjce, celo kače in mravlje in kar je nabralo raznih zelišč v džungli. Vsega tega je bilo sicer malo, toda koristilo je.

To se je pa spremenilo, ko je posegel vmes kapitalizem. Na nepreglednih površinah, tako imenovanih plantažah, ki jih je pridobil bodisi s krčenjem gozdov bodisi z zaplenbo zemlje domačinom, je začel gojiti pridelke za svetovni trg, kot kavo, sladkorni trs, kakao, zemeljske orehe. Domačini iz plemenskih naselbin sami od sebe niso radi hodili na delo na plantaže. Stoletni lov na sužnje jih je napravil nezaupne in sovražne. Tudi fizično niso povsod dovolj močni za to. Treba je bilo ustvariti mezdne delavce. Kolonizatorji so omejili njihov svet na ozko rezervacijo, kjer se niso mogli vsi preživljati. Nato so jih zlepa ali zgrda pošiljali v delavske kolonije v rudnikih in na plantažah. Najboljša vaba je bila politika »polnega trebuha«: zalagali so črne delavce do sitega z uvoženim rižem, koruzo ali fižolom. To je dajalo več moči. Toda človeka ne moreš zalagati samo z bencinom kot motor. Pomanjkanje zaščitnih snovi, vitaminov in rudniških snovi, ki so jih črnci poprej v divjini vsaj v neznatnih količinah prejemali, je spravilo njihovo prehrano iz ravnotežja in izzvalo težke posledice za organizem. Prineslo je množična obolenja za beri-beri, rahitizem, škorbutom, pelagro itd., skratka za boleznimi, od katerih so bile nekatere pred 50 leti čisto neznanne, zdaj so pa nekatere, kakor pelagra, že endemične (v kraju udomačene).*

* Včasih je znal biti kapital tudi »razumen«. Marx pripoveduje v »Kapitalu« (slovenski prevod skrajšane Borcharttove priredbe, str. 155) po znamenitem agrikulturnem kemiku Liebigu: »Delavci v južnoameriških rudnikih, katerih vsakdanje opravilo — morda najtežje na svetu — je, da iz globočine 450 čevljev na svojih plečih nosijo na dan tovore rude, težke 90 do 100 kg, živé

Z graditvijo Asuanskega jeza leta 1902, s katerim so Angleži zagotovili namakanje plantažne zemlje, so znižali blagodejno Nilovo namakanje Egipta in spremenili kmeta-felaha v kronično gladujoče slabotno bitje, ki čuti posledice pomanjkanja zaščitne hrane, v bitje, ki ni prav nič podobno ponosnemu, sicer suhemu, toda neutrudljivemu arabskemu Beduinu. Takšna je bila povsod cena, da smo v Evropi mogli dobivati bombaž, razna olja, kavo, čaj in drugo »kolonialno« blago.

Toliko smo zapisali, da imamo vsaj malo bolj žive predstave, kako je razširjena in kaj prinaša slaba in nepopolna prehrana v svetu, ki nam je manj znan ali neznan, kjer pa živi na stotine milijonov ljudi.

b) Ljudi je vedno več in več

Če se že danes toliko ljudi slabo preživlja, se sprašujemo, kaj bo potem, ko jih bo še več. Danes je na zemlji dve in pol milijarde ljudi; vsako leto se razmnoži prebivalstvo za 20 do 25 milijonov. V zadnjih desetih letih je naraslo za 250 milijonov.

Prebivalstvo silno narašča šele zadnja stoletja, vzporedno z razvojem kapitalizma. Svoječas je bilo število ljudi mnogo manjše, gostota redkejša in naraščanje zelo zmerno. Tako piše Woytinski, da je bilo v starem veku ob začetku našega štetja na vsem svetu okrog 210—250 milijonov ljudi. Od tega je prebivalo v Evropi 54 milijonov, v Afriki 30 milijonov, v Aziji okrog 120 milijonov, v Avstraliji in Polineziji največ 30 milijonov.

Veliko preseljevanje narodov ob koncu starega in v začetku srednjega veka je dokaj razredčilo Evropo in nekoliko tudi Azijo, tako je v letu 500 našega štetja Evropa padla na 20 milijonov ljudi. Prav počasi se je proti koncu srednjega in v začetku novega veka njeno prebivalstvo spet dvignilo samo od kruba in fižola. Za hrano bi imeli rajši sam kruh, toda njihovi gospodarji, ki so dognali, da ob kruhu ne morejo tako krepko delati, ravnaajo z njimi kakor s konji in jih silijo jesti fižol; fižol pa vsebuje razmeroma več snovi, ki utrjujejo kosti, kakor kruh.*

galo in je naraslo na nekakšnih 100 milijonov. Od takrat naprej pa človeški rod na vseh celinah močno narašča, kakor nam kaže naslednja razpredelnica:

Cenitev prebivalstva na vseh celinah od 1650 do 1950 (v milijonih)		1650	1700	1750	1800	1850	1900	1940	1950
Ves svet	545	623	728	906	1,171	1,608	2,170	2,400	
Severna Amerika	1	1	1	6	26	81	143	166	
Srednja Amerika	6	6	5	10	13	25	42	51	
Južna Amerika	6	6	6	9	20	58	89	111	
Evropa	100	110	140	187	266	401	543	559	
Azija	530	400	479	602	749	937	1,186	1,302	
Oceanija	2	2	2	2	2	6	11	13	
Afrika	100	98	95	90	95	120	157	198	

Časovno razdobje te razpredelnice se ujema z dobo kapitalizma od njegovih začetkov in manufakturnega kapitala vse do današnje stopnje. V 300 letih, na katere se nanaša razpredelnica, se je človeštvo pomnožilo več ko 4-krat. Bolj ko se je kapitalizem širil in razvijal, bolj je številčno naraščalo prebivalstvo. Tako se je prav v zadnjih 100 letih od l. 1850 do 1950 več kakor podvojilo. Znanstveniki, ki proučujejo gibanje prebivalstva, razlagajo njegov porast z zboljšanjem zdravstvene službe, s povečanjem blagostanja, z možnostjo preseljevanja, a šele na poslednjem mestu s tehničnim napredkom. Ne smemo pa prezreti, da je porast prebivalstva tesno povezan z razvojem kapitalizma. Na vsem svetu je od l. 1650 do 1700 povprečno naraslo prebivalstvo vsakih 10 let za 2,7%, v osemnajstem stoletju najprej za 3,2%, kasneje za 4,5%, v razdobju od l. 1800—1850 za 5,3%; v razdobju od l. 1850—1900 za 6,5%, v razdobju od l. 1900 do 1950 pa za 8,3% na vsakih 10 let. Navedeni odstotki seveda niso posebno zanesljivi, vendar ne more biti nobenega dvoma, da je prebivalstvo resnično naraščalo v rastočem razmerju. Posebno poučen nam bo pogled na porast prebivalstva v posameznih bolj razvitih in razvijajočih se kapitalističnih državah v zadnjih 150 letih.

Gibanje prebivalstva v nekaterih pomembnejših deželah v 150 letih (v milijonih)

Država	1800	1850	1900	1940	1950
Združene države Amerike	5,3	23,2	76,0	131,4	151,7
Anglija	16,1	27,5	41,8	48,1	50,6
Francija	27,5	35,8	39,0	41,2	41,9
Nemčija	24,6	35,9	56,4	(79,7)	(69,0)
Italija	18,1	24,5	32,5	43,9	46,5
Braziliija	5,3	10,1	17,3	40,7	52,1
Argentina	0,5	1,2	5,6	13,1	17,2
Japonska	46,7	72,5	82,9

(Tri pike pri Japonski pomenijo, da število ni znano, ker ni bilo štetja. Oklepaj pri Nemčiji izraža nezanesljivost in nejasnost zaradi sprememb ozemlja.)

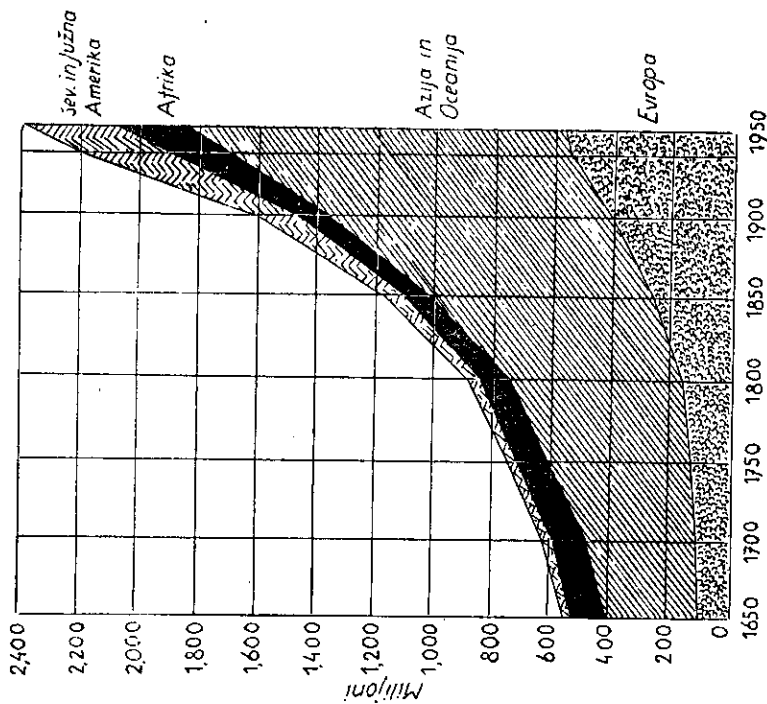
Težko nam je dati zanesljivo sliko o tem, kako se je gibalo prebivalstvo posameznih držav srednje in jugovzhodne Evrope, ker so se v 150 letih državne meje tolikokrat spremenile. Prav tako je težko izračunati prebivalstvo na ozemlju današnje Jugoslavije za čas pred l. 1921. Od popisa leta 1921 dalje se je gibalo naše prebivalstvo (všteta sta tudi okraja Buje in Koper) tako:

1921	12,545.000
1931	14,534.000
1948	15,842.000
1953	16,998.000
1961 (cenitev)	19,518.000

Kakor vidimo, se je prebivalstvo Jugoslavije kljub ogromnim izgubam v drugi svetovni vojni pomnožilo v 32 letih več ko za tretjino, v skoraj 40 letih do 1961 se pa utegne povečati za več ko polovico. Pri tem prebivalstvo posameznih republik zelo neenakomerno narašča. Prebivalstvo Slovenije neznatno raste, medtem ko narašča prebivalstvo Bosne, Hercegovine in Makedonije z veliko naglico.

Obe razpredelnici nam kažeta neke posebnosti. Nekatere visoko razvite kapitalistične dežele, kakor Anglija in Francija, so nekako zasičene, njihovo prebivalstvo se množi

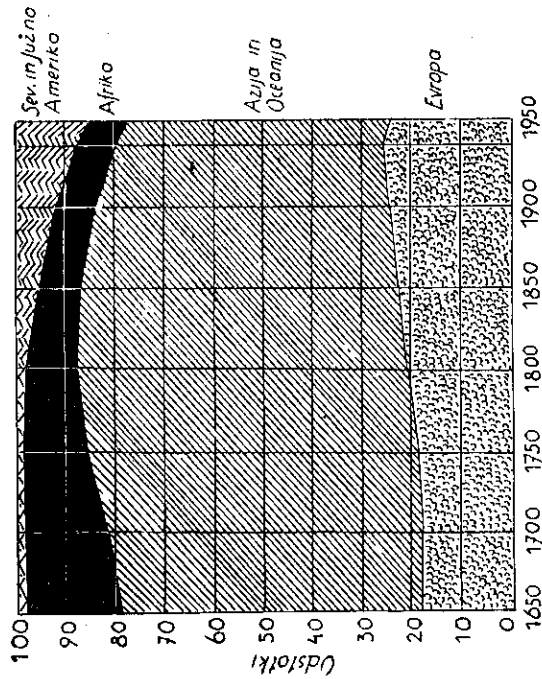
samo še počasi ali pa sploh ne. Zato pa po drugi strani silno hitro rastejo nekatere nerazvite dežele in ravno največje med njimi. To velja za prebivalstvo v deželah Južne Amerike in Daljnega vzhoda, zlasti pa za tiste predele sveta, ki so že sedaj gosto naseljeni, a imajo zelo nerazvito industrijo. Med-

Sl. 8 a. Razvoj prebivalstva po celinah v 300 letih

tem ko pride v deželah srednje Evrope na km^2 do 80 ljudi (v izjemoma gosto naseljenih in industrijsko razvitih Belgiji in Holandiji imamo 288 odnosno čez 324, v Angliji 208, Zahodni Nemčiji 200, Italiji 159, Švici 118, — v Jugoslaviji 66), v Združenih državah Amerike 20, v Kanadi 1, v vsej Severni Ameriki 8, pride v Japonski 235, južni Koreji 228, v vzhodni Kitajski 235, Vietnamu 79, Indoneziji 54, Filipinih

70, Indiji 115, v Pakistanu čez 80, na Ceylonu 124. Če pa računamo le tiste predele v deželi, kjer se da prebivati, imamo v Indokitaju, Indoneziji in na Filipinih čez 250 ljudi na km^2 , v Gangsovi delti v Indiji 360, v delti Jangtsekianga in Sikianga na Kitajskem 1540. V teh gosto naseljenih predelih

Sl. 8 b. Odstotki posameznih celin od prebivalstva sveta v 300 letih

se prebivalstvo najhitreje množi. Podrobneje bomo to videli v poglavju o agrarni prenaseljenosti.

Slika 8 a nam kaže gibanje prebivalstva po celinah na zemlji v zadnjih 300 letih (od leta 1650 na levi, do leta 1950 na desni). Višina kaže število ljudstva. Tu vidimo, da se celotno (absolutno) število prebivalstva Azije, Afrike in Amerike mnogo hitreje dviga kakor prebivalstvo Evrope. Slika 8 b nam kaže, kolikšen delež (odstotek) imajo od vsega prebivalstva na svetu posamezne celine v posameznih letih. Cela črta od zgoraj do doli pomeni 100%; Evropa n. pr. je leta 1750 štela nekaj manj ko 20% vsega človeštva. Skupaj po obeh slikah se vidi, da imata Azija in Oceanija kljub vsem spremembam v zadnjih 150 letih še vedno več prebivalstva kakor vse ostale celine skupaj, čeprav delež

njnega prebivalstva v primeri z ostalimi celinami počasi pada. Pač pa delež kapitalistične Evrope in Amerike skupaj v zadnjih 150 letih precej raste. Prebivalcev evropskega izvora je bilo v prejšnjem stoletju na vsem svetu 25%, danes jih je pa 35%. Leta 1950 jih je bilo po vsem svetu 800 milijonov, v sami Evropi pa od tega 550 milijonov. To pomeni, da je prebivalstvo po poreklu iz kapitalističnih dežel od leta 1650 do danes naraslo 8-krat (od 100 milijonov na 800 milijonov). Neevropsko prebivalstvo je pa naraslo od 445 milijonov na 1 milijardo 600 milijonov, torej nekaj manj ko 4-krat. Slabša hrana, slabša telesna odpornost proti boleznim in epidemijam, visoka umrljivost, pogoste naravne katastrofe (suše, poplave), ki so v Indiji in Kitajski pokosile vsakokrat na ducate milijonov ljudi, so jim zavrla hitro rast. Vsakršna razčlemba, ki se je lotimo, nam kaže, da narašča prebivalstvo zemeljske oble v celoti zadnjih 100 let izredno hitro, ponekod tako hitro kakor mikdar nikjer v zgodovini človeštva. Doba kapitalizma je pognala število človeškega rodu skokoma naprej.

c) Izseljevanje. Brezposelnost

V prejšnjih časih, če ni bilo več dovolj zemlje za naraščaj, za nove družine, ali če kmetija ni prinašala dovolj, da bi se krile naraščajoče potrebe, če je davčni vijak prehudostiskal, če je prišlo posestvo na boben, če je bilo treba s trebuhom za kruhom, se je naš človek selil čez morje, seveda če je imel toliko sredstev za dolgo pot in če ni dobil dela doma v tovarni ali v obrti. Toda na Slovenskem in Hrvatskem je bilo slabo z novimi zaposlitvami v tovarnah. Tako so se začeli naši ljudje sredi prejšnjega stoletja seliti v druge dežele, pretežno ali včasih izključno v Severno Ameriko. Najprej so se selili iz primorskih krajev, nato iz ostale Slove-rije, Istre in Dalmacije, kasneje tudi iz zahodne Hrvatske, Hercegovine, Črne gore, Makedonije (takrat pod Turčijo) in Vojvodine. Iz stare kraljevine Srbije se niso izseljevali.

V devetdesetih letih prejšnjega in v prvem desetletju našega stoletja so odhajale tolikšne množice kmečkega prebivalstva, da je izseljevanje predstavljalo že pomembno narodno vprašanje. Naši ljudje so odhajali, tujci pa so prihajali — naši politiki so s strahom gledali na odhajajoče, ki jim domovina ni mogla dati kruha.

Statistika ne pove zanesljivo, koliko jih je odšlo. Vemo pa približno, koliko jih je živelo izven naše domovine. Prva leta po prvi svetovni vojni je živelo v Zedinjenih državah okrog 500.000 ljudi jugoslovanskega porekla, v Kanadi 20.000, v Južni Ameriki 50.000, v Avstraliji 3000 in še drugod manjše število. Od teh je bilo Slovencev v Združenih državah okrog 100.000. Po vsem svetu je bilo okrog 700.000 ljudi jugoslovanskega porekla, od teh v Evropi 100.000.

V Ameriki so začeli po l. 1921 priseljevanje omejevati in od l. 1925 dalje je bilo dovoljeno, da se izseli od nas v Ameriko na leto le 671, od l. 1934 le 845 novih priseljencev. Izseljevanje se je usmerilo bolj v evropske dežele, predvsem v Francijo in Nemčijo. V letih 1928—1930 je šlo v evropske dežele še 12.000 do 25.000 na leto in v izvenevropske 13.000 do 22.000 ljudi, kasneje pa znatno manj: v evropske dežele je odhajalo v letih 1930—1938 od 6600 do največ 14.000 ljudi na leto, v prekomorske samo 2200 do 5600 na leto.

Po osvoboditvi leta 1945 je nastala pri nas občutna sprememba. Začela se je pospešena industrializacija dežele. Ljudem se ni bilo treba več izseljevati, nasprotno, cejo primanjkovalo jih je. Vendar naše prebivalstvo v mestu in na deželi hitro narašča in že se postavlja vprašanje, kam s številnim naraščanjem, ki raste na posestvih, manjših od 10 hektarov.

Izseljevali so se tudi prebivalci drugih dežel Evrope, a ne samo zadnjih sto let, temveč odkar so odkrili nove celine. Izseljevali so se sprva pretežno oni, ki so si obetali v novih deželah bogastva in avantur, ali verski peganjanci, medtem ko je množično izseljevanje od začetka in zlasti od srede XIX. stoletja dalje v prvi vrsti gospodarska emigracija ubožanega in prenaseljenega kmečkega prebivalstva. Ni pa Evropa edina celina, od koder so se izseljevali. Tudi iz azijskih dežel, zlasti iz Kitajske, Japonske in Indije so se bolj ali manj selili, le da so tem emigrantom postavljali velike zapreke, medtem ko imajo evropski narodi še danes ponekod odprta vrata.

Naslednja tabela nam kaže, koliko ljudi se je izselilo v dobi največjega gospodarskega izseljevanja od l. 1846 do 1932, odkod ter kam in koliko jih je prišlo na mesto.

Čezmorsko preseljevanje do l. 1935

Izseljevanje (1846—1952)	Priseljevanje (1821—1932)
Dežela izseljevanja	Dežela priseljevanja
Izseljenecv tisocev	Priseljenecv tisocev
Skupaj	Skupaj
Evropa	Vsa Amerika
Britanski otoki	Združene države
Švedska	Kanada in Nova
Norveška	Funlandija
Finska (1871—1954)	Mehika (1911—36)
Danska	Kuba
Francija	Brazilija
Belgija	Urugvaj
Nizozemska	Paragvaj
Nemčija	Argentina
Avstro-Ogrska	Britanska zapadna
Švica	Indija
Španija	Guadeloupe
Portugalska	Holand. Gvajana
Italija	Neameriške dežele
Rusija	Filipini
Poljska	Južna Afrika
Neevropske dežele	Mavricius
Britanska Indija	Sešelski otoki
Japonska	Avstralija
Cap Verde	Nova Zelandija
Sv. Helena	Havaji
	Ostali otoki

V začetku tega stoletja so se bolj razvite dežele druga za drugo zasitile s priseljenci. Amerika se je pričela zapirati. Tudi tam se je povečala industrijska brezposelnost, kakor jo poznajo v razvitih evropskih kapitalističnih deželah. Zato ne potrebujejo tujcev, pa če je njih delo še tako poceni. Doma v Evropi ni zemlje, v mestu ni dela, brezposelnih je na tisoče, ven pa ne moreš, razen če imaš veliko sredstev in svojeje v državi, kamor se hočeš izseliti, ali če si pripravljen iti sekat džunglo in tam živeti.

Tako v Evropi kakor v Ameriki in drugod se je razvila industrija, ki je zaposlila prebivalce z dežele, toda ta industrija se vse bolj mehanizira, ker se s tem poceni. Med tekmujočimi kapitalisti se bije boj, kdo bo ceneje prodajal. Slabši tovarnarji propadajo, njihovi delavci gredo na cesto. Ta pojav je vse bolj pogost.

V glavni deželi, kamor so se vseljevali, v Zedinjenih državah Amerike, je bilo leta 1997 že 1,300.000 brezposelnih. Nato je njihovo število padlo na nekaj čez pol milijona. Leta 1908 je skočilo na 1,700.000 in spet padlo. Leta 1921 je doseglo 2,900.000 in ni do nove vojne padlo pod 1 milijon; nasprotno, povečalo se je

leta 1930 na	4,500.000
leta 1931 na	8,700.000
leta 1932 na	13,200.000
leta 1933 na	13,700.000

in do vojne je bilo najnižje — »samo« 8,300.000 leta 1937. V tridesetih letih je število brezposelnih znašalo 22 do 48% od vseh zaposlenih. Več kot četrtina brezposelnih je bila brez dela po 1—5 let in skoro polovica zaposlenih ni delala polnih 12 mesecev na leto. V takem položaju si vlada pod hudim pritiskom od spodaj ne upa več sprejemati cenene tuje delovne sile, ki bi jo kapital rad zaposlil. Leta 1949 so v ZDA imeli blizu 5 milijonov brezposelnih in 14 milijonov delno zaposlenih. (Cenitev je precej stroga; nekateri n. pr. ne štejejo gospodinj, študentov itd., ki hodijo na kak prostanski zaslužek, ter pokažejo znatno manjše številke.)

V zadnjih letih po vojni je prišla tudi Argentina v podobnen položaj. Po naglem zaletu industrializacije so se začele tovarne krčiti in zapirati, delovna sila, ki so jo privabili z dežele, ni hotela nazaj in brezposelni so napolnili mesta.

Siri se pojav, ki je doma v starih evropskih kapitalističnih državah, ki vse do svetovne vojne niso bile nikdar brez armade brezposelnih. Vojna in intervencija državnega kapitala ter ameriška finančna pomoč so od časa do časa stanje olajšale. V letih po prvi svetovni vojni je bilo v Angliji 9 do 22% zavarovanih delavcev brez posla, tudi leta 1950 jih je bilo nekaj sto tisoč, po nekaterih cenitvah blizu pol milijona. V Nemčiji je bilo v razdobju od l. 1922 do 1932 8 do 44% vseh

industrijskih delavcev brez posla; leta 1928 je znašalo njihovo število 1,290.000, leta 1932 pa 3,570.000. Danes v zahodni Nemčiji skoraj ni brezposelnih, a l. 1950 je bilo blizu 3 milijone brezposelnih. V Italiji je brezposelnih čez 3 milijone, v Franciji jih je bilo v letih 1948/49 blizu pol milijona, v Belgiji blizu 340.000.

Brezposelne srečujemo v vseh razvijajočih se deželah, ki so šle bolj ali manj po kapitalistični poti — v Južni Ameriki, na Srednjem Vzhodu, v Indiji, na Japonskem. Njihovo število se dviga v različnih deželah na stotine in čez milijon. Po najbolj pesimističnih cenitvah je njihovo število v kapitalističnem svetu leta 1950 doseglo z delno brezposelnimi vred 45 milijonov, z družinami skupaj pa 150 milijonov ljudi.

Kje dobiti zanje kruha? Kje dobiti zemlje, da bi kruh pridelali?

d) Zemlja se slabša in uničuje

Rekli smo že, da zemlje ni več, kot je bilo. Morda pa je naraslo število hektarov rodovitne, obdelane zemlje? Saj vendar še ni obdelana vsa rodovita zemlja. Ali zorjeto vsako leto kaj več ledine, da bi na novo obdelani zemlji dobival hrano naglo rastoči človeški rod?

John Russel razpravlja v svoji knjigi o podatkih za enega izmed najtežjih primerov goste obljudenosti na svetu, za Indijo in Pakistan. Tam se je prebivalstvo v zadnjih desetletjih množilo tako:

leta 1921 . . .	306 milijonov
leta 1931 . . .	338 milijonov ali 32 milijonov več
leta 1941 . . .	389 milijonov ali 51 milijonov več
leta 1951 . . .	438 milijonov ali 49 milijonov več

Russel sodi, da so pred vojno v teh dveh deželah imeli na razpolago 575 do 625 gramov žitaric dnevno na osebo, kar bi dajalo 2000 do 2500 kalorij brez zelenjave, sadja, mlečnih proizvodov itd. Takšno naraščanje prebivalstva, kakor ga vidimo zgoraj, bi zahtevalo vsako leto 1,200.000 do 1,600.000 več hektarov obdelane zemlje za prehranbene pridelke. Kje vzeti toliko zemlje? Res je sicer, da je bilo v predvojnih letih tamkaj neobdelane nič manj kakor 70 % toliko, kolikor je bilo obdelane vse zemlje. Od te neobdelane zemlje bi pa bilo mo-

goče izkoriščati samo še majhen del. Edini izhod bi bil, da bi povečali donos z boljšim namakanjem, z boljšimi semeni, z umetnimi gnojili. Toda pri danih pogojih bi bilo tudi s tem težko uadomestiti manjkajočo obdelovalno zemljo, zlasti v tako kratkem času in ob tako naglem naraščanju prebivalstva.

Medtem nas pa geografi opozarjajo na drug pojav zelo resnega značaja. Pri pregledovanju rodovitnih in nerodovitnih površin zemlje in pri njihovi primerjavi v različnih zgodovinskih dobah naletimo na številke in dejstva, ki nam kažejo, koliko zemlje se vsako leto poslabša, koliko manj je vsako leto rodovite zemlje in naravnih bogastev. To je posledica dejstva, da zemljo nerazumno izčrpavajo, da preveč in nerazumno sekajo gozdove, zaradi česar veter in voda odnašata prst, ali kot rečeno s tujo besedo, divjá erozija.

Preko skrčenih gozdov in golih njiv pozimi nezadržno brije veter, spomladi pa lije dež. Oba odnašata ali odplavljata rodovito prst, ker ni varovalne zelene preproge, ni travice, mahu, grmovja, drevja. Njuna moč čedalje narašča. Ostaja slaba zemlja, ki se počasi spreminja v pesek, kamen, krš. Tako je v teku tisočletij nastala vrsta puščav in pustinj v Aziji in drugod. Pri nas v Jugoslaviji je erozija pokvarila zemljo na Krasu. V različnih naših krajih pa še danes vidimo, kako se pred našimi očmi sicer komaj vidno, a v desetih letih vendar znatno zemlja ruši in odplavlja po različnih potokih. Hitreje jo kradejo hudourniki in poplave. Posebno grozeč obseg zavzema erozija v naših dneh v vzhodni Srbiji in Makedoniji.

Erozija je lahko naravna, kakor na visokih gorskih pobočjih, lahko jo pa pospešuje ali povzroča človekovo delovanje. Pred deset tisoč leti, ko se je človek začel stalno naseljevati, gojiti živino ter obdelovati zemljo, se je začela tudi tista erozija, ki jo povzroča človek. Takrat je človek začel posegati v ravnovesje, ki mora biti med tlemi, gozdom (rastlinstvom) in vodo. Ljudje so požgali ali izsekali gozd, zamenjali naravno rastlinstvo z drugim, sejali na golem ozemlju, ki je bilo izpostavljeno zimskim vetrovom in pomladnemu deževju, sejali brez uenjavanja posevkov in brez gnojenja. Ko je na ta način postala zemlja manj rodovita ali je bila izčrpana — so jo prepustili usodi in so šli drugam krčít in žgat gozd. Vsa zgodba se je ponovila na drugem

mestu. Zemlja na prejšnjem mestu pa je bila prepuščena vetru in vodi in njenemu rušilnemu delovanju. Navadno se je tako rušenje začelo na hribovitih pobočjih, kjer ni bilo rastlinstva, da bi zadrževalo vodo. Tako je voda z naraščajočo silo drla z zemljo in peskom vred v dolino in tam počasi dalje rušila. Znanstveniki trdijo, da odplavi voda 15 cm obdelane zemlje v 50 letih, travnikov oziroma pašnikov pa v 3500 letih.

Rastlinstvo so najprej uničevala pastirska ljudstva, ko so požigala gozdove. V Južni in Srednji Afriki to še danes delajo. Zemlja ostane gola. Živina, ki je imajo taka ljudstva obilno in preobilno, tepta zemljo in počasi uničuje rastlinstvo. Najhujši uničevalci so koze, ki so baje uničile Severno Afriko, ki je bila še pred 2000 leti cvetoč vrt; uničile so Cipr, dele Španije, južno obalo Francije in našo dalmatinsko obalo. Vojske, kakor mongolske, turške in arabske, so s svojimi vdori uničile, ali pregnale številna ljudstva z rodovitnih predelov Bližnjega in Srednjega vzhoda tako, da ni ostalo nikogar, ki bi se ukvarjal z namakanjem. Zelena preproga je izginila in na mestu nekdanj rodovitnih predelov Sirije, Libanona, Palestine, Mezopotamije, v krajih nekdanj cvetoče Somerije, Asirije in Babilonije so nastale pustinje in puščave. Libanon je bil v XIII. stoletju pred našim štetjem »dežela neprodornih gozdov«; toda ker so stoletja izvažali cedre v Palestino za stavbe in v Egipt za visoke peči, je danes v Libanonu en sam gozdiček na višini 2000 metrov; sicer sta pa Libanon in Palestina gola. V Palestini, nekdanj objubljeni deželi, kjer se je v Mojzesovih časih »cedilo med in mleko«, so bile njive na terasah, so se širili gozdovi in uporabljale namakalne naprave; toda zadnjih 500 let je dežela vse bolj pusta in peščena. Pradedje današnjih Kitajcev so tisočletja uničevali gozdove po planotah in s tem povzročili, da so se spremenila tla v pustinjo in puščavo. Od vse Kitajske morajo obdelovati danes samo dobrih 10 do 15% celotne površine.

Toda še nikdar niso uničevali zemlje v takšnem obsegu in s tako hitrostjo kot v moderni kapitalistični dobi. Vzemimo deželo, ki je danes klasična za kapitalizem, Združene države Amerike. Tam se je nekako leta 1850 začelo divje naseljevanje z živinorejo na veliko ter z ekstenzivnim obdelovanjem njiv. Od takrat se pojavljajo vedno večje težave

z zemljo. Cele pokrajine so bile izročene na milost in nemilost vetru, ki je odnašal uragane prahu kot »leteča polja«. En sam uragan je leta 1934 iz držav Nebraska in Dakota odnesel 500 milijonov ton premičnega materiala. Zemljo je pormetlo vse do skale 70 cm globoko. V letih 1930 do 1938 je moralo 165.000 naseljencev zapustiti travniški svet. Svoječas je bilo močno razširjeno mnenje, da je umetno gnojenje povzročilo tvorbo tako zvane »sklede prahu« v Združenih državah Amerike. Toda umetno gnojenje samo po sebi tega ni moglo povzročiti, temveč neprimerna organizacija posevkov pri tamkajšnjem podnebnju. Zemlja je bila spomladi gola, poleti suha in prašna, deževja je bilo obilo, vetrovi so bili neprimerno hujši kot pri nas. Če bi bili uvedli tako kolobarjenje, pri katerem bi se vrstili tudi zaščitni posevki, in če bi uporabljali taka umetna gnojila, ki hitro poženejo rastline iz zemlje, ne bi prišlo do »sklede prahu« — piše B. A. Keen v svojem spisu.

Toda tudi voda uničuje zemljo. V Oklahomi je od leta 1930 dalje od $6\frac{1}{2}$ milijonov ha zemlje izpostavljenih 5 in četrt milijona pretiranemu odplavljanju, tako se 2,4 milijonov ha ne more več obdelovati s plugom. V Severni Ameriki je erozija od vetra prizadela 130 milijonov hektarov, erozija od otekanja in poplav pa na sto tisoč hektarov.

Zaradi razvoja kapitalistične industrije so v vseh razvitih deželah začeli s povečanim izsekavanjem gozdov, da bi dobili les za stavbe, za rudnike in za celulozo. Sekali so in še sekajo, ne da bi gozdove obnavljali. Časnik, ki izhaja v 100 tisoč izvodih, požre na dan toliko lesa, kolikor ga v enem letu zraste na 1 ha gozda. V enem letu pogoltno torej do 400 ha novo zraslega gozda. Ceniijo, da stalni požari in ekstenzivno izkoriščanje skupaj uničijo več drevja, kakor ga more narava v enakem času obnoviti. Sekanje gozdov v prejšnjem stoletju je v tako naglo razvijajoči se deželi, kakor so ZDA, divjalo veliko huje kot drugod. Pred 200 leti je bilo tam 300 milijonov hektarov gozdov, danes pa samo nekaj čez 162 milijonov ali malo več kot polovico toliko. Veliki gozdovi zavzemajo samo četrtno današnje gozdne površine. Kakor kaže statistika, je 25—40 milijonov ha nekdanjih gozdov popolnoma opustošenih. To uničevanje se je začelo na vzhodu leta 1860 z dinamitom in z ognjem. V 50 letih so popolnoma ma opustošili četrtno velikih gozdov na zahodu. V sosednji

Kanadi so pred drugo svetovno vojno prišli do zaključka, da bodo v 60 letih izsekani in uničeni vsi kanadski gozdovi, če ne poseže država vmes.

Ogromno erozijsko škodo je napravila v Avstraliji tudi zalega neznansko množičih se zajcev. Šele po dolgi vrsti let brezuspešne borbe s temi živimi plazovi se je zadnji čas posrečilo z bakteriološkimi sredstvi uničiti zajčjo poplavo.

Najhuje pa ropajo zemljo velika monokultura kapitalistična veleposestva ali latifundije. To so velikanska poljedelska posestva, ki na nepreglednih površinah na skoraj industrijski način gojijo eno samo kulturo, kakor samo bombaž, samo kavo, samo sladkorni trs, samo tobak, samo oljinate rastline. Te kulture so najbolj razširjene v tropskem in subtropskem pasu, tako v Indoneziji, na Cejlonu, v afriških kolonijah ter v Južni in Srednji Ameriki. V teh predelih je zemlja še bolj sprejemljiva za erozijo in še posebno pri takih monokulturah. V zmernem pasu, kakor pri nas, je deževje blago in kratkotrajno, pa tudi veter je blag in kratkotrajen. Prst se v največji meri obnavlja s kolobarim obdelovanjem in gnojenjem. Hudo pa je v polsuhih področjih vročih pasov, kjer se zemlja ne namaka in ne obnavlja, a je sonce močnejše in veter hujši. Morebitne zbiralne bazene za vodo veter hitro napolni s peskom. Prav tako hudo je v vlažnih področjih subtropskega in tropskega pasu. Tam sta v bistvu samo dva letna časa: eden suh, drugi silno moker. Kjer so gozd posekali ali požgali, tam silno deževje že v nekaj letih odnese prst. Tako je v Afriki kakor v Južni Ameriki večina terena podvržena tropični lateritizaciji ter je primerna samo za pridelovanje sladkornega trsa, koruze, riža, manioke in še pri teh rastlinah je nizek pridelek. Medtem ko znaša pridelek riža v Ameriki 22, v Italiji 46 centov na hektar, znaša v Braziliji samo 15 centov. Prav tako znaša pridelek koruze v Ameriki 16, v Italiji 16 in v Braziliji samo 10 centov na hektar. Pretirano deževje mnogokrat zelo otežkoča obdelovanje.

Kaj je napravil stari in moderni kolonializem s svojim načinom monokultur, kaže žalostna slika Južne Amerike. V svoji že omenjeni knjigi podaja prof. De Castro zgodovino te celine takole (— njegovo romantično zavzemanje za napol avtarkično kmečko obdelovanje nas ne sme motiti):

Južna Amerika je razmeroma slabo naseljena, toda kjer so naselbine, so zelo goste. Njenih 90 milijonov prebivalcev lahko razdelimo povprečno po 5 na 1 km². V resnici pa imamo majhne, silno gosto naseljene pasove, ki so ločeni drug od drugega s prostranimi, skoraj popolnoma nenaseljenimi ozemlji. Ta ozemlja ali še niso očistili pragozdov in obdelali, ali pa so jih že izčrpali z monokulturami. Odkar so vdrli na celino konkvistadorji (španski osvajalci), so le ropali: enkrat zlato, drugič drago kamenje, tretjič sladkor, četrtrič kavo, petič kavčuk itd. Vsak predmet je imel svojo dobo, a vsak je uničil svoje ozemlje. Vsako od teh kultur so pridelovali na »obdelovalnih frontah«, ki so nezadržano prodirale naprej kakor zid ali val, podirale gozdove, ustvarjale na deviških tleh plantaže kave, bombaža, kavčuka, v kratkem času popolnoma izčrpale in uničile ozemlje ter šle frontalno dalje v nove gozdove. V državi San Paolo se je tako »fronta« pomaknila v 75 letih 500 km proti zapadu. Toda nekje se bo iz geoloških razlogov morala ustaviti. V vsaki periodi se je neka pokrajina docela posvetila samo eni kulturi. Za druga posevke se ni nihče brigal. Dober zgled je monokultura sladkorja v severnovzhodni Braziliji: »Ta pokrajina je ena od redkih v tropičnem pasu, ki je obdarjena z resnično rodovitno površino, s podnebjem, ugodnim za poljedelstvo, z domačim rastlinstvom, med katerim se je prvotno v zelo visokem razmerju obnavljalo sadno drevje. Daues je ta pokrajina eden od lakotnih pasov Južne Amerike. Odgovornost za to nosi sladkorna industrija, ki je izpodrinila vse druge dejavnosti, zasedla vso zemljo, kar je bilo v tem pasu na razpolago, in jo pregrnila s sladkornim trsom. V tej pokrajini bi pri sistemu splošnega poljedelstva mogli pridelovati najrazličnejša živila, zdaj pa je zaradi pomanjkanja sadežev, zelenjave in živine nastalo skrajno težavno vprašnje prehrane. Ta tip kolonialne poljedelske industrije, ki je zainteresiran le na žetvah, ki se lahko takoj izvozijo, je v tesni zvezi z drugim pojavom, s pojavom latifundij. Monokultura in latifundije sta v resnici dve najtežji nesreči, zaradi katerih trpi ta celina.«

Mnogo boljše ni slika v Afriki, ki jo pustošijo tako primitivna ljudstva kot moderni kolonizatorji, vsak na svoj način. Tu najdemo klasične primere pogubnih posledic, ki jih povzročata skrajna zaostalost in najvišje razviti kapitalizem,

kadar vladata drug poleg drugega. Mislimo na Srednjo in Južno Afriko. Na tej celini, ki jo nekateri imenujejo celino bodočnosti, pustoši erozija kakor nikjer drugod. Omenili smo že, da je v tropskem in subtropskem pasu zemlja bolj občutljiva kakor v zmernem. Organske snovi poprej oksidirajo, ravnovesje v sestavi humusa je nižje, potrebno bi bilo bolj gnojiti z rastlinskimi odpadki. Vode je več in ima večji učinek. Že pri starem načinu pridelovanja rastlinstva niso posebno varčevali prsti, moderna kapitalistična obdelava pa je bila vsaj do novejših časov še bolj brezobzirna. To je vzrok, da je erozija hujša.

Kakor opisuje Raymond Furon, je v Južni Afriki že pred 50 leti začela hidrostatična gladina padati, ker uničujejo gozdove s sekanjem in z ognjem. V začetku tridesetih let se je stanje tako poslabšalo, da je bilo treba izprazniti in izseliti nešteto farm. V Zululandiji dosega erozija 75% obdelane zemlje. V Rodeziji izgubijo na njivah, ki jih obdelujejo s plugom, vsako leto do 6 mm prsti, a gozdove še naprej uničujejo in to ne brez posledic. V Keniji so na nepravilno zbranih pobočjih v enem samem letu izgubili prsti 50 cm na globoko. Rezervacijo Machakos je na 57% prostora odplavilo do gole skale. V Ugandiji so razgozdili 600.000 ha, da bi gojili bombadž; zdaj pa tam divja erozija. V Tanganiki je erozija že uničila del predelov, na katerih so pridelovali kavo. Na prostranih predelih je živina, ki jo je pretirano mnogo, s tetanjem povzročila erozijo pašnikov. Domačini namreč tam ne uživajo mesa, nočejo pa niti živine prodajati. Najbolj klasična je erozija na otoku Madagaskar, ki je francoska kolonija. Tam požgo prebivalci del gozda, novo zemljo obdelujejo eno do dve leti, nakar začne pridelek padati. Z eno samo žetvijo kave ali kakaa že izčrpajo zemljo. Nato jo zapuste in se spravijo na drugi del gozda, medtem ko prejšnjo zemljo pokrije skalnata skorja. Danes devet desetih Madagaskarja ni mogoče več poljedelsko izkoriščati, ker je uničena zelena preproga.

e) Nekateri misleci so zelo zaskrbljeni

Vse, kar smo doslej navedli, navdaja človeka s skrbjo in strahom. Nebote se spominjamo ljudskih modrijanov na zapečkah in po gostilnah, ki so modrovali in še modrujejo,

da poskrbi bog za svet na ta način, da pošlje nadenj vojsko, ki pokosi ljudi, ki jih je preveč. Kuga, lakota in vojska — so v zgodovini prinašale nasilno rešitev preobljudenosti. Po-plave in suše, kobilice in cikloni, potresi in tajfuni so v vzhodni in južni Aziji, predvsem na Kitajskem in v Indiji, v vsakem stoletju uničili milijone ljudi, povzročali strah in podivjanost, tako da umori za prgišče riža in ljudožrstvo niso bili redek pojav. Ali naj se na ta način rešuje vprašanje preobljudenosti?

O tem modrujejo na videz učene knjige, tako iz starega veka, kakor iz let po drugi svetovni vojni. Kako se bomo branili, če nas bo premalo, pa tudi kaj bo, če nas bo preveč, to je skrbelo že stare Grke in Rimljane. Danes politiki in misleci pozivajo ljudi, naj rešujejo to vprašanje s pametjo in na miroljuben način, sicer bodo propadli od lakote in boleznii. Vedno je več resnega znanstveno utemeljenega slovs-
stva o tem vprašanju.

Naj za primer seznanimo bralca z nekaj mislimi iz razprave »Dvojna kriza«, ki jo je napisal Aldous Huxley (Aldus Haksli) ter jo je izdala Organizacija Združenih narodov za prosveto in kulturo, ali kakor jo kratko imenujemo, Unesco. Huxley je demokratično in pacifistično usmerjen. Njegovi nazori o bodočem razvoju prebivalstva in prehrane so zelo pesimistični. Pravi, da preživljamo veliko politično in ekonomsko krizo, ki se bo še poglobila, če se človeštvu ne bo posrečilo rešiti druge krize, namreč krize v odnosih med prebivalstvom in svetovnimi zakladi. Svoječas so za razmere v kapitalistični družbi rabili izraz »revščina v izobilju«, češ da množica ljudi živi v bedi, medtem ko drugi del — manjšina ljudi — ne ve kam z blagom in bogastvom. Ta trditev danes ne velja več, pravi Huxley. Če bi veljala, bi bil naš planet dovolj bogat i za današnje prebivalstvo i za ono, kar bi se ga namnožilo v bližnji bodočnosti. Siromaštvo bi tedaj vladalo samo zato, ker je način proizvodnje in način razdelitve dobrin slab. V tem primeru bi rešitev prinesli ali reforma denarja ali socializem, ali komunizem ali »čisti kapitalizem« ali »razdelitveno gospodarstvo«. Huxley nasp-
roftno smatra, da živimo že sredi »revščine v revščini«, ker svetovni zakladi ne zadostujejo več, da bi dobro živelo toliko prebivalstva, še manj pa, da bi dobro živelo tisto prebivalstvo, kar se ga bo namnožilo v bodočnosti.

Huxley navaja za svojo trditev vrsto dejstev. Tako opozarja, da se rodi vsak dan 55.000 novih prebivalcev — novih žolodcev, da pa vsak dan erozija uniči več kot 50.000 ha zemlje, torej en ha na vsakega novega človeka. In nazadnje nihče ne ve, koliko tisoč ton se izkopije vsak dan raznih rud, ki se ne bodo nikdar obnovile. Huxley se sklicuje na publicista enakih nazorov Warda Shepharda in na njegovo knjigo »Hrana ali lakota«, kjer Shephard opozarja na dve sredstvi modernega človeka, od katerih vsako zase že lahko uniči človeštvo, to je na atomsko bombo in na erozijo. Slednja je bolj zahrbtna, ker uničuje samo narodo in napreduje z nezadržano silo tako, da utegne onemogočiti in ugonobiti vsako civilizacijo.

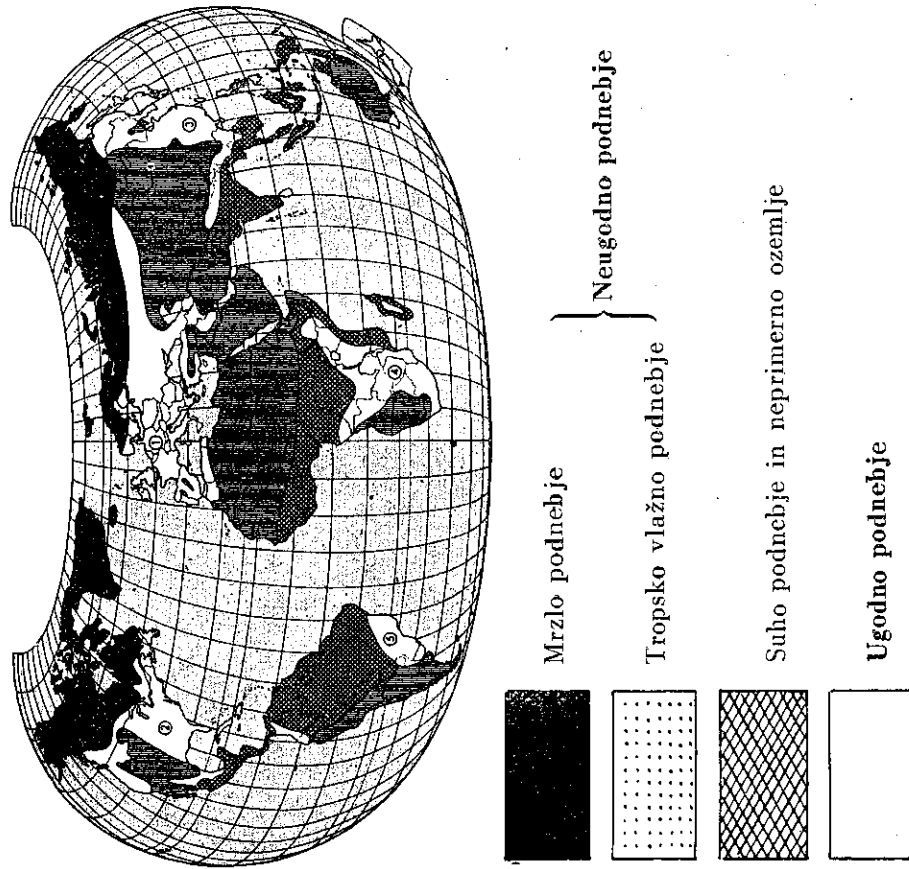
Erozija je napredovala v Severni Ameriki vse do zadnjih let dobrega vremena, počasi prodira ne glede na vse tehnične ukrepe in bo ob vrnitvi slabega vremena razsajala kakor v tridesetih letih, ko je uničevalno spreminjala rodovitne površine v »sklede prahu«. Ogromna prostranstva so postala ali popolnoma ali delno sterilna, nadaljuje milijone hektarov pa čaka ista usoda. V Afriki imamo podoben pojav; bolj ko številčno raste prebivalstvo, bolj raste število krav, ki pulijo travo, bolj napreduje erozija. Enako propadajo v Aziji neznanske površine. V Evropi tako velike erozije ni, ker zemljo razumno obdelujejo; zato je pa ta celina preobljudena in mora uvažati hrano. Od leta 1800 dalje je zahodna Evropa potrojila prebivalstvo. To je bilo mogoče le, ker so Evropejci izkoriščali nenaseljeno in slabo naseljeno ozemlje drugih celin in deviških tal novega sveta. Danes pa prebivalstvo v novem svetu hitro narašča, a obseg obdelovalne zemlje pojema. Naj se industrializira še Azija in prične tekrovati z Evropo za uvoz hrane iz Severne in Južne Amerike, pa ne bo mogla Evropa več dajati industrijskih izdelkov v zameno za hrano deželam, ki se same industrializirajo, tako Ameriki kakor Aziji in Afriki.

Toda medtem ko v poljedelstvu še lahko obnavljamo zemljo, izkorišča industrija zaklade, ki jih ni mogoče obnoviti. Koliko časa bomo lahko črpali te kapitalne iz zemlje? Z gotovostjo vemo, da so mnogi nenadomestljivi zakladi omejeni, mnogi, ki so bili zelo bogati, pa so že skoro izčrpani, tako premog in železo v Angliji, Nemčiji in Švedski ter železo, cink, baker, svinec in nafta v Združenih državah Ame-

rike. V Sloveniji je v Trbovljah premoga še za deset let in tudi bakra v Boru ni za mnogo desetletij.

Ljudi je pa vedno več! Čeprav zastaja prebivalstvo Severne Amerike in Zahodne Evrope, pa številčno raste drugod. Leta 1970 utegne imeti zahodna Evropa okrog 9 milijonov manj prebivalstva kakor l. 1950, Rusija pa 75 milijonov več. Sama Azija utegne imeti konec stoletja 2 milijardi ljudi.

Svet je vedno bolj gosto naseljen. Zemljevid št. 9 nam kaže, kje se človeštvo glede na podnebje sploh lahko nase-

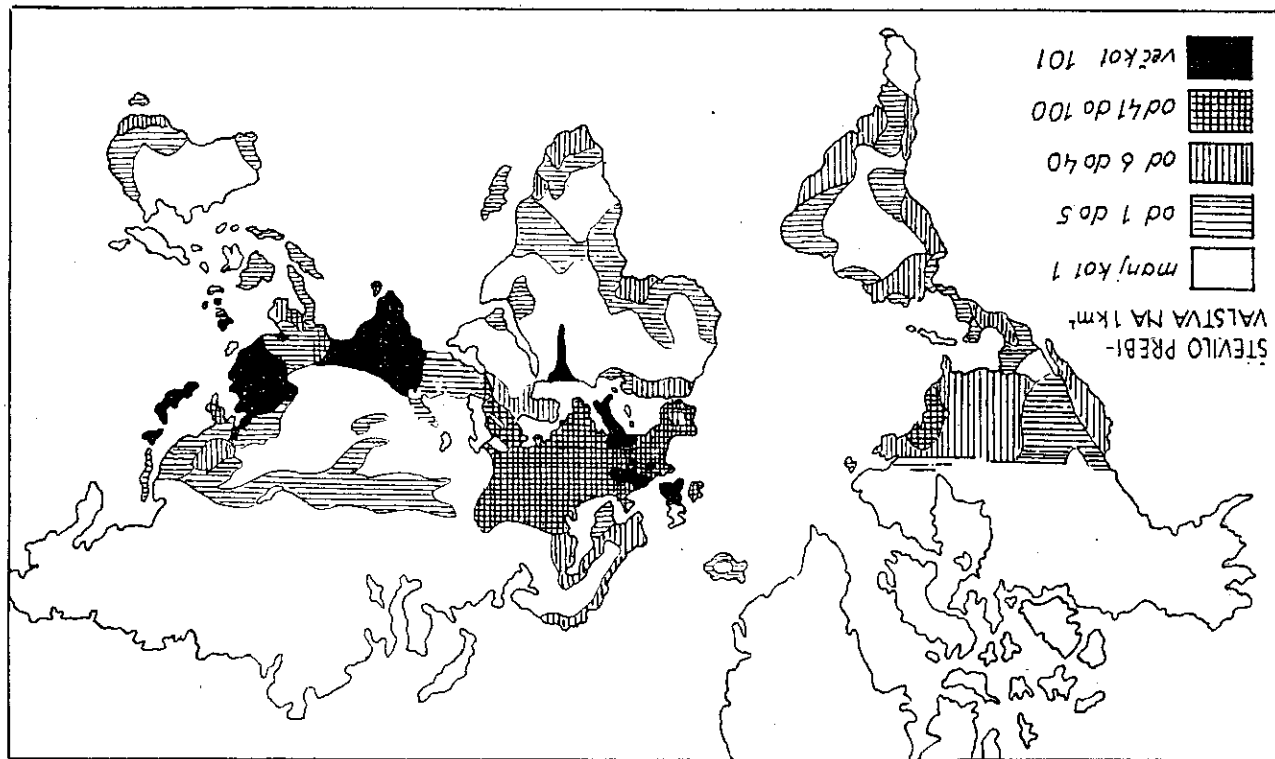
Sl. 9. Razdelitev zemlje po ugodnosti podnebja

ljuje. Za gosto naseljenost neugodna področja so pokrajine, kjer je večni mraz, in subpolarni gozdni pas na severu, široki pas suhih in polsuhih predelov v Afriki in Aziji ter ozemlje s podobnim podnebjem v Severni in Južni Ameriki ter Avstraliji, a končno še vlažni predeli v tropskih pasovih. Večina ozemlja, ki je ugodna za naselitev (na zemljevidu je bela), je osredotočena v petih velikih predelih 1 in 2 na obeh straneh Severnega Atlantskega oceana, 3 na Daljnem vzhodu, 4 v Južni Afriki a 5 v Južni Ameriki. Slika 10, ki nam kaže gostoto naseljenosti, pa pove, da je danes bolj ali manj tam, kjer so ugodni pogoji, že tako rekoč nabito polno ljudi.

Kriza je v tem, pravi Huxley, da je danes težko priti do pametnega mednarodnega sporazuma o izhodu. Izbiri sta samo dve: ali nehati se množiti — ali pa množiti se tako dolgo, da bodo lakota, kužne bolezni, osvajalne in državljanske vojne iztrebile prebivalstvo, kar bi vodilo spet do ravnotežja. Prenaseljene industrijske države bodo ali zasušile ali iztrebile svoje sosede, kakor je hotel to storiti Hitler. Majhni narodi bodo po Davidovem vzoru iskali rešitve v atomski in biološki oborožitvi. Edina miroljubna rešitev je v mednarodnem sodelovanju za omejitev prebivalstva in za povečanje razumnih proizvodnih možnosti, blagostanja, za osvajanje doslej neizkoriščenih predelov, za izdelovanje novih umetnih prehrabnih snovi vsaj za živino. Pri tem bo treba paziti, da se naravni zakladi z nerazumnim in pretiranim izkoriščanjem ne uničijo in ne ukradejo našemu potomstvu. Če do takega sodelovanja ne pride, se bodo razvili nacionalizem, šovinizem, imperializem, fašizem in nove vojne. Namisli takega sodelovanja, pravi Huxley, tudi temeljni ustavitve in delovanje takih agencij Združenih narodov, kakor sta FAO in Unesco.

Huxley utemeljuje svoje predloge z besedami:

»Nesmiselno je govoriti o dostojanstvu človeka in o štiri-štiri svoboščinah (Roosevelt je ob vojni proglasil tako zване štiri svoboščine: svoboda govora, vere, pred pomanjkanjem in pred strahom) v deželah Daljnega vzhoda, ko skoraj polovica prebivalstva umre, preden dopolni deseto leto starosti, a dve tretjini ga umre, preden doživi trideseto leto; vendar naraste vse prebivalstvo vsako leto za več milijonov«. Seveda, nadaljuje, bodo vlade težko pristale na omejevanje prebivalstva, ker ga vojna politika zahteva vedno več. Ra-

zen tega je težko omejevati prebivalstvo prej ko v nekaj rodovih, predvsem v Aziji, ker je treba za to tehničnega napredka in vzgoje. V najboljšem primeru lahko omejimo prebivalstvo ob koncu XX. stoletja na 5 milijarde.

Od vseh Huxleyevih besed lahko brez obotavljanja podpišemo samo eno — poziv na mednarodno gospodarsko sodelovanje in pomoč za osvajanje novih možnosti ter na miro-ljubno politiko. Za dosego tega cilja se bo treba trdo boriti, ni pa nedosegljiv. Glede ostalih Huxleyevih pesimističnih trditev pa imamo močne in tehtne pomisleke in dokaj pri-pomb. Preden pa preidemo na to, si oglejmo, kaj pravijo najbolj znani misleci in znanstveniki prejšnjega stoletja, ki so prvi zasejali in utemeljili črnogledne nauke o možnosti za nadaljnji razvoj človeštva ter silno vplivali na današnjo zna-nost v kapitalističnem svetu in na javno mnenje, a tudi na državno politiko, na poseganje države v gibanje prebivalstva.

II. KAJ PRAVIJO PESIMISTIČNE TEORIJE

a) Malthusov nauk

Kadar slišimo govoriti o prenaseljenosti, ali kadar be-remo o njej, trčimo na ime Malthus. Mimo njega ni šla v prejšnjem stoletju v Evropi nobena parlamentarna raz-prava, ki je sklepala o socialni zakonodaji, o pospeševanju ali preprečevanju rojstev, prav tako ne nobena današnja razprava v Indiji in na Kitajskem, ko se zahteva in brani omejevanje porodov. Vrsta politikov se sklicuje nanj, drugi se vanj zaganzajo.

Malthus (1766—1834) je pisal na Angleškem v dobi, ko je na evropski celini zmagoval Napoleon. Njegov nauk po-dajajo v nekoliko poenostavljeni obliki, ali bolje rečeno v njegovi prvotni obliki z besedami, da se prebivalstvo množi v geometrični progresiji, hrana pa v aritmetični. Progresija je napredujoča vrsta števil. Kadar postavljamo števila drugo poleg drugega tako, da vsakemu naslednjemu prištejemo stalno isto, imenujemo tako zaporedje aritmetično progresijo. Tako je na primer matematično zaporedje: 2, 4, 6, 8, 10, 12. Če pa vsako nadaljnje število pomnožimo z 2 itd., imenu-jemo tako zaporedje geometrično progresijo. Na primer 2, 4, 8, 16, 32, 64, je geometrično zaporedje. V prvem primeru smo prištevali 2, v drugem smo množili z 2. Če se prebi-valstvo in hrana množita v tako različnih zaporedjih, se blizamo vedno večji prenaseljenosti in kritičnemu položaju. To je ena stran medalje tako zvanega »maltusovstva«. Druga stran pa je Malthusova izbira zaključka: da je treba brezob-zirno prepuščati reveže usodi, da je treba odpraviti vsako dobrodelnost in socialno zakonodajo, češ da je treba napre-dovanje prebivalstva omejiti, a na drugačen način to ni mogoče.

Vrsta pisateljev se je že v prejšnjih časih ukvarjala z vprašanjem naseljenosti. Že staroveška modrijana Platon in Aristotel, ki sta živela v času, ko je Grčiji grozila preobljudenost, sta smatrala, da je dolžnost države nadzirati narščanje prebivalstva. Toda nekakšen zaokrožen nauk o gibanju prebivalstva in o poseganju države vanj je prvi sestavil in razširil Malthus ter takoj dvignil z njim veliko prahu. Tako nekateri še danes pravijo, da je ves nauk o prebivalstvu v bistvu samo prepir, ali ima Malthus prav. Prepričanje se je po Malthusovi smrti vedno bolj obračal v škodo maltusovstva. V drugi polovici prejšnjega stoletja so namreč ta nauk ovrгла dejstva v Evropi, da skoraj ni imel nobenega resnega pristaša. Prebivalstvo se je hitro množilo, hrana pa še hitreje. Danes je postala Malthusova teorija znova moderna v nekoliko spremenjeni podobi novomaltusovstva ali neomaltuzianizma. Čeprav je razviti kapitalistični svet še v skrbeh zaradi možnosti, da bi padlo število prebivalstva in bi nastala potreba po priseljevanju, je v nerazvitih deželah drugače. Špet ne more noben izobražen razgovor o gibanju prebivalstva in o poseganju države v to gibanje mimo Malthusa. Zato si bomo malo bliže ogledali Malthusov nauk in pa čas, v katerem je nastal.

Anglija je bila dežela, v kateri se je kapitalizem najprej razvil in to že konec XVIII. stoletja, ko je ostala Evropa še tičala precej v fevdalizmu. V začetku XIX. stoletja je bila Anglija pravcata »industrijska delavnica sveta«. Ves svet naj bi bil poljedelski in obrtniški, Anglija pa naj bi ustvarjala industrijo za ves svet. Robert Malthus je pisal ravno v času, ko je bil tam manufakturni ali predindustrijski kapitalizem že pri kraju. Za manufakturni kapitalizem so bile značilne velike delavnice, v katerih so kvalificirani in nequalificirani delavci ročno delali, kakor delajo še danes n. pr. v velikih krojaških in knjigoveških delavnicah. Bolj ko se je manufaktura razvijala, bolj je primanjkovalo delovne sile, tako da so z nasiljem in z drakouskimi zakoni lovili delovno silo po deželi in jo gnali v manufakture. Nekečko prebivalstvo je razmeroma močno uarastilo. V času, ko je deloval Malthus, so kapitalisti že začeli uporabljati stroje, stroji so izpodirvali delavce, delovne sile je bilo naenkrat preveč. Nastopila je brezposelnost.

Po drugi strani pa je prebivalstvo, ki je takrat številčno razmeroma že visoko naraslo, s povečanim povpraševanjem pritiskalo na žitni trg. Žita se je lahko prodalo več in več. Zato so začeli obdelovati tudi slabšo zemljo. Po ekonomskih zakonih se cena pridelka ravna v takem primeru po stroških pridelovanja na slabšem zemljišču, ki so mnogo višji. Kruh se podraži. Lastniki boljših zemljišč, kjer zemlja veliko več rodi, lahko zahtevajo za zemljo od zakupnikov višjo najemnino ali višjo rento. Država je že prej uvedene zaščitne carine konec XVIII. stoletja povišala in l. 1815 še bolj, tako da je bil odtlej kruh za polovico dražji kot v Franciji, čeprav so tudi tam imeli zaščitne carine. V zvezi s povišanjem žitnih carin se je vnela ostra borba, ki naj bi izbojevala odpravo žitnih carin sploh. Anglija se je razdelila v dva tabora, v tabor, ki je bil za žitno carino, in v tabor, ki je bil proti njej. Liberalci so bili proti žitnim carinam: hoteli so, da bi trgovina lahko od zunaj uvozila ceneno žito, da bi bil kruh poceni, da bi bili poceni tudi delovna sila in industrijski izdelki. V tisku, v privatnem življenju, v parlamentu in v raznih zbornicah so burno razpravljali o tem vprašanju, ki je bilo tesno povezano z vprašanjem zasluzka v industriji in izvoza industrijskih predmetov.

Ko se je začela strojna proizvodnja, se je stvar komplicirala. Ali so stroji krivi brezposelnosti? Ali jih je treba uničiti? Ali je pa preveč ljudi, in so tisti, ki so na cesti, odveč? Ali bi jih ob cenejšem kruhu in cenejših mezdah lahko zaposlili? Ali bi industrija tedaj delala ceneje in več? Revščina je narasčala, delovno ljudstvo je bilo sestradano, po cigansko razcapano, izmučeno, stanovalo je v zanemarenih stanovanjih, v kletih in na podstrešjih; širili so se alkoholizem, kriminal in prostitucija. Moralisti so dolžili delavce slabe vzgoje. Liberalci so menili, da sta širjenju brezposelnosti in uboštva kriva monopol zemljiške lastnine in carina za žito. Konservativci so odgovarjali, da je vir zla konkurenca, porast industrije in liberalizem sploh. Ni bilo politika, javnega delavca, ekonomista, filozofa, ki bi mogel iti mimo teh vprašanj. Tako je začel o njih razmišljati tudi Malthus.

Robert Malthus, ki je bil sam iz velike družine, se je po končanih teoloških študijah posvetil perečemu vprašanju prebivalstva in gospodarstva kot samouk. Kasneje ga je zna-

meuita in velika Vzhodna Indijska družba imenovala za profesorja zgodovine in politične ekonomije na svoji posebni šoli. Njegovo osnovno spoznanje je izraženo v tem stavku: »V vseh organskih vrstah (tu misli ljudi, živali in rastline) seje narava semena življejuja zelo zapravljivo, pri nakazovanju hrane je pa skopa. Kali, ki jih zemlja vsako leto poraja, bi v nekaj stoletjih zmogle napolniti milijone svetov, če bi jim bil mogoč vsestranski razvoj; toda žezlo železov, čenosti jim odkazuje ozke meje. Niti človek ne more kljub napenjanju svojega razuma podreti teh ovir.« Z drugimi besedami, človeštvo se po narodi hitreje razmnožuje, kakor dovoljujejo gospodarski zakoni, in živi v stalni nevarnosti pred preveliko naseljenostjo.

Malthusova knjiga se je hitro prodajala, doživela več izdaj in vrsto desetletij imela velik vpliv. Razmeroma pozno po tem je pod vtisom Malthusovih spisov slovit Charles Darwin (1809—1882) izdelal svojo teorijo o postanku vrst, ki nastanejo tako, da se v »boju za obstanek« ohranijo bolj sposobni in se na ta način uveljavi »prirodna izbira«. Ta nauk, ki ga je Darwin razložil v svojem glavnem spisu leta 1859, so razni meščanski ideologi prenašali tudi na človeško družbo, češ, človek se prav tako prirodno bori z drugim človekom za obstanek, kakor se žival bori z živaljo. Teorijo boja za obstanek so skozi vse prejšnje stoletje uporabljali reakcionarni politiki kot opravičilo za siromaštvo proletariata, češ, revež je revež zato, ker je prirodno manj sposoben. Zato ne bo napak, da se nekoliko ustavimo pri Darwinovi teoriji.

Darwin opozarja, kako tresijo rastline ogromne množine semen. Vsa semena so sposobna kliti in pognati korenine, če le padejo na ugodna tla. Toda samo majhen del pade tako povoljno, da se lahko razvije. Druga semena pa poginejo. Tako pogine na tisoče semen od bora, hrasta in drugih dreves. Samo malo jih požene kali. Ker je semen neznausko veliko, se lahko vsaka rastlina silno razširi, če so ugodni pogoji. To velja tudi za živali. Jeseter polaga do 2 milijona iker na leto, a živi do 50 let. Polovica iker se more razviti v samice, ki bi 50 let vsaka zase lahko dajala nova 2 milijona iker na leto. Če bi vsaka iker oživel, bi bila vsa morja v nekaj letih naravnost zatlačena z jesetri, da ne govorimo o drugih ribah. Par kuncev da lahko v nekaj letih na tisoče

potomcev. Ker so kuneci našli na avstralaskih stepah ugodne pogoje, se jih je v začetku našega stoletja nakotilo na milijone. Celo par slonov, o katerih je znano, da se počasi plode, bi v 740—750 letih dal skoraj 19 milijonsko čredo. Zdi se, da ni vrste živali, ki po nekaj tisoč letih pri ugodnih pogojih ne bi tako narasla, da bi potomci komaj stali na zemlji drug poleg drugega. To pa se ne zgodi, ker ni ne dovolj prostora ne dovolj hrane. Zato se bije med vrstami neusmišljen boj za obstanek, recimo boj med pšenico in plevelom, med volkovi in divjačino. Tak boj se razvija tudi znotraj vrst, kakor boj med samim plevelom ali med samimi volkovi, ki drug drugega raztrgajo in požro, kadar ni plena in so lačni. Najhujši je boj med sorodnimi vrstami kot n. pr. med sivo in črno podgano.

Kot klasičen primer borbe med vrstami navajajo osat. Evropejci so ga zanesli v Ameriko. Tam je našel sebi ugodna tla ter je v prerijah (ameriških stepah) Dakote in Brazilije izpodrinil travo. Nato pa so se začeli boriti posamezni odlički osata in močnejše vrste so izpodrinile šibkejše.

Tudi konji, ki, so jih šele Evropejci zanesli v Ameriko in ki so se divji na prerijah lahko svobodno množili, so hitro narasli v ogromne črede. Potem so jih začele napadati roparske zveri, ki so se hitro namnožile in so ustavile naraščanje divjih prerijskih konj.

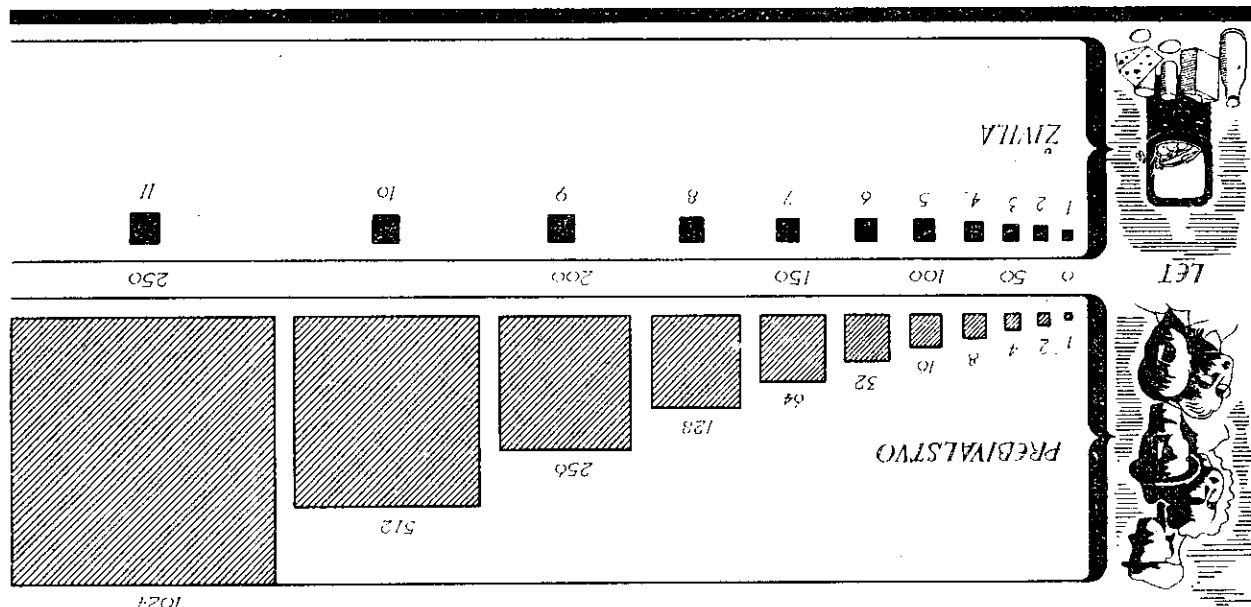
V začetku zgodovine človeštva, v tako imenovanih dobah divjaštva in barbarstva, je bilo nekaj podobnega z ljudmi. Fizična sila in polagoma razvijajoči se razum sta služila človeku v borbi za obstanek z divjimi živalmi. V takratnih primitivnih možnostih je bil ta boj zelo hud in človeku je trda predla. Boj za obstanek se je vršil tudi med ljudmi, predvsem med plemeni, a do neke meje in na poseben način tudi znotraj plemen. Navada, da onemogle stare ljudi pošiljajo na oni svet, čeprav na svečan način in »prostovoljno«, ki jo zasledimo v zgodovini in še pri poznih divjih rodovih, je še ostanek predzgodovinskih časov, ko je človek živel od lova in nabiranja in je od tega silno malo dobil. Podobno si razlagamo izpostavljanje dojenčkov v starem veku. Izpostavljali so ne samo slabe, temveč dostikrat tudi nezaželene dojenčke. Ta pojav je bil zelo razširjen; opisujejo ga tudi pri divjih plemenih v Afriki, pri Indijancih in celo Kitajcih. Kadar se je pleme le preveč namnožilo, ali kadar je zmanj-

ka lo poljskih in gozdnih plodov, je prišlo ali do boja sosednimi plemeni za delitev skromnih možnosti ali do preselečevanja. Premagance so iztrebili, ali so se morali preseliti, ali pa so postali sužnji, ki so opravljali živinsko težko delo s primitivnim orodjem in primitivno tehniko, ki je komaj omogočala preživljanje obeh, izkoriščevalca in izkoriščanega.

Take ugotovitve v stari in poznejši zgodovini so prispevale, da so Darwinov nauk o boju za obstanek v osnovi kmalu začeli prenašati tudi na civilizirano človeško družbo. Priznali so samo to razliko, da je v boju za obstanek namesto fizične sile prevzela prvo mesto duševna sposobnost, ki razumsko bolj oblagodarjenim in spretnim omogoča zmago nad slabše razvitimi. Pozneje bomo videli, da je taka razlaga silno površna. Ne smemo prezreti, da se v človeški družbi razvoj preko boja za obstanek v osnovi prenese od naravnih organov na umetne, namreč na orodja, pozneje na stroje, na proizvajalne sile, na odnose med tistimi, ki imajo v rokah zemljo, surovine in orodja, stroje, in tistim, ki jih nimajo, na razredni boj. Ta razvoj se vrši po drugačnih zakonih kot razvoj živalskega in rastlinskega sveta.

Zdaj se pa vrnimo k samemu Malthusu. V svojem prvem spisu, ki bi ga po slovensko imenovali »Razprava o načelu obljudenosti in o njegovem učinku na bodoče zboljšanje družbe itd.« z leta 1798, trdi: Človeštvo ima take biološke možnosti razvoja, da bi se v kratkem času brezmejno razmnožilo, če ne bi bilo naravnih meja, ki so zelo ozke. Ravnotežje med človeško sposobnostjo razmnoževanja in naravnimi zakladi vpostavlja »zunanjí tvorci« ali »ovire«, kakor so: stradanje in lakota, kužne bolezni, vojne; ti tvorci povečajo smrtnost ter s tem zavro naraščanje prebivalstva. Za ilustracijo svojega spoznanja se je poslužil Malthus matematične proporcije, v kateri je pokazal, kakšen bi bil račun po 250 letih. (Glej tabelo št.11.) Vsakih 25 let dodaja na hrano 1 (aritmetična progresija), prebivalstvo pa pomnoži z 2 (geometrična progresija). V prvih 25 letih bi se i človeštvo i poljski pridelki podvojili. Namesto 1 imamo povsod 2. Toda v naslednjih 25 letih ali pa po preteku 50 let od začetka naša številó človeških enot že 4, hrane pa samo 3. Po 75 letih je ljudi 8 enot, hrane pa samo 4. Po takem ra-

MALTHUSOVA RAČUNSKA PRIMERJAVA
NARAŠČANJE PREBIVALSTVA V GEOMETRIČNI PROGRESIJI
NARAŠČANJE ŽIVIL V ARITMETIČNI PROGRESIJI

čunskem ključu je v 250 letih ljudi 1024, hrane pa samo 11. Razmerje po 250 letih izgleda naravnost katastrofalno. Toda taka slika po 250 letih je mogoča samo na papirju, praktično pa ne, ker ljudje prej poginejo od lakote ali iz drugih razlogov.

V naslednjem spisu, ki ga je objavil 5 let kasneje (l. 1803) in ki bi se po slovensko glasil »Razprava o načetu obljudenosti ali pogled na njeno preteklost in na sedanjí učinek na človeško srečo itd.«, je poskusil pokazati, kako je prišlo v zgodovini do tistega znamenitega »ravnotežja« med človekom in naravo in kakšno točko je doseglo v njegovi dobi. Tu je poleg zunanjih tvorcev (>nesreč«) priznal tudi poseganje »notranjih«, »prostovoljnih« tvorcev, kakor so prvič vzdržnost (pozna ženitev in samstvo), drugič greh (preprečevanje porodov in podobno). Greh obsoja, vzdržnost pa priporoča. Jasno je namreč, da se ljudstvo bolj množi, če se ženi pri 14—20 letih kakor pri 30—40. Poleg tega je predvsem proučil posebne položaje in je podal izhodišča za empiričen (na izkustvu zasnovan) nauk o prebivalstvu. Tega je pa znanstvena javnost njegovega časa tako rekoč popolnoma prezrla in so ga šele v novejšem času uporabili njegovi učenci. Mi se bomo ozirali samo na tiste trditve in zaključke, po katerih je Malthus v prvi vrsti znan in ki so vplivali na takratno javno mnenje ter na gospodarske, družbene in politične teorije tistega časa. Ti so:

Ustaviti je treba vsako umetno pospeševanje prebivalstva, kakor je učil to merkantilizem. (To je bil gospodarski nauk iz dobe prvih začetkov kapitalizma, ko se je razvijal najprej trgovski kapital, ki je sčasoma začel odpirati kapitalistične manufakture. Zanje je silno primanjkovalo delovne sile, tako da so jo zgrda nabirali po vaseh in mestih, prepovedali ljudem izseljevanje itd. V Malthusovih spremenjenih časih je nauk, da je potrebno umetno pospeševanje prebivalstva, še vedno zadržal močne tradicije iz dobe, ko še ni bilo strojev.) Tako umetno pospeševanje, pravi Malthus, je nesmiselno in skrajno škodljivo. Ni pa mnogo boljše, če pustimo prebivalstvo samo sebi. Tedaj se bo nižja plast prebivalstva silno razmnožila, ker ji manjka potrebne preudarnosti, previdnosti in vzdržnosti. Potem bo zašla v stisko zaradi pomanjkanja zasluzka in živeža. Država in družba pa delata vse, pravi Malthus, da izpodkopljeta vzdržnost

in preudarnost teh slojev, ker jim nudita razne dobrodelne podpore in zavode, sirotišča itd. S tem jim kvarita čnt odgovornosti. Malthus je zato napadel zakonodajo za zaščito revežev — napadel še tisto borno zakonodajo ob koncu 18. stoletja, ki je zapovedovala bolj ali manj na papirju poiskati zaposlitev vsakomur, ki je sposoben za delo, in preskrbeti vsakemu svojeu primerno vzdrževanje s sredstvi, ki se dobijo iz občinskih davkov.

Naj spregovori Malthus sam v svoji prvi razpravi. Navajamo te besede, ker so zanj zelo značilne: »Človek, ki so ga rodili na svet, ki je že zaseden, in katerega ne morejo vzdrževati starši, od katerih ima pravico to zahtevati, medtem ko tudi družba ne želi dela njegovih rok, se ne more sklicevati na to, da ima pravico do hrane, tudi ne do najmanjšega obroka; dejansko ni zanj razloga, da bi bil tam, kjer je, ker ni zanj dela. Pri veliki pogrjnjeni mizi narave ni nobenega prostega mesta, ki bi bilo zanj na razpolago. Ona mu pravi, naj odide, in bo svojo zapoved hitro izvršila. On ne posluša zato, ker nekateri njeni gostje sočustvujejo z njim. Če taki gostje vstanejo in napravijo prostor zanj, se takoj pojavijo drugi nepoklicani in zahtevajo enako uslugo. Glas, da je za vsakogar poskrbljeno, napolni dvorano s številnimi zahtevniki. Red in harmonija pri pojedini se omajata. Obilje, ki je vladalo poprej, se spremeni v pomanjkanje. Gostom se skali sreča ob pogledu na revščino in odvisnost v vsakem kotu dvorane in ob hrupnem nadlegovanju tistih, ki so upravičeno besni, ker niso našli takšne preskrbe, kakor so jih učili, da jo lahko pričakujejo. Gostje prepozno spoznajo svojo zmotu, da so prekršili stroga navodila zoper nepoklicane. Ta navodila je izdala velika gospodarica pojedine, ki je želela, da bi vsi njeni gostje obilno dobili: ker je vedela, da ne more poskrbeti za neomejeno številu, je človekoljubno odklonila pripustitev novih prišlekov, ko je bila njena miza že zasedena.«

Duh Malthusovih trditev in zvok njegovih besedi očitno kaže, da je s svojim naukom dal politično in moralno tolažbo vladajočim razredom tedanje Anglije. Če je razred siromakov neogibna posledica naravnega zakona, lahko uživa bogatin svoje privilegije v miru, ne da bi ga grizla vest. Zato je Malthus med gornjimi sloji žel obilo pohvale, predvsem pa pri veleposestnikih, ki so živeli od visokih zakupnin. Za-

nje se je tudi sicer močueje zavzemal. Smatral je, da povišanje mezd ne bi delavskemu razredu v takratni revščini prineslo nobenega izboljšanja, kajti delavsko prebivalstvo bi se potem v svoji nezrelosti, neznanju in nepreudarnosti samo bolj množilo. Smatral je celo nevarno za državo, če se industrializacija širi in dobi premoč nad poljedelstvom. S tem bi samo narasle prehranjevalne težave. Zato je podprl prizadevanja zemljiških lastnikov po zaščitnih carinah, ki bi pospeševale domače poljedelstvo, čeprav bi dajale industrijskemu prebivalstvu drag kruh.

Družbeno in zgodovinsko mesto maltusovstva in ideologija vladajočih razredov tistega časa ne bi bili popolno opisani in jasni, če ne bi opisali še dveh drugih pesimističnih nauk, s katerimi je Malthus v svoji končni zgradbi podprl svojo teorijo o prebivalstvu, čeprav njuni avtorji in glavni pristaši niso bili ravno konservativni, temveč celo nasprotno. Ta dva nauka sta teorija o padajočih zemljiških donosih in takratna mezdna teorija.

b) Zakon o padajočem zemljiškem donosu

Oče tega zakona je francoski ekonomist Turgot (1727-1781), ki je bil nekaj časa finančni minister Ludvika XVI., dokler si ni s svojimi reformami proti zapravljanju nakopal prevelikega sovraštva dvorskih krogov. (Ludvika so kasneje v veliki francoski revoluciji obglavili.) Turgot je eden najznamenitejših pripadnikov fiziokratske struje v narodnogospodarski znanosti. Ta struja je napadla takrat vladajoči in v prejšnjem oddelku že omenjeni merkantilizem; nastopila je proti vmešavanju države v gospodarstvo in za svobodno trgovino, nastopila je torej proti umetnemu pospeševanju trgovine in izvoza, proti zaščitnim carinam itd. Videla je vir vrednosti in bogastva namesto v trgovini in industriji v zemlji ter je zahtevala vrnitev »prirodnih zakonov« in svobode v gospodarstvu. Prirodni zakoni pa ne dopuščajo neomejenega večanja donosa.

»Proizvodnja«, pravi Turgot, »zahteva izdatkov (stroškov); toda enaki izdatki na zemljiščih, ki niso enako rodovitna, dajejo zelo različen pridelek. Tako lahko razložimo, zakaj ne more biti pridelek nikdar natančno sorazmeren z izdatkom. Sorazmerni niso pridelki niti takrat, kadar se izdatki trošijo na istem zemljišču. Zato ne moremo nikdar

pričakovati, da bodo dvakrat tolikšni izdatki dali dvakrat tolikšen donos. Plodnost zemljišča je omejena. Če postavimo, da smo ga orali, gnojili z gnojem in z laporjem, izsuševali, namakali in pleli kolikor mogoče, je jasno, da bi bil vsak nadaljnji trud nekoristen in da bi utegnili s pomnožitvijo izdatkov celo škodovati. Množili bi se izdatki, ne bi se pa pomnožili tudi pridelki. Je torej najvišja meja pridelka, ki je ni mogoče prekoračiti. Če smo jo dosegli, ne prinesejo nadaljnji izdatki 250 za 250, temveč sploh nič več.«

Ta zakon so kasnejši ekonomisti, predvsem pa klasični angleški meščanski ekonomist Ricardo (1772-1823), prevzeli in dalje obdelali tako, da je še danes kljub predelavam in dopolnitvam eden od osnovnih naukov meščanske politične ekonomije (narodnogospodarske znanosti).

V neposredni zvezi s tem naukom je zgradil David Ricardo svojo teorijo zemljiške rente in cen poljedelskih pridelkov: Bolj kakor se prebivalstvo množi, bolj kakor potem raste povpraševanje po hrani, bolj začenjajo ljudje obdelovati tudi slabša, dotlej še neobdelana zemljišča. Zakupnikom se prej izplača razširiti obdelovanje še na slabšo zemljo, kakor pa vlagati več kapitala v dotlej obdelovano zemljišča. Povečane naložbe kapitala namreč ne dajejo sorazmerno več pridelka. Cena se pa v poljedelstvu ravna po najslabšem, za družbo še potrebnem zemljišču. Ker je obseg vedno slabših zemljišč, ki jih obdelujejo, vedno večji, se žito sčasoma draži. Posestniki boljših parcel lahko zahtevajo vedno višjo zakupnino, ali z drugimi besedami: uživajo iz leta v leto višjo rento. Šele kadar se bodo na ta način cene dovolj dvignile, se bo lastnikom, odnosno zakupnikom boljših zemljišč, izplačalo vlagati več kapitala v zemljo. Toda tudi ta proces vodi samo k dražjemu obdelovanju. Bodočnost bo vedno težja. (To praktično pomeni, naj se delavski razred s svojimi pritožbami čez draginjo obrne na mater naravo in naj pusti kapital, vlado in družbo pri miru.)*

* Ricardo nauk podajamo tu v preprosti obliki. Ricardo posvečuje dovolj prostora tudi tehničnim izboljšavam, ki omogočijo začasno opustitev slabih zemljišč in vlaganje več kapitala v plodnejša tla, toda s končnim rezultatom, da se slabša zemljišča spet vzamejo v obdelovanje in da pada zemljiški donos v tisti meri, kakor je naraščajoče prebivalstvo prisiljeno zahtevati od zemlje vedno več in več.

Ta nauk ni umrl z Ricardom. V novjšem času je prva zvezda meščanske ekonomije, John Maynard Keynes (Kejnz) (1883—1946) prav tako napovedoval, da bo kruh vedno dražji, ker bo narava vedno slabše nagrajevala človeško delo. Zemeljskih pridelkov ni mogoče poceni povečati. Bede je tedaj kriva narava.

c) Železni mezdni zakon

Tretji člen v tej pesimistični ekonomiji je mezdni zakon, kakor ga je takratna angleška politična ekonomija prevzela od nekaterih predhodnikov in razvila. To strujo v politični ekonomiji imenujemo klasično. Dala je od sebe največ, kar je v meščanski politični ekonomiji vrednega in na čemer je tudi Marx gradil svojo teorijo. David Ricardo, eden najodličnejših zastopnikov te struje, uči: »Delo ima naravno in tržno ceno. Naravna cena je tista, ki omogoča delavcu, da živi in da se njegov zarod plodi.« Naravna cena se menja po kraju in času. Raste, ker se z razvojem kulture dvigajo cene surovin in živil (pomislimo na prejšnji odstavek!), čeprav cene industrijskih izdelkov padajo. Zato se delavčev položaj za trajno nič ne popravi, četudi se izboljša naravna cena dela. »Samo kadar se začne tržna cena dela dvigati čez naravno, lahko delavčev položaj cvete in prinaša srečo; delavec si lahko tedaj prisrbi v večjem obsegu udobnosti in življenjskih potrebščin, si lahko ustvari ter vzdržuje zdravo in mnogoštevilno družino. Ko pa zdaj prebivalstvo — po zaslugi visokih mezd — naraste in se pomnoži, pade tržna cena dela spet do naravne cene. Dostikrat je učinek te reakcije tolikšen, da pade še nižje, pod naravno ceno dela... Takrat je položaj delavcev vsega pomilovanja vreden, ker jih revščina oropa tistih stvari, na katere so se tako navadili, da jih ne morejo pogrešati. Samo potem, ko se je število delavcev zaradi pritrgovanja zmanjšalo, ali pa je povpraševanje po delu naraslo, zraste tržna cena dela spet do svoje naravne cene in delavec si spet lahko privoščiti zmeren užitek, kakor ga dovoljuje naravna cena dela.«

Tako naravni gospodarski zakoni, kakor meni Ricardo, ne obetajo delavskemu razredu prav nič dobrega. Vendar je Ricardo še dopustil precejšnje povpraševanje po delovni sili, kadar se gospodarstvo dežele splošno dviga in razvija

ter kapital narašča. Zato nekaj časa ne škoduje, če število delovne sile raste. Ricardovi učenci so to dopustitev prezrli ali pozabili. Tako je to stran Ricardovega nauka izpustil tudi eden izmed najvplivnejših voditeljev in organizatorjev nemarksiističnega delavskega gibanja v Nemčiji v 60 letih, Ferdinand Lassalle (1825—1864). Lassalle je učil delavski razred, da obstoji v kapitalizmu »železni mezdni zakon«. Če Lassallovo razlago tega zakona še tako obračamo, moramo reči, da se po vsebini ne razlikuje od Ricardovega mezdnega zakona in nauka nekaterih njegovih prednikov. Razlika je pa v tem, da je Ricardo mezdni zakon smatral za splošni in naravni zakon, medtem ko ga Lassalle smatra za mezdni zakon v kapitalizmu. Po »železnem mezdnem zakonu«, kakor ga je populariziral Lassalle, se takrat, kadar so mezde visoke, delavsko prebivalstvo zgodaj ženi in ustvarja veliko družino. To privede v nekaj desetletjih do preobilne ponudbe delovne sile ter požene mezde navzdol. Nastane revščina, ki pospeši in poveča umrljivost, odgodi ženitev na pozno dobo, ali jo sploh onemogoči ter manjša število novega zaroda. Tako pride počasi do pomanjkanja delovne sile, njena ponudba pade, cena dela zraste, mezde zrastejo. Zgodba se nato ponavlja. Tako, dokler traja kapitalistični sistem, delavski razred ne more nikdar trajno priti do človeškega položaja. »Železni mezdni zakon« je vrsto let, predvsem sredi druge polovice prejšnjega stoletja, bil glavno agitacijsko sredstvo, s katerim so Lassalle in lassallovci dobili stotisoče delavcev za svojo Splošno nemško delavsko zvezo.

*

V naslednjih poglavjih bomo po vrsti pretehtali, koliko vsi trije nauki drže. Tukaj naj še pojasnimo, zakaj nam je vse to vredno vedeti. Ni važno samo to, da so ti nauki močno vplivali na miselnost meščanstva prejšnjega stoletja ter na njegovo politiko in taktiko. Tudi ni važno samo to, da je pazljivi bralec lahko povzel, da niso padle te teorije kar tako z neba, temveč so nastale ob svojem času in v določnih razmerah ter so miselno vodile največ v reakcionarno smer. Pomembno pa je, kaj je od vseh teh naukov ostalo. Kadarkoli jih je razvoj dejstev od desetletja do desetletja nekoliko zamajal, so malec prekrojili vrhnjo ob-

leko in živeli dalje. Danes je samo »železni mezdni zakon« izginil kot politično neprimeren v dobi po Oktobrski revoluciji in v dobi velikih socialnih sprememb v kapitalističnem in kolonialnem svetu. Zakon o pojemajočem zemljiškem donosu živi še naprej kot nedotakljiva meščanska dogma. O tem več takoj v naslednjem poglavju. Malthusov nauk pa živi v novi obliki neomaltuzianizma ali novega maltusovstva, ki dobiva v današnjem kapitalističnem svetu močne postojanke.

Novomaltusovci se v nekaterih ozirih razlikujejo od svojega učitelja. Predvsem so svoj glavni udarec proti razmnoževanju prebivalstva prenesli iz Evrope v Azijo, v gosto naseljene predele. Njihova osnovna misel je ista kakor Malthusova: prebivalstvo se hitreje množi kakor naraščajo življenjske potrebe. Dolžijo predvsem človeka, da on krči sredstva za obstanek in uničuje rodovitnost zemlje. Če se Malthusovo prerokovanje o neposredni katastrofi ni izpolnilo v prejšnjem stoletju, smatrajo novomaltusovci, da smo danes zelo blizu katastrofe. Eden izmed tipičnih njihovih predstavnikov v Ameriki, William Vogt, ki izpoveduje slično zaskrbljenost glede padanja naravnih zakladov, kakor smo jo v prejšnjem poglavju slišali pri Huxley-u, pravi: »Nikdar v zgodovini človeštva se še ni toliko milijonov lovilo na robu prepada«. Dalje pravi: »Ni strašnejšega področja revščine in najbrž tudi ne bolj brezupnega, kakor je Indija« in »Kitajska dobesedno ne more več preživljati novih ljudi«. Tudi Sovjetska zveza je po njegovem mnenju prenaseljena in zato se standard njenega prebivalstva ne more hitro dvigniti. Iz vseh teh predelov grozi prej ali slej osvaljalna nevarnost, pravi Vogt. Po vojni je napovedal, da bo kmalu tudi Velika Britanija morala iskati prostora pri porgrnjeni ameriški mizi, sicer bo zavladala lakota na londonskih ulicah, kakor je svojčas pričakoval »jasnovidni« Malthus.

Novomaltusovci imajo bolj kulturno in socialno pobarvane praktične predloge in dovoljujejo sredstva proti spočetju, ki jih je Malthus še štel za greh. Predlogi so pa v bistvu isti, kakor jih je svoj čas zagovarjal Malthus. Sem in tja se pa v njihovih predlogih skriva strah pred socialnimi in političnimi posledicami preobljudenosti. Takrat izražajo predloge brutalne vsebine, čeprav v lepi obliki. Tako je pro-

fesor A. V. Hill v Angliji razpravljal o tem, ali je smiselno uporabljati znanstvene metode za pobijanje boleznih, ker prav izboljšanje zdravja na deželi in v industrijskih krajih ter boljša oskrba z medicinskimi pripravami povečata pritisk prebivalstva na živila na svetovnem trgu. Podobno se je že omenjeni Vogt izrazil proti ekonomski pomoči preobljudenim deželam. Tako je v svoji knjigi »Kako bomo preživeli« (Road to Survival) napisal leta 1948 tole:

»Ustaviti naraščanje in morebiti še skrčiti prebivalstvo v Evropi naj bi bil eden od največjih korakov, ki jih lahko napravimo do svetovnega miru in blagostanja... Združene države Evrope, ki bi imele polovico ali samo tretjino sedanjega prebivalstva, bi verjetno mogle vzdrževati tak življenjski standard, ki bi bil enak ali še višji od standarda Združenih držav Amerike. Kjer najde FAO preobljudenost, naj v program zaščite zemlje in proizvodnje hrane vključi tudi program kontracepcije (sredstev proti spočetju). FAO naj ne bi pošiljala hrane za to, da bi letos ohranili pri življenju deset milijonov Indijcev in Kitajcev, ko jih bo pa pet let kasneje umrlo petdeset milijonov... (Kampanja za omejevanje porodov) naj gre vzporedno z drugimi zdravstvenimi načrti Svetovne zdravstvene organizacije, kolikor ne bi mogla biti še močnejša.«

Takoj je treba pripomniti, da tako pisanje zdaj v Ameriki še ni zelo razširjeno. Vendar nam ta primer kaže, da so prej opisani trije nauki bili nekdanj in so ali morejo biti še danes steber reakcije proti vsakemu naprednemu in socialnemu gibanju za boljše in pravičnejšo družbo — češ, pustimo pri miru pripovedke o veleposestvih in kapitalistih in mopolistih, ampak ljudi je preveč!

Oglejmo si v naslednjih poglavjih, kako se opisani stari nauki kasneje izkažejo v praksi in pri temeljitem znanstvenem pretresu.

III. OCENA NAUKOV O ZEMLJSKIH PRIDELKIH

a) Resnica o zakonu padajočih zemljiških donosov

V prejšnjem poglavju smo opisali ta nauk, ki pravi, da daje zemljišče potem, ko je izkoriščanje doseglo neko gornjo mejo, na vsako nadaljnjo naložbo (več gnojil, več boljših semen, več dela itd.) sorazmerno manjši dodatni pridelek.

Nauk o padajočih zemljiških donosih je izredno pomemben, ne le z ekonomskega, temveč tudi s političnega vidika. Če je resničen, ne veljajo za ves agrarni sektor isti zakoni vrednosti in menjave blaga, kakor veljajo v industriji. Potem v poljedelstvu 1. ne velja, da bi veliki izpodrivali male, da bi se kapital koncentriral, ker se večje naložbe kapitala v isto zemljišče ne izkazujejo rentabilne; 2. kapitalizem ne more v agrikulturi ustvariti veleobratov in z njimi materialne podlage socializmu in 3. tudi socializem v agrikulturi ne more z obdelovanjem na veliko bistveno povečati proizvodnje. Če velja tak zakon, je to eden najmočnejših dokazov proti možnosti socializma v poljedelstvu. Tak zakon bi potrjeval, da je revščina zato, ker je preveč ljudi, in bo še večja, čim več jih bo. Kljub temu, da ta zakon opo- reka, da bi tudi kapitalizem mogel nemoteno napredovati v poljedelstvu, se je utrdil v vedno bolj trdovratno dogmo meščanske družbe. Tako se je ukoreninil, da je njegovo znanje v zapadni izobraženi družbi že nekakšna legitimacija dostojne vzgoje. V rodu, ki se je šolal v kapitalistični Jugoslaviji, je tudi še močno zakoreninjen.

Na prvi pogled, a samo na prvi pogled je zakon videti res prepričljiv in brezpogojno veljaven. Če vložite v zemljo 2-krat toliko umetnih gnojil, kakor jih običajno dajete, ne boste dobili 2-krat večjega presežka pridelka. To je res! Toda kako pa je po drugi strani mogoče, da da na Angleškem zemlja, ki je pred 100 leti dajala 10 centov na hektar, kakor

naša i **takrat** i danes, daje danes 50, 60 in več centov pšenice na hektar? Pridelek je 5-krat, 6-krat večji, ne da bi se stroški in cena 7-krat ali 8-krat povečali.

To in podobna dejstva kažejo, da zakon o padajočem zemljiškem donosu brezpogojno ne velja. Če pogledamo zgodovino politične ekonomije, bomo videli, da ga vrsta velikih osebnosti zares priznava, da ga pa druge, prav tako pomembne osebnosti ne priznavajo ali mu vsaj ne pripisujejo absolutne (brezpogojne) veljavnosti. Dalje bomo videli, da se je pod pritiskom dejstev moral sam na razne načine izvijati, ker se dejstva v vsaki novi dobi niso nič kaj skladala z zakonom o padajočem zemljiškem donosu, kakor se je v 19. stoletju korak za korakom razvijala agrarna tehnika.

Za Turgota in njegovo dobo je bilo odkritje in spoštovanje tega nauka kolikor toliko razumljivo, ker je takrat agrarna tehnika bila še v zastoju. Tedaj niso mislili na izboljševanje orodja in še manj na umetno gnojenje. Več graščakovega biča je bil najbolj učinkovit »napredek« tehnike. Ko pa je kasneje s širjenjem kapitalizma življenje zdaj pa zdaj spodbilo nauk o padajočih zemljiških donosih, ker se je izboljšala tehnika, je za ekonomiste »zakon« samo »začasno« ali »izjemoma« prenehel veljati, ali je pa šele »od takrat« začel delovati in sicer včasih na »novi podlagi«. Ta pesem se ponavlja v zgodovini ekonomske misli že sto petdeset let vse do današnjega dne. Ponavlja se ne toliko zaradi slepega zaupanja in spoštovanja do takih osebnosti, kakor so bili Ricardo in slavni poljedelski kemik Liebig, kolikor iz golih razrednih, političnih interesov. Saj so številni meščanski ekonomisti pobijali te ali one Ricardove zmote in se na koncu odrekli celo temeljem njegove ekonomske misli, toda nauka o padajočem zemljiškem donosu ni nihče od njih pobijal. Pod težo dejstev so ga poskušali reševati s predelovanjem in dopolnjevanjem ter mu popravljali ime. Eni so ga imenovali »zakon padajočega zemljiškega donosa«, drugi »zakon o padajočem zemljiškem donosu«, tretji so ga prekrstili v »zakon padajočega žetvenega porasta«, četrti v »zakon pojemajoče plodnosti zemljišča«, peti v »zakon padajoče zemljiške rente«, šesti v »zakon padajoče produktivnosti stroškov«, sedmi v »zakon padajoče produktivnosti zaporednih potroškov«, osmi v »zakon padajočega porasta« itd. vse do današnjega dne.

Svoičas je tudi John Stuart Mill (1806—1873), angleški meščanski ekonomist, ki je imel glede upravičenosti obstoja zemljiških lastnikov in njihovega brezdelnega dohodka, zemljiške rente, zelo napredno mišljenje, močno poudarjal napredek tehnike v takratnem poljedelstvu, toda v osnovi je vendar ostal pod vplivom nauka o padajočem zemljiškem donosu. Dejstvo, da se zemlja ne da povečati in da je njena produktivnost omejena, zavira po njegovem mnenju dvig poljedelske proizvodnje. Ne zavira je pa kakor trda stena, temveč kot prožna, elastična obveza, kot trak, ki ga sicer lahko napejš, toda bolj ko ga napejš, bolj čutiš, da je nekje blizu konce, meja. Zato vsako novo povpraševanje po živilih povzroča vedno težje pogoje in bodočnost bo zelo težka.

Pomembnejši ekonomist meščanske šole pretekelega stoletja, ki je zelo jasno in odločno odklonil nauk o padajočem zemljiškem donosu, je bil Amerikanec Henry Carey (1793 do 1879). Po njegovi teoriji, ki jo je zgradil na dotedanih zgodovinskih izkušnjah Severne Amerike, bo zemlja dajala vedno večji donos, če jo bomo primerno obdelovali. Kolikor več bo prebivalstva, toliko več bo ne samo ust ali želodcev, temveč tudi delovne sile. Novi izdatki pri obdelovanju zemlje, kakor n. pr. dodatna gnojila, izdatki za čiščenje njive in za poglobitev zemljine prsti, uporaba boljšega semena itd. lahko izredno pomnožijo pridelek, tako da se bodo ne samo krili večji stroški, temveč da bo tudi čisti dohodek večji kakor doslej. Dobra tla pa bodo bolj hvaležno poplačala take dodatne naložbe dela in kapitala kakor slabša tla.

Na Careyeva izvajanja in na njegove dokaze iz prakse so ekonomisti odgovarjali, da veljajo te izkušnje samo za Ameriko, ki je komajda odkrita. Kolikor bolj narašča prebivalstvo in napreduje obdelovanje zemlje, toliko bolj se potrjuje Ricardov in Turgotov nauk, so rekli. V ostalem so tako, kakor John Stuart Mill, dopustili, da ta »splošni zakon poljedelskega gospodarstva« dovoljuje samo včasih začasne izjeme. Take izjeme pridejo, pravi Mill, zaradi napredka poljedelske znanosti, zaradi spretnosti in zaradi iznajdb take vrste:

1. Novosti, ki povečajo pridelek brez večjega dela, kakor so: kolobarjenje, posevki nove vrste, novo gnojenje, novi načini obdelovanja, vzgoja živine.

2. Novosti, ki sicer ne povečajo pridelka, vendar pa prihranijo delo: mehanizacija, promet, administracija, industrija.

Vendar Mill izrecno poudarja, da je taka odložitve zakona samo začasna, samo kolikor se je povečala človekova moč nad naravo. Potem pa stopi v veljavo zakon o padajočem donosu. Videti je, da je za Milla v drugi polovici prejšnjega stoletja zakon »spet« stopil v veljavo. In glej! V začetku XX. stoletja je nastal nov preobrat v zemljiških donosih, ki so se naglo dvignili. Takrat so prišli novi, moderni ekonomisti, kakor Oppenheimer, Waterstradt itd., ki so zakon »za takrat« spet ustavili ter proglasili, da bo veljal šele v bodočnosti. In če beremo ekonomiste, ki pišejo po drugi svetovni vojni, po tem, ko se je izvršila na zahodu nova tehnična revolucija v poljedelstvu, spet slišimo o »odgoditvi« tega neverjetno žilavega »zakona«.

Brez predsodkov in brez zadržkov je mogel oceniti nauk o padajočem zemljiškem donosu samo tak teoretik, ki ni bil v ničemer vezan ne na fevdalni ne na kapitalistični družbeni red. Marxu je bil ta nauk tako nesmiseln, da se z njim sploh ni posebej ukvarjal. Zato sta Kautsky in predvsem Lenin udarila po njem, ko le ni bilo konca prekladanju in podaljševanju tega zakona. Marksisti so zavzeli do njega zares znanstveno, kritično stališče. Niso ga popolnoma zanikali. Toda njegove veljavnosti niso omejili samo rahlo, nedolžno sramežljivo in »začasno« s trenutnimi izjemami. Obratno. Njegovo veljavnost so zelo močno, naravnost bistveno omejili, rekoč, da je zakon samo relativen (pogojen) in sicer v najvišji stopnji ali skrajno relativen, tako da o nekem zakonu pravzaprav niti govoriti nismo upravičeni. Jasneje rečeno, zanikali so absolutno (brezpogojno) veljavnost tega zakona in poudarili, da ga ovrže vsak napredek proizvodjalnih sil in družbenih oblik. Tako ni bilo le v preteklosti, kakor so meščanski ekonomisti morali dopuščati, temveč bo tudi v prihodnosti. Prav to je za nas izredno pomembno. Le če bosta tehnika in družba v zastoju, se bo zakon skromno uveljavljal. Ko bo pa kapitalizem odpravljen in ko se bo razvoj proizvodjalnih sil do najvišje mere sprostil, se o tem zakonu v današnjem smislu sploh ne bo govorilo.

Naj s primeri pojasnimo, kaj pomeni »visoka relativnost« zakona o padajočem zemljiškem donosu.

Če opazujemo, kako naravoslovno ali tehnično učinkuje en sam osamljen tvorec (činitelj), bomo res videli, da njegovo delovanje onstran neke določene meje slabi. Vzemimo dve enako veliki in enako rodovitni njivici pri enakem kolobarjenju. Posejmo na prvi njivici mernik pšenice domačega pridelka, na drugi pa pet mernikov iste pšenice. Ob žetvi ne bo na drugi njivici petkrat toliko pridelka. Prav tako ga ne bo, če na drugi njivi uporabimo petkrat toliko dušikovih gnojil kakor na prvi.

Pač pa bomo dosegli večji učinek, če bomo pravilno kombinirali, ali v pravilnem zaporedju uporabili več različnih tvorcev, preizkušeno dobro izbranih vrst, in še celo, če se je pri tem izboljšala ali bistveno spremenila tehnika in organizacija. Vzemimo na primer pri pridelovanju pšenice boljše, posebej vzgojeno seme, in sicer takšno, ki je preizkušeno najbolj primerno za tisti teren; razen tega pravilno kombinirajmo vrsto in količino umetnega gnojila, prav tako preizkušene in priporočene za določen rok; dobro orjimo in to ob najboljšem času, kar ga je mogoče teoretično in praktično izbrati; če je potrebno tudi umetno namakajmo; nazadnje uporabimo sredstva za zatiranje škodljivcev in boleznih ter pravilno očistimo njivo, eno in drugo z najprimernejšim orodjem. Videli bomo, da se bo pri dva ali trikrat povečani investiciji dvignil pridelek trikrat, štirikrat ali petkrat, od 10 centov na 40, 50 in celo 70 centov pšenice na 1 hektar.

Ali vzemimo živinorejo: izberimo preizkušeno najbolj primerno pasmo, uravnajmo na preizkušen način sistem hrane v staji in zunaj; kontrolirajmo izboljšanje krme in njen učinek (mnogo naših ljudi je videlo, kako to v vsaki kmetiji na Danskem, Holandskem in v Angliji vsak dan ali vsak teden merijo in zapisujejo), pa bo molza mleka in teža živine visoko preseгла investicijske izdatke, mlečnost krave bo zrastle na 3000 in 4000 litrov na leto.

Seveda je za vse to potrebno zelo veliko znanja, izkušenj, pomoči in sredstev. Tega ni mogoče doseči v vsaki družbi in na vsaki stopnji njenega razvoja enako. Če naj bo takšno povečanje pridelka splošno narodno, je treba izpolniti vrsto družbeno-ekonomskih pogojev: organizirati je treba vzgojo in izbiro semen, proizvodnjo umetnih gnojil in njihovo pocenitev, preskuševanje semen in gnojil

na različnih tleh; izpopolniti in poceniti je treba orodje, organizirati prevoz in trgovino, pospešiti kulturni dvig vsakega prebivalstva. Vse se mora izboljšati. Slika teh pogojev, kakršni so bili na Angleskem, Nizozemskem ali Danskem pred 100 leti, ali kakršni so danes, se razlikuje kot noč in dan. Z drugimi besedami, pravcata tehnična in kulturna revolucija v vsej družbi je bila tam potrebna za tolikšno povečanje pridelka. Seveda to ni mogoče brez »finančnih« in socialno ekonomskih sprememb, brez višjega razvoja celokupne družbe, njene znanosti in tehnike. Brez vseh teh sprememb se »pogojna« veljavnost zakona o padajočih odnosih vedno bolj bliža brezpogojni veljavnosti.

Malemu kmetu, ki je popolnoma prepuščen sam sebi, je pot do takih tehničnih sprememb tako rekoč zaprta tudi potem, ko so že znane in »na razpolago« (ne zastoj). Veleposestniku je že lažje. V zadržnih organizacijah, kakor so na Danskem, v Holandiji, na Švedskem in kakor se jih trudimo graditi tudi pri nas, je to že v veliki meri mogoče, prav tako v zelo dobro organiziranih kolektivnih gospodarstvih. Toda revolucionaren dvig ni mogoč brez pomoči družbe ali velikih zadržnih central ter njihove ali državne mreže inštitutov za strokovno raziskovanje. Izkušnje posameznega kmeta se ne morejo meriti z raziskovanjem ogromnih in dragih inštitutov, ki izrabljajo in uporabljajo zadnja dognanja znanosti in izkušenj vsega sveta, ki se poslužujejo matematično statističnih metod in so med drugo svetovno vojno omogočili pravcato novo tehnično revolucijo v poljedelstvu. Ni razloga, da bi dvomili, da bo v socializmu ta služba in to delo še na bistveno višji stopnji in bo služilo v splošno korist celokupnemu agrarnemu sektorju, ker bo družba še bolj zainteresirana na tem, da da vsa sredstva za to, da bi se pomnožil in pocenil vsakdanji kruh za vse.

Da se še povrnemo na slabosti nauka o padajočih odnosih. Ne smemo pozabiti, da je poljedelski obrat kombinacija vrste kultur in vrste produkcijskih opravil: od raznih žit in zelenjave ter živinske krme in travništva do živinoreje, sadjarstva, vinogradništva itd. Rentabilnost je treba presojati po celotnem obratu, kajti posamezni deli so navadno organsko zvezani med seboj, drug od drugega odvisni. Njihovo delo je treba harmonično organizirati v skladu z napredkom ustreznih sodobnih znanosti. Pri vseh teh opravilih

je treba izbrati pravilne kulture, pravilno tehniko obdelovanja, vsevši kolobarjenje, je treba pravilno izbrati živino, pravilno gnojiti, uporabljati primerne stroje ter sredstva za pobijanje škodljivcev in bolezni. Vsa ta tehnika ima še velike možnosti razvoja. Znanstveno raziskavanje, kako so posamezne kulture in opravila med seboj povezana, je danes tako rekoč na začetni stopnji.

Naj zaključimo te misli z Leninovimi besedami: »Pravzaprav že samo pojem »dodatne« (ali sukcesivne) naložbe dela in kapitala predpostavlja spremembo produkcijskega načina, spremembo tehnike. Da bi mogli v znatni meri povečati količino kapitala, ki je naložen v zemljo, je treba iznajti nove stroje, nove metode obdelovanja, živinoreje, prevoza deželnih pridelkov itd. Pač lahko, če gre za razmeroma majhen obseg, damo »dodatno naložbo dela in kapitala« tudi še na podlagi stare, nespremenjene tehnike. Tako se tudi dogaja. V tem primeru velja do neke mere tudi »zakon pojema-jočega zemljiškega donosa; velja v tem smislu, da nespremenjeno stanje postavlja dodatni naložbi dela in kapitala razmeroma zelo ozek okvir. Zakon o padajočem donosu pa ne more več veljati v tistih primerih, ko tehnika napreduje, ko se produktivne metode spreminjajo. Ta zakon velja zelo relativno in zelo pogojno v tistih primerih, ko ostane tehnika nespremenjena.«

b) Kako se je v resnici večal pridelek

Nekaj rodov nazaj, a v nekaterih predelih Jugoslavije tako rekoč še včeraj, so pri nas pridelovali po starem srednjeveškem tropskem sistemu. Eno leto je raslo na njivi žito, drugo leto oves ali koruza, tretje leto pa je njiva prazna »počivala«; zemljo sta porasla trava in plevel, ki sta jo seveda črpala. Živina se je pasla in je gnojila na licu mesta. To je bila vsa hrana zemlji. Zemlja je dajala tako skromen pridelek, da skoraj ni zadoščal. Zato je že majhna suša ali vojska lahko povzročila katastrofo, kakor smo jih imeli skozi ves srednji vek. Življenje na taki zemlji se je po Pravicu imenovalo »življenje v solzni dolini«, kjer so vzdihovali »objokami otroci Eve« in morali še oddajati deleže svojega skromnega pridelka grajski gospodi. Procesije na Veliko noč in Telovo so dajale izraza željam, da bi bilo drugo leto

večar nekoliko bolje in da bi bilo konec stradanja. Vrednosti gnojil kmetje niso poznali, tudi jih niso imeli odkod dobivati v potrebnih količinah, saj niso mogli prehraniti dovolj živine, umetnih gnojil pa ni bilo.

Stvari so se bistveno spremenile, ko so kmetje opustili skupne pašnike ter namesto prave uvedli repo in detelje, štiriletni sistem kolobarjenja. S tem so omogočili rejo živine čez zimo in več gnojil ter več dušika od ostankov detelje. Plodnost je narasla, obdelana površina se je praktično za polovico večala. To je bil v kmetijski tehniki tako rekoč revolucionaren skok, ki je bil mogoč za ceno tega, da so izgubili skupni pašniki in da se je vaško prebivalstvo razširilo na posestnike in na reveže ali dninarje brez zemlje. Brez te socialne spremembe, ki je povzročila bolj ali manj hude boje, ne bi prebivalstvo, ki je po letih 1800 oziroma po 1850 naraslo, moglo živeti. Brez te spremembe v lastninskih odnosih se ne bi poglobilo zanimanje za izboljšanje poljedelstva in živinoreje.

V zaostalih deželah, kakor na bližnjem in srednjem Vzhodu, imamo še vedno obdelovalni režim, ki je podoben našemu staremu tropskemu sistemu, toda s to razliko, da je zapleten z različnimi sistemi lastnine in zakupa. Dogaja se, da jemlje obdelovalec zemljo ne od lastnika, temveč od zakupnika ali celo podzakupnika. Včasih je med lastnikom in resničnim obdelovalcem ducat posrednikov, katerih vsak mora nekaj dobiti. Da pri takem sistemu ni mogoče izboljšati obdelovanja in investirati v zemljo, je jasno. Mnogoštevilni otroci so edina investicija. Včasih ima ena oseba ali skupina oseb pravico namakanja in rento od namakanja, drugi je lastnik zemljišča, tretji je lastnik drevja, ki na tem zemljišču raste, četrti obdeluje v zakupu. Tak režim zelo ovira visoko produktivnost. Toda ta ovira ni prirodnega značaja in nima nič opraviti z zakonom padajočega zemljiškega donosa, temveč je pravno-družbenega značaja. Sprememba lastninskega reda lahko vnese revolucijo v produktivnost obdelovanja.

Kitajska je še bolj poučen primer, kako je za bistven dvig produktivnosti potrebna sprememba dežele od vrha do tal. Njen donos je sicer na glasu kot visok, je pa nižji od našnjega angleškega n. pr. (za pšenico). Povprečen Kitajec na majhnih parcelah in predvsem na severu nima živine, ki

bi gnojila; zato obdeluje izredno pridno na vrtnarski način, uporabljajoč človeške odpadke. Prebivalstvo je zneteno na najbolj rodovitni zemlji, kjer more biti tako obdelovanje izdatno; manj rodovitna prostranstva so pa nenaseljena. Ker je kitajski kmet zaradi slabe hrane šibak, potrebuje čim več družinske delovne sile — moške dece. To je edina materialna rezerva v primeru slabe letine ali katastrofe. Vsi skupaj slabo jedo in gladujejo. Tej ekonomsko socialni podlagi ustreza stari versko-moralni sistem: obilne družine, žrtvovanje za očeta, če je treba tudi smrti zanj in zvestoba svoji zemlji do skrajnega, ker je pepel prednikov doma. Pridelek se ne more bistveno povečati, dokler se vse to skupaj ne spremeni, dokler se ne razširijo drobna posestva in razdelijo veleposestva, uvede živina in kolobarjenje, zorjejo neobdelani predeli, odseli presežek prebivalstva v industrijo.

Moderna umetna gnojila, ki se uporabljajo nekaj čez sto let, so tehnična novost, ki je nedvomno zelo povečala pridelek v drugi polovici prejšnjega stoletja. Brez njih ga ne bi bilo. Toda preidimo rajši na skoke, ki jih je agrikulturna tehnika izvršila v zadnjih 20 ali 30 letih. Sistematično so vlade in državni kapitalizem z vsemi sredstvi podpirali tehnično in ekonomsko raziskovalno delo, da bi s povečanjem poljedelske in živinorejske proizvodnje podprli vojne napore in zagotovili tudi po vojni prehrano v opustošenih krajih s sto milijoni prebivalcev. Tu je toliko drobnega, na videz niti omembe vrednega dela, ki je pa skupaj z državno ekonomsko, davčno in kreditno politiko zagotovilo nezasišlan dvig produktivnosti.

B. A. Keen opisuje v spisu »Zemljina hrana«, kakšno pot je šla znanost zadnjih desetletij v tem pogledu. V moderni agronomiji, ki je z Lawesom in Gilbertom utrla pot kombinirani metodi dela v laboratoriju in na terenu ter z R. A. Fischerjem v zadnjih 30 letih razvila uporabo matematično statistične teorije majhnih vzorcev za poskuse, je pokazala, da ni vseeno, katera gnojila v kateri količini in v katerem času dajejo umetne hranilne snovi rastlinam. Pokazala je, da tudi ni vseeno, na kakšnih tleh in za kakšne vrste rastlin se posamezna umetna gnojila uporabljajo. Ugotovilo se je nadalje, da so poleg dušika, kalija in fosforja potrebni še nekateri mikroelementi, t. j. nekatere prvine v neznatnih količinah, kajti uporabljanje večje količine bi škodovalo.

Tako je na pr. za nekatere zelenjave, kakor so paradiznik, melone, repa, bob nujno potrebna minimalna količina kemične prvine bor. Če ga ni, se lahko razvijejo tuberkuli. Dalje je nekaterim zeleujavam potreben baker. V predelu Everglades na Floridi v Združenih državah Amerike, kjer je zemlja bogata z rastlinstvom, tla apnenasta in šotna, niso mogli dobiti zadovoljivih rezultatov pri zelenjavi, dokler je niso povsem neznatno poškropili z modro galico. Podobnih primerov z drugimi elementi (t. j. s kemičnimi prvina), kakor so kobalt, nikelj, natrij, železo, mangan, silicij, kalcij, je velika vrsta. Te elemente je treba dodajati v različnih, navadno silno majhnih količinah, a pridelek se z ujimi poveča mnogo bolj kot znašajo dodatni stroški.

Občutne spremembe obeta prinesiti v agronomijo razvoj atomske fizike. Zdaj lahko izdelujejo radioaktivne izotope fosfora, ogljika in drugih elementov, ki igrajo pomembno vlogo pri hrani rastline. Z elektriko lahko zasledujejo, kako pritekajo v notranjost rastline. Dolej se da ugotoviti, da se premiki elementov, ki so bistveno pomembni za fotosintezo, za akumulacijo rezerv, za dozorevanje itd., vršijo v tako neznatnih količinah, da jih je težko ali sploh nemogoče s kemično analizo ugotoviti. Na podoben način pokažejo matematično statistične metode raziskovanja tal količine in čas dodajanja dušikovih, kalijevih gnojil in fosfatov, kažejo, kako se z majhnimi spremembami in s pravilnimi količinami mejujajo kvaliteta, hranilna vrednost in okus raznih pridelkov. Povojna agronomija ima v tem že obilo izkušenj, ki so opisane v vseh najnovejših učbenikih. Posebno pomembno je odkritje, da se z določeno izbino časovnih presledkov, v katerih gnojimo predvsem z dušikom in s fosfati, lahko uravnava čas zorenja na posameznih parcelah tako, da lahko prihajajo pridelki skozi ves mesec ali skozi dva meseca vsak dan v enakih količinah na trg. Pri tem je za fosfor važno vedeti, da vsrka rastlina vso količino fosfora v začetku rasti. Kar se dodaja pozneje, je zavržen denar. Razen tega je na lažjih tleh potrebno manj fosfora kakor na težkih. Na težkih tleh moremo s pravilnimi količinami fosfora pospešiti rast. To je izredno pomembno za dežele, kjer je zaželeno, da se žetev pospeši, preden pride obilno jesensko deževje, na pr. v Angliji. S takimi kombinacijami se lahko zemljišna meja pridelovanja rastlin

znatno prenakne brez omembe vrednih stroškov na slabša in bolj severna področja. Majhne naložbe v fosforna gnojila prinašajo obrestne obresti v deželah, kjer je zemlja revna na fosfateh, kakor v Južni Afriki in v Avstraliji. Posledica njihove revščine je slaba izdatnost paše. Samo nekaj več fosfora na takih pašnikih bi povečalo težo živine, njeno odpornost in mlečnost. Razmeroma majhne naložbe v kalijeva gnojila pri pravilnih količinah lahko izboljšajo vsebino sladkorja v pesi in napravijo razua zelišča in žitarice bolj odporne proti močnemu deževju, vetru ali mrazu.

Drugo poglavje tehnične revolucije predstavlja moderna botanična in zoološka genetika. To je raziskovanje in nauk o poreklu, rodovih, pasmah rastlin in živali. Zasluga genetike je, da se pridelek znatno poveča in včasih sploh obdrži. S križanjem in selekcijo (izbiranjem) daje semena, ki ustrezajo določeni zahtevi: da bi se povečal pridelek in spreminila kvaliteta ali odpornost proti nekaterim boleznim in žuželkam, da bi na severu hitreje dozorevala, da bi bili daljši ali krajši peclji (kakor je potrebno pri mešanih posevkih). Pri nas smo že pred vojno poznali koruzo, ki dozori v 50 dneh. Danes uvajamo hibridno koruzo, ki daje obilnejši pridelek. S posebnim sistematičnim križanjem so v Združenih državah Amerike dosegli izredno povišanje donosa koruze. Leta 1955 so na samo 2% površine pod koruzo posejali tako zvano hibridno seme, na kar se je ta vrsta tako razširila, da jo uporabljajo danes že več kot štiri petine. Povisek pridelka znaša 20, 30, 50 ali celo več odstotkov. S hibridno koruzo so v Združenih državah Amerike po vojni na površini, ki je bila 10% manjša, pridelali nad 50% koruze več kot prej. Tudi v Evropi se je po vojni ta koruza zelo razširila. S pomočjo UNRRe in FAO so začeli z njo v Italiji ter dosegli pri prvih poizkusih 52% do izjemoma celo 117% več pridelka. Svet pozna danes že pšenico, ki lahko dozori na visokem severu. V Malaji in Burmi so vzgojili riž, ki je boljši in daje več pridelka.

Velike vrednosti so poskusi na indijskih raziskovalnih posevkih, kjer so dosegli dvakrat tolikšen pridelek riža, kakor ga imajo okoliški kmetje. To povečanje pridekov riža bo zelo pomembno, če ne bo predrago, ker več človeštva živi od riža kakor od žita. Tako genetično kakor agronomsko skoraj še povsem neraziskano je proso, ki prenaša suše, ve-

liko vročino in uspeva na slabem terenu. Proso utegne zato doživeti veliko bodočnost v vročih in polsuhih predelih Indije in Afrike. Velike uspehe so dosegli pri industrijskih posevkih, ker je na plantazah lažje uvajati izboljšanje: za kavo, čaj, kakao, sladkor, bombaž, razne oljnatne rastline. Seveda je treba paziti, da pri tem pospeševanju tako ne izčrpamo zemlje in ne povzročimo take fizične spremembe tal, da jih ne bi mogli popraviti niti gnojenje niti primerna za-porednost rastlin.

Naj spregovorijo številke, kakšen je rezultat teh novosti. Združene države Amerike so med vojno in po vojni povečale pridelok pšenice od 19.476.000 ton na 26.804.000 ton, čeprav je posejana površina leta 1954 bila celo za spoznanje manjša kakor v letih 1934—1938. Povprečni donos je narasel od 8,2 centa na hektar na 11,1 do 12,8 v poveljnem povprečju in leta 1953, torej za polovico. Švedska, dežela na evropskem severu, ki je danes močno industrializirana, je na splošno začudenje postala izvoznik pšenice. Njen hektarski donos se od predvojnega do povojne dobe ni prav posebno spremenil, razširila pa je posejano površino, čeprav je daleč na severu. Od 290.000 ha, kar jih je bilo povprečno od 1934—1938 posejanih s pšenice, jih je imela l. 1954 432.000 ha, pridelala pa je leta 1954 1.020.000 ton namesto 696.000 ton kakor povprečno pred vojno. Francija je na manjši površini, kakor jo je posejala pred vojno, dosegla po vojni skoraj isti ali celo povečan skupni pridelok pšenice. Tako je tudi ona danes izvoznik pšenice. V letih 1954—1958 je imela povprečno posejanih 5.224.000 ha, po vojni pa samo 4.200.000—4.500.000 ha. Pridelok je bil pred vojno nekaj čez 8.000.000 ton, leta 1954 pa 10.500.000 ton. Donos na hektar se je bistveno dvignil. Medtem ko je bil v letih pred vojno 15,6, je bil v letih 1948—1952 povprečno 18,5, leta 1955 že 21,5, a leta 1954 23,5. Prav tako se je povešal hektarski donos in skupni pridelok Zahodne Nemčije pri skoraj nespremenjeni posejani površini.

Silno poučen je zgled Anglije. V letih 1918—1922 je mogla svojih 44 milijonov prebivalstva prehraniti samo 3 mesece. Danes lahko prehrani svojih več kot 52 milijonov prebivalcev pol leta. Njen donos na hektar je med najvišjimi v Evropi. V letih 1934—1938 so pridelali na hektar povprečno 23,1 cent pšenice, v povojnih letih se pa giblje povprečje od 27,2 do 30,2 centa na hektar. Boljši farmarji dosegajo

po 47 centov, a niso redki, ki za polovico posekajo povprečje. Krompirja so pridelali pred vojno povprečno 169 centov na hektar, povojno povprečje se pa giblje od 190—210 centov na hektar. S tem so skoraj posekali Nemce, ki dose-gajo po vojni od 176—186 centov ter so le v enem letu, leta 1954, dosegli 215 centov. Mlečnost krav v Angliji se giblje v zadnjih 5 letih povprečno med 2750 in 2910 kg na leto in samo še malo zaostaja za mlečnostjo švicarskih krav, ki se giblje v istem razdobju med 2910 in 3140 kg, vendar še precej pod mlečnostjo danskih (3530 do 3600 kg) in nizozem-skih (3700 do 3890 kg). Boljši farmarji v Angliji dosegajo celo 4500 kg in še več. Angleški agronomi so prepričani, da maksimum še daleč ni dosežen. Vsekakor je važno to, da je povišek primerno rentabilen.

Za primerjavo navedimo, da je v Jugoslaviji povprečen pridelok pšenice na hektar pred vojno 11,4, v razdobju od 1948 do 1952 12,0, a v sušnih letih je bil znatno nižji; naš povprečni pridelok krompirja je bil pred vojno 62 centov, po vojni se pa giblje od 65 do 84 centov v boljših letinah; povprečna mlečnost krav pri nas je v zadnjih letih 920 do 1070 kg na leto. Kakor se vidi po stanju v bolj razvitih deželah, meje naših možnosti še daleč niso prekoračene.

Nazadnje ne smemo pozabiti, da imajo pri dvigu proizvodnosti dela mnogo večji delež preventivne metode za zatiranje boleznih in škodljivcev, kakor bi si človek mislil. Moderna fiziologija je razvila in še razvija celo vrsto uničevalcev žuželk (insekticide) in gob (pesticide), ki jih uporabljajo tam in takrat, ko je škodjivec najbolj občutljiv; ali na semenu ali na rastlini ali na drevesu ali pozimi ali poleti. Nekateri uničevalci so kemični, drugi so biološki. Kemični znajo biti nevarni, ker lahko uničijo tudi naravne sovraž-nike škodljivcev, medtem ko raznih drugih žuželk, gob, pa-razitov in škodljivcev včasih ne zatro popolnoma ter se le-ti razvijajo tako, da utegne biti še slabše kot prej.

FAO je ocenila, da samo parazitov, škodljive žuželke in glodavci uničijo na leto 65 milijonov ton žita na svetu. To je več, kakor je znašala zaloga žita in ovsja pred vojno v vsej Evropi. V Angliji sodijo, da povzročajo žuželke in kužne bolezni 10% škode na pridelku. Samo za boleznih živine ce-nijo, da uničijo 6 milijonov obrokov mesa, 210 milijonov litrov mleka in 1 milijardo 500 milijonov jajc. Leta 1947

so ocenili, da so razne žuželke, miši in plesni uničile 55 milijonov ton vseh žitaric in riža. To je skoraj ravno toliko, kolikor ga je šlo v svetovno trgovino. S tolikšno količino bi se preživelo 150 milijonov ljudi v teku enega leta, to je skoraj desetkrat toliko, kolikor je takrat štela ljudi Jugoslavija. Riževi škodljivci so raznovrstni in izredno žilavi.

Živinska kuga je uničevala na Kitajskem na deset tisoče govedi in bivolov. V krajih, kjer imajo živino, je usodna nesreča, če kuga uniči vola ali bivola. Z bivolom je kmlet pridelal na leto 1500 kg riža, z rokami ga pa ne more toliko. Živinska kuga je povzročila obilo gorja, preselejevanja, revščine. Po vojni so dosegli množične uspehe pri zatiranju te kuge z virusom, ki so ga odkrili v Ameriki med svetovno vojno, ko so si sistematično prizadevali, da bi našli obrambo zoper morebitno biološko vojno, to se pravi, iskali so hitro se množеч virus za primer, če bi letala zastirpila ameriško živino s to kugo.

Lahko bi našli vrste nevarnih boleznih, zelo uničujočih, ki jih poznamo tudi pri nas, zlasti na sadnem drevju, na krompirju itd. Naj omenimo bolezen kostanjev, ki je prizadela Italijo. Napadla je milijone hektarov kostanja in je niso mogli ustaviti. Bolezen je povzročila izgubo hrane za ljudi in za živino, izgubo lesa, kurjave in strojil. FAO je potem, ko je proučila izkušnje v Španiji, pomagala uvesti iz Kitajske novo vrsto kostanja, ki je popolnoma odporen zoper to bolezen. Trdovratno in dobro organizirano iskanje s sodobnimi znanstvenimi metodami je torej v stanju ustaviti in uničiti bolezni in škodljivce.

Nazadnje ne zavirajo povečanja proizvodnje samo bolezni rastlin in živali, temveč tudi boleznih ljudi. V prvem poglavju smo že govorili o posledicah slabe hrane za produktivnost. Ni naloga naše knjižice, da podrobneje govori, kako povzročajo boleznih slaba hrana in slabo stanovanje ali pa tvorci, proti katerim je družba brez moči. Naj omenimo le eno bolezen, ki je v tesni zvezi s terenskimi pogoji. V miših imamo malarijo. Po prvih poročilih protimalarijske kampanje, organizirane po vojni, je na svetu prizadetih 500 milijonov ljudi, ki zaradi malarije nekaj tednov ali mesecev ne morejo delati. Sodijo, da jih umre 3 milijone. Posledice se zelo resno čutijo v največji delavniški državi na svetu, v tako zvani riževi izvozni »skledici«, namreč v Zadnji Indiji, kjer so

dežele Burma, Siam, Vietnam, Laos in Kambodža. V Siamu se razvija malarija v dveh kampanjah, poleti 3 mesece in pozimi od novembra do marca. V prvi kampanji zavira setev, v drugi pa žetev. V Grčiji, kjer je vsak sedmi prebivalec zbolel za malarijo, je pomenilo, da ti ljudje povprečno 50 dni na leto niso delali. Ko sta UNRRA in Svetovna zdravstvena organizacija v letih 1945 in 1946 z letali uničili z DDT nosilce malarije — komarje, so cenili, da so s tem pridobili 50 milijonov delovnih dni na leto. Stroški so bili relativno majhni, niti tretjino dolarja na leto na enega prebivalca. V eni sami vasi pri Atenah, ki šteje 2500 ljudi, so prvo leto po tem ukrepu povečali pridelek pšenice, zelenjave, sadja in oljke za 20%, drugo leto pa za 100%. Podobne uspehe je s svojim delom proti malariji dosegla UNRRA v Italiji.

Omenili smo, kako so kapitalisti v kolonialnih plantažah spoznali, da je koristno delavce izdatneje hraniti in jih polniti z rižem ali fižolom. Na kratek rok je to koristilo, na daljši pa je prineslo škodo, ker je bila hrana nepravilno sestavljena. Doma, v imperialističnih maticah, je kapital bolj previden in obziren. Ko je med vojno šlo za biti ali ne biti, so kapitalisti v Kanadi uvedli delavske menze v tovarnah, da ne bi hodili delavci v odmoru domov. Izračunali so, da tako napravijo delavci za pol dneva več. Tudi v Zahodni Nemčiji so danes uvedli delavska kosila v tovarnah, najprej morda iz političnih razlogov, a kasneje so ugotovili, da pri naša ta novost podjetjem celo dobiček. Nobenega dvoma ni, da bi boljša prehrana poljedelskega prebivalstva blagodejno vplivala na povečanje pridelka.

c) Ali se v resnici prehaja samo na slabše

Ker brezpogojno ne velja zakon o padajočih zemljiških donosih, tudi ne velja brezpogojno staro naziranje, da se spričo naraščanja prebivalstva pritegne k obdelovanju vedno več slabših zemljišč in da se s tem živež draži. Po tej trditvi bi se splošno manj izplačale dodatne naložbe na boljša zemljišča kakor oranje ledine. Marx je poudaril, kako močno se prehaja tudi na intenzivnejše (močnejše, izdatnejše) obdelovanje boljših zemljišč. V tem primeru utegnejo celo dosegniti slaba zemljišča postati avtomatično rentabilnejša in dati tako imenovano diferencialno rento. (To se zgodi, kadar

bi dodatna investicija na boljše zemljo rodila manjši povišek, kakor znaša povišek od prvotne investicije na slabši zemlji, a povpraševanje po pridelkih narašča.)

Že omenjeni ameriški ekonomist Carey je trdil nasprotno kot Ricardo, namreč, da prehaja človeštvo na boljša zemljišča. Opozoril je, da se prvi kolonisti niso naseljevali na najbolj rodovitnih tleh, temveč na hribih in pobočjih, kjer je bilo golo in kjer so s svojim preprostim orodjem najlaže obvladali teren. Šele ko so naselbine postale močnejše, bogatejše in je napredovala tehnika, so osvajali boljša tla v nižinah in dolinah. Tam je bilo treba šele krčiti gozdove, izsušiti vodo, ali pa jo napeljati itd. Boljše zemljišče je tudi bolj hvaložno za dodatne naložbe kapitala, pravi Carey. Prebivalstvo se začne koncentrirati na boljših tleh, opušča slabša, žito se počasi pomnoži in poceni.

Tako je v Ameriki v prejšnjem stoletju v resnici bilo in tako je ameriško ceneno žito povzročilo agrarno krizo v Evropi. Novo naseljeni predeli preko trga in mednarodne trgovine vplivajo tudi na stare. Po sunkovitem razvoju ameriškega poljedelstva je prišlo v 70 in 80 letih XIX. stoletja v Evropi do agrarne krize, ki je povzročila opuščanje najslabših zemljišč, razen kolikor so jih obdelovali kmetje za svojo lastno potrebo. Tako so začele padati tudi zemljiške rente in zemljiške cene ter cene zemljiških pridelkov vsaj do tiste mere, do katere so bili zemljiški posestniki carinsko zaščiteni.

Toda kar se teorije tiče, so meščanski ekonomisti očitali Careyu, da velja njegova trditev le za popolnoma novo naseljene dežele, kot so Amerika, Avstralija in morda Afrika. Ko bodo pa te celine doobrab naseljene, da velja zanje isto ko za stari svet. V naslednjem poglavju bomo med drugim videli, da je nenaseljenega ozemlja še zelo veliko in ali je boljše ali slabše od danes izkoriščenih ozemelj. Opozarjamo pa že na tem mestu na dvoje. Prvič zahteva osvajanje omenjenih novih zemljišč še več tehnike, več pomoči, večjih sredstev, kakor je bilo potrebno v prejšnjem stoletju v Zedinjenih državah. Produktivna moč in bogastvo družbe morata biti višja. Drugič, razni taki prehodi na dozdevno slabša zemljišča kažejo v novih pogojih in čez nekaj časa, da so to dobra ali celo boljša zemljišča. To smo doživeli n. pr. pri osvajanju mrzlih predelov, kjer se počasi vzgojijo vrste, ki

tam odlično uspevajo. Ko se osvajajo suhi predeli ter se na bolj vlažnih tleh goji le živinoreja, na suhih pa širi kultura žita, se sčasoma posreči vzgojiti vrste žit, ki v takem podnebnju kar dobro uspevajo in jih znajo počasi tako prevzgojiti, da so odporna proti rji.

Vsekakor ne smemo pozabiti, da pravilno in razumno obdelovanje, s pravilno menjavo kultur in pravilnim gnojenjem, v tropih še posebej z varovanjem zelenega pasu do najvišjega števila tednov na leto, z boljše uje tla. S tem se ne bomo podrobneje ukvarjali, ker o tem pišejo agronomi učbenike in knjžice; na to samo opozarjamo. Prav tako pomnožno opozarjamo, da nerazumno izkoriščanje, zlasti pa velike kapitalistične monokulture slabšajo dobra zemljišča, ker jih ropajo.

Zaključili bi ta del z ugotovitvijo, da bomo lahko izboljšali obdelovalne pogoje in zemljišča ter se rešili slabših in najslabših tal, in to tem bolj, čim bolj bosta znanost in tehnika napredovali, čim bolj se bo družba ekonomsko in tehnično razvila, čim višji bo narodni dohodek, čim bolj bo družbena in politična ureditev gledala na skupnost in bodočnost, ne pa dopuščala posameznikom brezobzirno izkoriščanje in ropanje.

d) Kako bo mogoče ustaviti erozijo

Zdaj se vprašamo, ali je sploh mogoče in kdaj bo mogoče ustaviti neprestano slabšanje in ropanje dobrih zemljišč?

Borba zoper erozijo je mogoča, toda potrebni so ugodni politični in ekonomski pogoji. Čisti kapitalizem zahteva neomejeno svobodo izkoriščanja naravnih zakladov in človeka. Njemu je napoti neka višja kontrola, ki bi ga prijala za roko, kadar uničuje zemljo. Poglejmo si opisane dežele Južne in Srednje Amerike, kjer imajo v mnogih državah kapitalistični latifundisti vlado v svojih rokah, pa nam bo jasno, kako težko je tam misliti na nekakšno kontrolo izkoriščanja in na prepoved uničevanja tal. Še slabše je bilo v kolonijah, zlasti v dobi imperializma in pred njim. Zato nas ne sme iznenaditi, kadar beremo, da je prvi mednarodni kongres proti eroziji v Londonu leta 1900 našel pri vseh merodajnih vladah popolnoma gluha ušesa. Niti javno mnenje (ki ga pripravljajo tisk) niti vlade niso vzele nobenega

opozorila resno. Takrat niso mogli priti dalej, kakor da so v nekaterih deželah, kot v Združenih državah Amerike, ustanovili državne parke, kjer so prepovedali loviti, graditi, zidati, sekati in kjer so ustanovili nekatere naravne rezervacije ter uvedli zaščito nekaterih živali in rastlin. Človek ne ve, ali naj bi smatral to kot prvi korak ali kot posmeč.

Bilo je nekaj podobnega kakor s krizami v kapitalizmu. Kapitalistom dolgo ni bilo nič mar in pravzaprav še vedno jim ni mar, kaj se dogaja z brezposelnimi delavci. Šele po letu 1932 je v najboljši razviti kapitalistični deželi iz strahu pred socialnim prevratom prišlo do državnega kapitalizma in državnega poseganja v pravice in politiko velikih kapitalističnih monopolov in koncernov. Kapitalizem je zašel v tak položaj, da je moral biti vse bolj velikopotezen, privatni kapitalisti so morali dopustiti državno kontrolo, da ne bi prišlo do česa hujšega. Iz podobnih razlogov so v zadnjih desetletjih previdno uvedli v vseh visoko razvitih kapitalističnih državah, zlasti v Združenih državah Amerike in v Kanadi, deloma pa tudi v Angliji, Franciji, Nemčiji in Italiji državno kontrolo za zaščito zemlje in gozdov in za borbo proti eroziji. Nov kurs je v tem pogledu začel zlasti po vojni v britanskih kolonijah v Afriki in v nekaterih drugih, odvisen pač od finančne zmogljivosti in administrativne sposobnosti matične države in njenega režima.

FAO je po vzgledu omenjenih držav zapisala na svojo zastavo tudi borbo proti eroziji, vendar so uspehi v ostalih deželah doslej razmeroma majhni. Nihče se ne drži pravil proti eroziji, ki so bila proglašena že pred vrsto let. Dekreti in uredbe, kolikor izhajajo, ostanejo samo na papirju.

Treba je razlikovati med erozijo, ki prihaja samoniklo od same narave, in tisto, ki jo povzroča človek. Tam, kjer jo povzroča narava, bo v večini primerov bolj škodovalo kot koristilo boriti se zoper njo. Zavarovati se je treba kvečjemu pred večjo škodo. To velja predvsem za nestabilne gorske masive. Na visokih, zelo strmih pobočjih bo dostikrat nevarno graditi njive in terasah, ker zna nekoč vse skupaj s strahovito silo zdrčati navzdol. Dostikrat se ljudje borijo bolj proti posledicam kakor proti osnovnemu vzroku erozije. Treba je temeljito raziskati ves teren, vodne pogoje in podzemeljske vode, da se odkrije pravi vzrok.

Boj za varovanje zemlje zahteva posebno administracijo (upravo). Ta mora imeti predvsem popolno tako imenovano »dokumentacijo«, to se pravi natančno sliko in popis terena in vseh nevarnosti, ki bi utegnile groziti. Tako dokumentacijo izdelujejo skupaj vremenoslovci, geologi, pedologi, hidrologi, botaniki in gozdarji. Kataster mora pokazati vse podatke: na kakšen način se zemlja izkorišča, v kakšnem stanju je erozija, kakšen je tip in nagajenost terena. Izdelati tako dokumentacijo je prvo dejanje.

Na podlagi te dokumentacije se organizira kot drugi korak tako zvana pasivna borba, to je borba za ustavitve uničevanja in degradacije. Sem spadajo vsi ukrepi za varstvo gozdov pred popolnim izsekanjem, pred požarom, pred kozami itd., za varstvo pašnikov pred pretirano pašo; nadzorstvo nad načinom obdelovanja in oranja gorskih pobočij (brazde morajo biti vodoravne in graditi je treba terase), kontrola hudournikov in podobno.

Dobro organizirana resnično ljudska oblast in socialistična družba lahko organizirata vsestransko in dosledno borbo proti eroziji. Kapitalistični veleposestniki in latifundisti, predvsem na modernih monokulturnih plantažah, nimajo prav preveč interesa za varovanje zemlje. Kadar jo izčrpajo, gredo na drug teren; ko je vse izčrpano, imajo že dovolj kapitala naloženega v vrednostnih papirjih. Mali kmet pa nima ne sredstev, ne možnosti, ne zadosti znanja, da bi varoval in branil zemljo pred vsako prirodno škodo. Državni kapitalizem niti ne more niti noče povsod posegati vmes in pomagati. Socialistična družba bo uporabila vsa sredstva, šole in propagando, da bo poučila poljedelske proizvajalce, obenem bo pa tudi mogla in morala dati na razpolago materialna sredstva, da bi se naravni zakladi kot splošno ljudsko premoženje boljše varovali in ne brez potrebe uničevali.

Na tretjem mestu je aktivna borba. To je boj za ponovno osvajanje tega, kar je bilo izgubljeno, in za osvajanje novih področij. Sem spada akcija za pogozdovanje, za uravnavanje vodnih tokov za pravilno namakanje, za osvajanje step in njihovo oprostitev od čred.

Nova Jugoslavija uresničuje ogromen načrt namakanja Vojvodine s tem, da gradi nov kanal Donava—Tisa—Donava in očiščuje stare kanale. Sovjetska zveza je silno mnogo napravila v napol puščavskih prostranstvih. Vzorna dela v

Turkestanu smatrajo tudi kapitalistični pisatelji kot zgled, kako bi se lahko izboljšalo gospodarstvo na obrobju Sahare. V Združenih državah Amerike je Rooseveltova vlada izdelala svetovnoznani projekt TVA, Tennessee Valley Authority, ki je na ogromnem prostranstvu ustavil napredujočo erozijo, pridobil nazaj za obdelovanje velike površine, zagotovil namakanje in ceno električno silo. Reakcija je v svojem tisku strahovito napadala Roosevelta, češ da s tem zapravlja državni denar in širi boljše življenje.

Za taka dela je treba seveda velike državne ali družbene pomoči. Posameznik je tu brez moči. V stari Jugoslaviji režim ni imel interesa za take stvari. Še marsikatero od tistih kanalov, ki so bili zgrajeni za Franca Jožefa, so opustili in zanemarili.

e) Nove, še neizkoriščene možnosti

Poprej smo pokazali, kako so se motili Ricardo in drugi ekonomisti, ki so dokazovali, da prehaja človeštvo na slabša tla in donose in da se hitro izčrpavajo naravni zakladi. Naj tu dodamo, da se je vrsta odličnih ekonomistov in geografov v zadnjih stoletjih nešteto krat, če ne zmerom, motila, ko je postavljala ozke meje svetovnim zalogam in prirodnim zakladom. To jim očitajo ne samo marksimisti, temveč tudi razni meščanski avtorji. Sir John Russel slika v svoji polemiki s Huxleyevim pesimizmom, kako so razne meje in številke, ki so jih napovedovali pesimistični cenilci od Malthusa dalje in še pred pol stoletja, danes že večinoma prekoračene.

Po tem, ko je leta 1798 Malthus napovedal splošno krizo živil (Amerika je bila že 300 let odkrita), je Severna Amerika silno naglo pognala svojo proizvodnjo. Skozi vrsto let so na vsakega novega belega prebivalca obdelali čez 30 ha dodatne zemlje. Leta 1898 ali točno 100 let po izidu prvega Malthusovega spisa je predsednik »British Association« Sir William Crookes oznanil, da so že izkoriščana vsa tla na svetu, ki se dajo obdelovati, in da bo svet leta 1930 že trpel splošno lakoto, če se ne bo pridelek povečal morda z uporabo ogromnih količin dušika iz zraka. Leta 1930 je lakota res prizadela velik del prebivalstva, toda vendar je bilo živil takrat toliko, da jih niso mogli prodati in je izbruhnila splošna gospodarska kriza. Po drugi svetovni vojni ali 150 let kasneje se pa

kar na veliko pojavljajo glasovi, ki izražajo podobno zaskrbljenost. Toda ti glasovi prav tako niso upravičeni.

Najprej se moramo zavedati, da se na zemeljski obli obdeluje razmeroma le majhen del suhih tal. Natančno ga je težko izračunati, ker zemlja ni povsod tako premerjena in statistično popisana kakor v Evropi. Zato se statistiki in geografi sila razlikujejo v cenitvah. Vendar ne more nihče trditi, da bi bilo obdelano več kakor petina zemlje. John Russel navaja po raznih pisateljih naslednje številke: Zemeljske površine na kopnem je v celoti 14.600 milijonov hektarov. Pearson in Harper smatrata, da se da obdelovati 34% zemeljske površine, kajti samo na toliko tal padajo normalne količine dežja, namreč 40 in več cm. V ekvatorskih predelih pa je potreben najmanj 1 meter padavin, ker je zaradi vročine izhlapevanje večje. Fawcett je izračunal leta 1930, da je klimatično samo 30% zemeljske površine sposobne za proizvodnjo hranljivih snovi. Po vojni je računal Fraselov, da se dejansko uporablja samo 10% površine. Pearson in Harper sta se izrazila leta 1945, da samo pridelke na okrog 4% površine ali na 570 milijonih hektarov uporabljajo za prehrano ljudi. Tu ni štel sena, prabe in podobno. Številka je samo približna in ne bi se smeli čuditi, če bi v kratkem kdo dokazal, da je v resnici za tretjino večja. Toda v vsakem primeru vidimo, kako malo zemlje je pravzaprav obdelane.

FAO meni, da je od 14.600 milijonov hektarov celokupne zemeljske površine 40% presuše za žito, 21% premrzle, 6% premalo ravne, 2% preveč revne, 2% prevlažne za žito, toda deloma sposobne za riž. Samo 10% bi v splošnem ustrezalo; v resnici pa se obdeluje 8% ali 1.200 milijonov hektarov.

Gre zdaj za to, da nekako pritegnemo za obdelovanje nekatere zgoraj naštetete neobdelane predele, vsaj za določene posevke.

Take predele imamo v Afriki, Avstraliji, na Novi Gvineji, zlasti v Južni Ameriki. V Južni Ameriki računajo, da bi se najmanj še 25% površine lahko uporabilo za kakršnokoli pridelovanje. Obdelujejo pa samo 5%. Brazilija je 15-krat večja od Francije, prebivalstva ima pa samo toliko kakor Francija. Obdelana sta samo 2% njene površine, od tega samo 1% za hrano. Eden od velikih predelov te dežele je Amazonija, široka, vroča, deževna džungla, velika kakor

Seveda, pozabiti ne smemo, da osvajanje novih ozemelj ni mogoče kar čez noč in brez denarnih sredstev. Zato je treba ogromnih investicij in ogromnih del, ki se vlečejo včasih skozi desetletja. Pomislimo samo na kanal Donava—Tisa—Donava ali izsuševanje Skadrskega jezera, kjer ni niti sence tistih težav, kakor v tropih, daleč od prometa in ljudi. To je treba imeti pred očmi, kadar govorimo, da so zemeljske možnosti neizčrpne. Take investicije bodo seveda z napredkom tehnike vedno lažje in cenejše. Velika namakalna dela zahtevajo tudi skrbne tehnične in ekonomske proučitve. Majhna napaka lahko povzroči poplave, škodo od soli, malarijo. Intenzivne kulture (tiste, ki zahtevajo veliko obdelovanja) lahko prinesejo s seboj škodljive žuželke, strupene glive in bacile, predvsem pa tudi — erozijo. To je največja nesreča, kar jih utegnejo prinesiti slabo urejeno namakanje in slabe kulture na novih tleh.

Nekoliko cenejše kakor namakanje suhih pokrajin je morda osvajanje mrzlih in vročih krajev. Na severu so zadnjih 20—30 let dosegli velike uspehe v Kanadi, na Aljaski in v Sovjetski zvezi. Tam je lepa orna zemlja, toplo poletje, toda prehitra jesen in dolga zima. Zato so poizkusili z novimi tipi žita, ki prej dozori. Prve žetve so bile precej revne, a pridelek se boljša.

Po drugi strani so v Avstraliji obdelali tudi vroče predele Queenslandije, najprej na planšarski način s pašo goveda, pozneje pa z vedno bolj intenzivnim obdelovanjem. Če bodo uredili promet, če bodo izboljšali življenjske pogoje in če bo cena pridelkov na trgu narasla (z drugimi besedami, če bosta potreba in povpraševanje po njih večja), ali pa če se bo obdelovanje pocenilo ter se bodo pašniki boljše uredili, bodo tu obdelovali ogromne nove površine.

Ni pa treba imeti pred očmi samo »divje kraje« in južne ter zelo severne pasove. Produkcija še da razširiti tudi na zmernih in ugodnih podnebnih in terenskih področjih, z dokaj skromnim, manjšim osvajanjem in krpanjem. Tega se lahko zelo veliko nabere, če v mestu zidamo visoke stavbe v središču, namesto da puščamo rasti okrog mesta v širino majhne hišice in zmanjšujemo rodovitni svet. V Kanadi, Južni Ameriki in Avstraliji cenijo, da so neobdelane še neizmerne vsote površin zato, ker ni potrebnih prometnih žil in ker ni sredstev in možnosti za vskladiščenja. V teh deželah

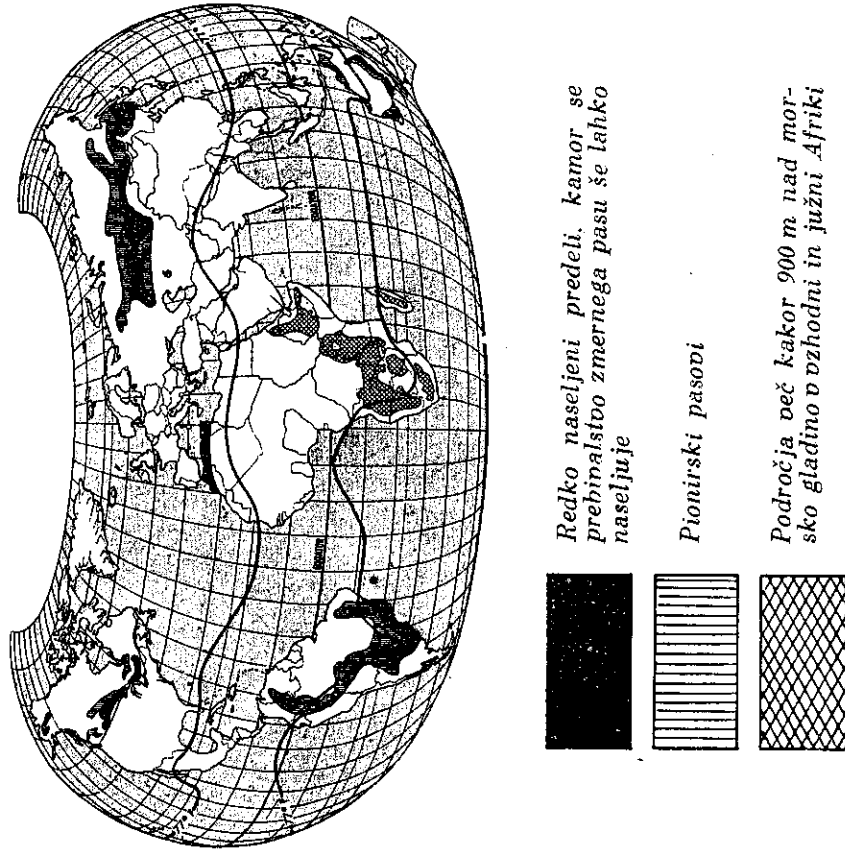
ni kmetijstva in kmetij, ki bi pridelovale zase, temveč so farne, ki delajo za trg. Zato tam od časa do časa pridelovanje žita silno pade ali pa silno naraste. Kanadski farmarji so n. pr. leta 1940 obdelali 11,600.000 ha z žitom, ker je evropski trg postavil visoke zahteve in obljube. Toda izkazalo se je, da je težko najti skladišča za žito in da ga je težko voziti na trg. Tako je obdelovanje nazadovalo. Leta 1945 so obdelali samo 6,800.000 hektarov ali skoraj polovico manj. Podoben je položaj v Argentini in podobnen je bil med prvo svetovno vojno v Avstraliji. V Združenih državah Amerike, kjer takih težav ni, se je posejana površina med drugo svetovno vojno in po vojni lahko ogromno povečala in je tudi ostala večja.

Neizmerne so še v Afriki in Južni Ameriki na večjih površinah pokrajine, ki bi se dale naseliti z občutljivim evropskim prebivalstvom, še prej pa z azijskim. To velja za Tanganiko, Kenijo, notranjost Brazilije, Paragvaj itd. Težave so pa s čiščenjem grmovja in divjega tropičnega rastlinstva, z oranjem ledne, z uničevanjem škodljivih žuželk, zlasti pa je težko vprašanje prometa in preskrbe z vodo. Današnja tehnika to lahko uredi z buldožerji in z drugimi velikimi stroji, z insekticidi, z arteškimi vodujski za črpanje globinske vode. Tehnični izglede za prehajanja na boljša zemljišča so torej danes bistveno drugačni kot v Ricardovih časih, zlasti če priskoči na pomoč država ali več držav skupaj. Odkriti in izrabiti bo mogoče tudi najrentabilnejši sistemi kulture in tehnično najprilnejše kolobarjenje. Seveda so potrebna za to denarna sredstva in temeljit študij. Vendar bodo stroški iz leta v leto nižji.

Angleži delajo v zadnjem času na svojih kolonijah mnogo na tem. Želi so uspehe, doživeli pa tudi nesreče. Tako se je deloma izjalovil poskus, da bi osvojili milijon in pol hektarov obsežno ozemlje v Tanganiki, poraščeno z grmovjem. Tam so hoteli zasaditi zemeljske orebe za pridobivanje rastlinskega jedilnega olja. Namesto 245.000 hektarov, ki so jih upali dobiti v letu 1948/1949, so mogli nasaditi le dobrih 21.000 hektarov, a še to pol z zemeljskimi orehi in pol s sončnicami, ki silno žro zemljino bogastvo. Vzrok je bil v tem, da so preveč hiteli in zato niso najprej napravili poskusa v majhnem obsegu, da bi proučili vse mogoče zapreke. Takoj so

obdelali celo ozemlje. Tako je bila investicija silno draga, daje pa malo v primeri z naložbo.

Če vse te možnosti upoštevamo, lahko v sledečih desetletjih naselijo še desetisoče družin v smereh, ki so označene na zemljevidu št. 13. Tu vidimo, da so največje možnosti za

Sl. 13. Možnosti naseljevanja na Zemlji v neposredni bodočnosti

neposredno naseljevanje v Kanadi, Južni Ameriki, na višavju Vzhodne in Južne Afrike, v notranji Aziji in Avstraliji. Vendar zahteva razširjenje prebivalstva v teh krajih znatne investicije, izboljšanje prevoznih sredstev in v nekaterih primerih tudi spremembo zemljiške lastnine. Pretirana vročina

onemogoča ljudem evropskega podnebja naselitev med letnimi izotermami 29°C .

Vsekakor je treba poudariti, da so tropski in enako tudi subtropski kraji, ki nudijo po vsej verjetnosti veliko možnosti, še zelo malo raziskani. Tako je zelo pomanjkljivo znanje o zbiranju in odtekanju vode. Res je, da so n. pr. britanske kolonialne oblasti storile mnogo za izkoriščanje bazenov velikih afriških rek in za izkoriščanje Nila v Sudanu in Egiptu, toda zelo mnogo ali še več je še treba napraviti, ali izboljšati, zlasti glede na podzemeljske vode. To so zelo občutljive stvari. Treba je ugotoviti kapaciteto vode, možnosti obnavljanja rastlinstva in posledice za rastlinstvo, če se vode izkoriščajo. V Palestini so ponekod nastale težave, ker so prekorčili najvišjo mejo izkoriščanja vode tako, da je v nevarnosti mnogo posestev in industrije. Saj so še v lažjih pogojih v Evropi povzročili v alpskih krajih z izkoriščanjem jezer veliko škodo rastlinstvu. Posebno bo treba vrsto let s sodobnimi metodami statističnih vzorcev proučevati sistem najprimernejšega kolobarjenja rastlin, tempo najbolj primernega pospeševanja rasti, učinek rastlinstva na spreminjanje ustroja in kemične vsebine tal v subtropskem podnebnju. Šele ko bo to raziskano in ugotovljeno, se bodo dale realno organizirati nove možnosti. Znanstvena in tehnična sredstva so znana. Odprava starega kolonializma in starega režima kapitalističnih latifundij ter zaostalih sistemov zemljiške lastnine so osnovni pogoji, a posebni sklad Združenih narodov za gospodarski razvoj — kadar pride do njega — bi mogel pomagati šibkejšim narodom s finančnimi sredstvi.

IV. RELATIVNI ZNAČAJ OBLJUĐENOSTI

a) Različna naseljenost v različnih dobah

V dosedanjih poglavjih je bralec bržkone opazil nekaj, čemur nismo posvetili pozornosti, ker smo namenili poseben odgovor v tem poglavju. Vprašal se je:

Ali ni v teku zgodovine živelo na istem ozemlju zdaj večje, zdaj manjše število ljudi? Ali se ni nekoč na istem ozemlju manjše število ljudi teže preživljalo kot pozneje večje število? Ali ni naš povprečen delovni človek, kmet, obrtnik, delavec pred 150 leti živel teže in skromneje kakor zdaj, čeprav je bilo takrat manj ljudstva? Ni še petdeset let, odkar so se morali naši ljudje skorajda v rojih izseljevati, danes pa tako izseljevanje niti zdaleč ne dežela ljudem na misel. Človek ali družina se izseli samo iz vasi v mesto. V starih časih, v prejšnjih stoletjih je dežela trpela za lakoto, kadar je zavladala večja suša. V našem stoletju, ko je vendar več ljudstva na kvadratni kilometer, pa suša nima tako hudih posledic.

Tudi če pogledamo Jugoslavijo z njenim današnjim ozemljem, je na tem ozemlju leta 1921 povprečno živelo na 1 km^2 samo 49,1, leta 1931 56,9, leta 1948 62,0, a leta 1954 že 66,4 prebivalcev. In vendar: leta 1921 se je znatno število družin izselilo na drugo stran morja, danes pa dežela preživi več ljudi na 1 km^2 .

Številke na strani 53 nam kažejo, kako zelo se je povečala naseljenost prebivalstva tudi v drugih državah v 150 letih. Evropa ima 5-krat več prebivalstva, kakor ga je imela leta 1800, Azija 2 in polkrat več, Amerika 5-krat več kot leta 1850; od 60,000,000 jih je naraslo na 300,000,000, medtem ko jih je bilo leta 1800 komaj 25,000,000.

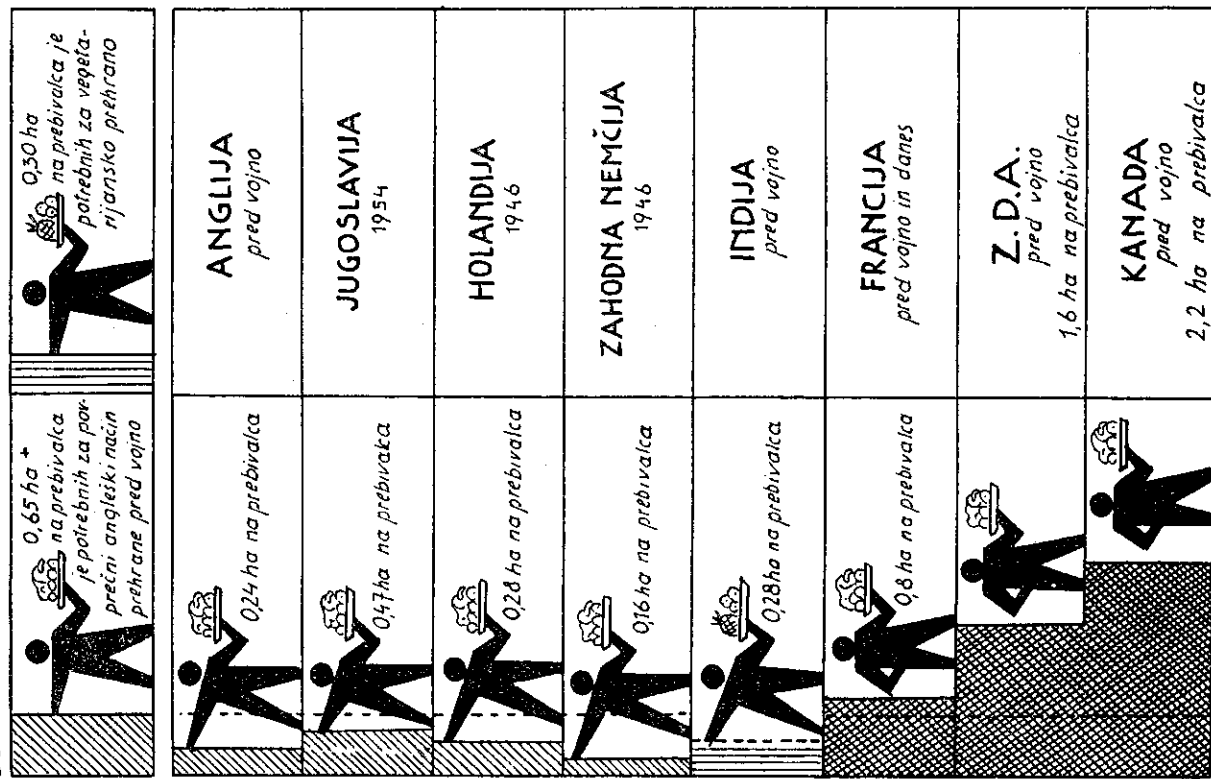
Gostota prebivalstva ali število ljudi, ki živi na 1 km^2 , se je v dobrih 150 letih v evropskih deželah neznansko spremenilo. Vzemimo samo nekatere za primer.

Gostota prebivalstva v nekaterih evropskih državah.

Država	1820	1920	1935 ali 1952
Evropska Rusija	7	25	...
Nemčija (versajska)	48	127	197
Anglija	66	154	208
Francija	57	71	78
Italija	53	126	159
Španija	22	42	57
Belgija	110	245	288
Holandija	75	200	324
Avstrija	38	77	83
Portugalska	35	70	94
Švedska	6	14	16
Grčija	15	36	59
Švica	49	94	118
Danska	27	76	102
Norveška	3	8	10
Evropa	20	45	82

Iz teh podatkov sledi, da so imele razne dežele na istem ozemlju v poslednjih 100 ali 200 letih prebivalstvo, ki je bilo številčno za polovico, za dve tretjini, ali celo tri četrtine manjše od današnjega, vendar je takrat očitno skromnejše živelo. Bedneje je živel takrat kmet pod graščakom ali komaj osvobojeni delavec, ki je z grajskega prišel v tovarno. Skromnejše je bilo tudi takratno bogastvo. Samo pogledimo stare muzeje, pa primerjajmo takratno bogastvo z današnjim luksusom evropskih ali ameriških milijonarjev. Danes živi najmanj tolikšen del prebivalstva, ne da bi trpel pomanjkanje v hrani, obleki in stanovanju, kakor je prej znasalo celokupno prebivalstvo dežele. Spomnimo se, da je po razpadu rimskega cesarstva štela vsa Evropa skupaj okrog 20 milijonov ljudi, toliko, kot jih bo čez 4 leta štela Jugoslavija, pa je vendar bolj bedno živela. Če bi mogli dobiti številke še za starejša razdobja, bi videli, da je n. pr. na ozemlju današnje Rusije v rimski dobi pred našim štejetjem moglo živeti samo nekaj odstotkov tistega števila ljudstva, kakor ga živi zdaj, ali pa morda niti ne cel odstotek. Ljudje so se preživljali še na pastirski način in se selili iz predela

DELEŽ OBDELOVALNE ZEMLJE NA PREBIVALCA

+ to je cenitev/ohna Russele. Mnogo višje namreč tha na prebivalca, čeni Huxley

Sl. 14. Delež obdelovalne zemlje na prebivalca

v predel, kadar je živina popasla pašnike, ali kadar je udarila suša; njihovo življenje je bilo silno revno.

Toda za primerjavo, kako različno število lahko živi na enakem ozemlju, nam ni treba hoditi nazaj v zgodovino. Lahko primerjamo po terenu med seboj podobne dežele, kakor so naseljene danes, pa bomo prišli do enakih sklepov. Pri nas v Sloveniji je živelo leta 1953 na 1 km^2 povprečno 74,4 prebivalcev, a v terensko precej podobni Bosni in Hercegovini 55,7, v Makedoniji samo 50,7. Povprečje za vso Jugoslavijo znaša 66,4. Vendar ne moremo reči, da bi zaradi večje naseljenosti prebivalstvo Slovenije živelo kaj slabše. Če gledamo Nemčijo (tako Vzhodno kakor Zahodno), ki ima še dokaj podoben teren, prebiva tam skoraj 200 ljudi na 1 km^2 , pa se očitno laže preživlja. Že omenjeni Carey je v preteklem stoletju opozoril, koliko večje blagostanje je v gosto naseljenih vzhodnih delih ZDA kot v redko naseljenih zahodnih.

Nazadnje če vzamemo ves svet, kakor ga kaže ta nekoliko prirejena globusa sl. 9 in 10, vidimo, da bi na enakih poljih (n. pr. samo na belih ali samo na črtkanih) prve karte dobili zelo neenako gostoto raznih dežel, če bi prenesli na ta polja gostoto z druge karte. Sicer je treba upoštevati stranjo gorovja in jezera, toda vse to še ne opraviči razlik. Podrobnejši pregled bi pokazal, da marsikatera zelo gosto obljudena dežela živi boljše kakor zelo redko obljudena dežela v enakem pasu.

Take primerjave nujno privedejo do sklepa, da sama zemlja, sama obdelovalna površina in njena naravna rodovitnost s podnebnimi pogoji še daleč ni edino in vse, kar bi odločalo, koliko ljudi se more prerediti na 1 km^2 ali 100 km^2 in kako. Treba je upoštevati v prvi vrsti produktivno moč dela, ves gospodarski sistem in družbeni red, v katerem prebivalstvo dežele živi.

V resnici vidimo, da v deželah, ki so tehnično in industrijsko dobro razvite, živi znatno več ljudi na 1 km^2 in tudi bolje živi. Klasičen vzgled za to sta Belgija in Nizozemska s svojimi 288 in 324 prebivalci na 1 km^2 . Številke v tabeli na str. 33 nam bolj zgovorno, kakor ne vem kakšni nauki in teorije, kažejo, da je ravno nastop in nadaljnji razvoj kapitalizma neznansko pospešil obljudenost. Poprej ni bila bio-loška moč razumnoževanja nič manjša, toda ljudstvo se le ni

moglo množiti v toliki meri. Če vzamemo Združene države Amerike, ki so gosto naseljene, a žito, koruzo ter mleko izvažajo še drugam, pa jih primerjamo z istim ozemljem pred prihodom Kolumba, bomo pritrdili, da je možnost naseljenosti ali gostota prebivalstva zares odvisna od načina proizvodnje, oziroma od stopnje razvoja produkcijskih sil. Pred Kolumbom v stari Ameriki produkcijske sile niso dovolile tako goste naseljenosti. Na 1 km^2 je prišla komaj ena glava, pa kljub temu je bilo pomanjkanje živil toliko, da so si plemeniti z vojnimi odvzemala živila in se celo hranila z vojnimi ujetniki. Popolnoma jasno je, da ne more biti gosto naseljena dežela, kjer se prebivalstvo preživlja samo z lovom ali ribolovom, kakor se danes preživljajo še nekatera črna plemena v Afriki in Avstraliji ter Eskimi. Še tisto redko prebivalstvo, kar ga je, ne more kdovekaj dobro živeti, čeprav pride morda ena oseba na nekaj kvadratnih kilometrov. Nazadnje pa že primitivno poljedelstvo omogoča gostejšo naseljenost in boljše življenje. Vendar, kadar sta poljedelstvo in obrt slabo razviti, a je dežela kljub temu gosto naseljena, na, nakor na primer v starem Rimu, je to mogoče le tako, da prebivalci izrabljajo podjarmljene narode ter jih silijo k živalsko mučnemu delu, ki ga opravljajo le sužnji, nikdar pa ne svobodni človek.

Še više razvito poljedelstvo in industrija omogočita, da se prerediti 60, 80 in več ljudi na km^2 , ne da bi se čutila potreba po izseljevanju. Nasprotno so se pri nas kljub številčno manjšemu prebivalstvu in redkejši gostoti 50 ali manj ljudi na 1 km^2 morali v preteklem in še v našem stoletju izseljevati, ker industrija ni bila razvita in je bilo obdelovanje zemlje še zelo zaostalo. Ko bi pa bila industrija in poljedelstvo razvita, recimo kot v Belgiji, bi lahko tudi mi prerediti 250 do 300 ljudi na 1 km^2 in še boljše življenjske razmere bi vladale. Da prebiva 100 do 200 ljudi na 1 km^2 , a sta poljedelstvo in industrija slabo razviti, kakor je to v Indiji, v Burmi in na Kitajskem, je mogoče samo, ako je življenjski standard silno nizek. Ni nam mogoče navesti primerjave za pokrajine Sovjetske zveze, ker nimamo popolnih števil; verujemo pa, da bi številke pokazale, kako je zlasti v novo razvitih pokrajinah Srednje Azije in Sibirije mogoče preživeti na 1 km^2 veliko več ljudi, kakor je bilo prav tam pod carskim režimom in še prej.

Na podlagi vsega tega razmotrivanja pridemo do zaključka, da ima vsak družbeni red svoj lastni zakon naseljivosti in svoje lastne možnosti in zatore razvijanja prebivalstva. V naslednjem poglavju bomo to ilustrirali na kapitalizmu. Drugi sklep je, da je zakon naseljenosti kapitalistične družbe izredno raztezen. Od prebivalstva današnje kapitalistične Anglije živi dosti dobro najmanj enkrat, če ne dvakrat toliko ljudi, kakor je za Malthusa štela vsa prav tako kapitalistična Anglija skupaj od veleposestnikov pa do vaških revežev, od kapitalistov pa do brezposelnih delavcev. Kapitalizem v svojem burjem razvoju nenehno dvigne naseljenost dežele, pač pa bo tempo naraščanja prebivalstva v kapitalizmu bolj počasen, bolj kakor raste splošno blagostanje dežele. O tem tukaj za ilustracijo še nekaj zgodovinskih dejstev, preden preidemo na novo poglavje.

Če bi imel Malthus prav, bi se v kapitalizmu vsak povšek živl takoj izčrpal, kajti povšek prebivalstva je večji kakor povšek živl in prebivalstvo stalno »pritiska« na živila. Zato ostane življenjski standard v celoti nizek z majhnim kolebanjem. Ostanje pa tudi v celoti visoka smrtnost z znatnim dvig prebivalstva.

V resnici pa je šel razvoj v sami Angliji povsem drugačno pot. Prebivalstvo je znatno naraslo, ker je padala

	Malthusova napoved	Resnični razvoj
Količina živl:	bo zelo počasi naraščala	je dinamično naraščala
Rojstva:	ob višjem standardu in socialnih podporah bodo naraščala, ob nižjem pa padala	pri standardu, ki se je dvigal, so padala
Smrtnost:	bo vedno visoka	je padala
Prebivalstvo:	bo počasi raslo ali zaostajalo	je hitro naraščalo
Življenjski standard:	bo v zastoju ali padal	je naraščal

smrtnost, čeprav je nekaj kasneje padala tudi plodnost. Količina razpoložljivih živl je pa sorazmerno še bolj narasla.

Zgodovina ni dala prav Malthusu. In novejšje teorije demografov in sociologov zatrjujejo, da dviganje mezd, zaslužke, standarda, civilizacije in kulture nikakor ne vodi k večjemu razplojevanju, temveč nasprotno k omejevanju, k zastoju v gibanju prebivalstva. Nasprotno pa silno velika beda in neznanje vodita v brezglavo plojenje z živalsko potenco, ki ga potem kosi visoka umrljivost, odnosno kratko življenje. Sklicujoč se na opazovanja najrevnejših in zaostalih narodov, zlasti primitivnih ljudstev trdijo nekateri raziskovalci, da stradalni standard celo biološko vpliva na večjo plodnost žená. Ne spuščamo se v to, ali je vzrok res prehranjevalnega značaja, dejstvo pa je, da je pri takih ljudstvih plodnost najvišja.

Opazovanje razvitih evropskih dežel 100 do 150 let nazaj nam kaže: kadar pride do višjega standarda, se umrljivost zmanjša po dveh poteh. Po eni strani ljudje delj časa živijo (to se pravi, da pozneje umirajo), a po drugi strani otroci in zlasti dojenčki manj umirajo. Manjša smrtnost otrok pa bodisi biološko bodisi družbeno vpliva na zmanjševanje novih porodov. Že pri nizki civilizaciji, ko se človeštvo razvije iz barbarstva, se opaža prizadevanje, da mati prvega otroka do dobrega odloji, preden dopusti novo rojstvo. Matere, katerih dojenčki niso umirali, ali so redko umirali, imajo v splošnem manj porodov kakor tiste matere, katerim je pomrlo veliko dojenčkov. Razen tega vpliva višja kultura in želja po višjem materialnem standardu, da se pazi na skrbno vzgojo in preskrbo vsakega otroka. To se laže doseže, kadar jih je manj. Končno pa še izobraževanje, strokovno šolanje, vajeništvo, vojaščina itd., vse to povzroči, da ljudje vedno kasneje stopajo v zakon, pred 18. letom že samo izjemoma. Ko tako pada smrtnost in pada tudi število rojstev, doživimo pojav, ki je značilen za višjo civilizacijo in višji standard: prebivalstvo se začne »starati«. Delež mladine se v celokupnem prebivalstvu zmanjša v primeri z deležem starih ljudi. Takšno »staranje« prebivalstva kažejo razvite dežele srednje, zahodne in severne Evrope. Narod »starim« prebivalstvom se bolj počasi množi kot narod »mladih«. Ljudje bolje in delj časa žive in imajo manj naraščaja.

b) Relativna prenaseljenost v kapitalizmu

Kadar primerjamo tako zvani mezdni zakon z resnično zgodovino dejstev v kapitalizmu, vidimo, da tudi s tem zakonom nekaj ni v redu, kakor ni bilo z zakonom o padanju donosa.

Po tem zakonu bi se visoke mezde ali pa silno nizke, siromašne mezde menjavale šele od rodu do rodu. Da bi visoka meza vzpodbudila tolikšen porast novega prebivalstva, ki bi s svojo ponudbo potlačil mezde navzdol, bi bilo treba počakati 20 do 25 let, da bi novi ljudje vsaj dorasli. Pa tudi kadar je zaradi prenaseljenosti ponudba za dela prevelika, kar ima za posledico nizke mezde, bi bilo treba čakati pri zelo kratki življenjski dobi vsaj kakih dvajset do trideset let, da taka pregosta generacija izumre. Torej zaokroženo, gostota naseljenosti delovnega prebivalstva in njegova ponudba za delo bi se menjavala od rodu do rodu po 20 do 25 let.

Bilo bi zanimivo in veliko vredno, če bi imeli od začetka dalje za vse kapitalistične dežele točne podatke, kako se je gibal zaposlitev in kako brezposelnost. Toda žal, statistična služba takrat še ni bila razvita in niti konec prejšnjega in v začetku sedanjega stoletja nimamo za vse dežele takšnih podatkov, ki bi se dali med seboj primerjati. Ponekod imamo številke o nezaposlenih organiziranih delavcih, ponekod številke o nezaposlenih zavarovanih, redko pa številke o absolutni nezaposlenosti, ki so precej sporne zaradi različnih vidikov, po katerih se presoja meja nezaposlenosti. Vendar so tudi skromni podatki, ki jih imamo, že takšni, da nam lahko za silo pokažejo vsaj splošni značaj valovanja zaposlitve.

Naslednja razpredelnica nam kaže, kako se je gibal zaposlitev strokovno organiziranih članov nekaterih ali pa vseh strok v Angliji od 1831 do 1911.

1. Odstotek brezposelnih med člani Zveze jeklolivarjev v Angliji, Irski in Walesu od 1831 do 1850.

Leto	%	Leto	%	Leto	%
1831	5,2	1838	10,5	1845	5,9
1832	7,1	1839	11,1	1846	19,5
1833	8,1	1840	14,8	1847	15,7

Leto	%	Leto	%	Leto	%
1854	6,2	1841	18,5	1948	33,4
1855	5,4	1842	11,0	1849	22,3
1856	5,0	1843	7,4	1850	13,2
1857	12,4	1844	5,1		

2. Odstotek brezposelnih med člani strokovnih organizacij Velike Britanije in Irske od 1851 do 1870.

Leto	%	Leto	%	Leto	%
1851	3,9	1858	11,9	1865	2,1
1852	6,0	1859	3,4	1866	3,3
1853	1,7	1860	1,9	1867	7,4
1854	2,9	1861	5,2	1868	7,9
1855	5,4	1862	8,4	1869	6,7
1856	4,7	1863	6,0	1870	3,9
1857	6,0	1864	2,7		

3. Odstotek brezposelnih med člani strokovnih organizacij od 1870 do 1900.

Leto	Graditelji strojev, ladjedelničarji, kovinarji		Leto	Povprečje vseh poklicev		Leto	Graditelji strojev, ladjedelničarji, kovinarji		Povprečje vseh poklicev
	Leto	%		Leto	%		Leto	%	
1871	1,3		1886	1,65		1886	13,5		9,55
1872	0,9		1887	0,95		1887	10,4		7,15
1873	1,4		1888	1,15		1888	6,0		4,15
1874	2,3		1889	1,6		1889	2,3		2,05
1875	3,5		1890	2,2		1890	2,2		2,1
1876	5,2		1891	3,4		1891	4,1		3,4
1877	6,3		1892	4,4		1892	7,7		6,2
1878	9,0		1893	6,25		1893	11,4		7,7
1879	15,3		1894	10,7		1894	11,2		7,2
1880	6,7		1895	5,25		1895	8,2		6,0
1881	3,8		1896	3,55		1896	4,2		3,35
1882	2,3		1897	2,35		1897	4,8		3,45
1883	2,7		1898	2,6		1898	4,0		2,95
1884	10,8		1899	7,15		1899	2,4		2,05
1885	12,9		1900	8,55		1900	2,6		2,45

4. Odstotek brezposelnih med člani strokovnih organizacij od 1901 do 1911.

Leto	Graditelji strojev, ladjedelnicarji, kovinarji	Stavbinci	Povprečje vseh poklicev
1901	5,8	3,9	5,3
1902	5,5	4,0	4,0
1903	6,6	4,4	4,7
1904	8,4	7,5	6,0
1905	6,6	8,0	5,0
1906	4,1	6,9	5,6
1907	4,9	7,5	5,7
1908	12,5	11,6	7,8
1909	13,0	11,7	7,7
1910	6,8	8,5	4,7
1911	5,4	4,2	5,8

(Pri teh številkah ne smemo prezreti, da so to samo odstotki. Skupno ali absolutno število delavskega prebivalstva je skozi vsa ta desetletja raslo. V odstotku brezposelnih se to sicer ne more videti. Jasno pa je, da predstavlja 97,4% zaposlitve leta 1900 neprimerno večje število delavcev kot pa 98,1% zaposlitve v podobnem konjunktornem letu 1860.)

Anglijo jemljemo tu ne samo zato, ker je dežela najbolj čistega kapitalističnega razvoja, temveč tudi zato, ker imamo tam za tako daleč nazaj na razpolago številk. Če jih primerjamo v navpičnih kofonah na daljšo vrsto let, nikakor ne moremo opaziti, da v nekem razdobju skozi vrsto let ne bi bilo brezposelnosti. Tudi ne moremo zaslediti nepretrgano skozi 15 do 20 let silno visoko brezposelnost. Tako bi bilo, če bi veljal železni inozemni zakon z njegovim valovanjem brezposelnosti od rodu do rodu.

V resnici nam razpredelnica kaže povsem drugačno sliko. Prvič vidimo, da niti eno samo leto zaposlitev ni popolna. Drugič pa nihajo odstotki v razmeroma zelo kratkih razdobjih. Tri, pet, šest let zaporedoma so nekako nižji, potem

se na tri, pet, šest let znatno dvignejo, in sicer še enkrat, dvakrat, nekje celo pet in večkrat tako visoko! Razdobja dviganja in padanja se v največ primerih menjavajo v 7, 9, 11 letih, nikakor pa ne v 20 ali 25 letih. Z drugimi besedami, vidimo trajno večjo ali manjšo brezposelnost, ki valuje tako, da se njena plima in oseka menjavata v znatno krajših razdobjih, kakor povprečno traja en rod.

Zdaj si pa oglejmo, kako sta plima in oseka brezposelnosti sumljivo razvrščeni okrog letnic, ki so debelo natisnjene. Ali takoj za tisto letnico ali nekaj let pozneje imamo najvišjo število brezposelnih. Debele letnice pomenijo začetke kapitalističnih gospodarskih kriz. To so časi, ko se blago na trgu težko prodaja, ko nekateri tovarnarji in trgovci ne morejo prodati prav nič in morajo zapreti obrate ter poslati delavce in nameščence domov. Visoke številke brezposelnih v naših razpredelnicah sledijo v glavnem letnicam, ki pomenijo začetke gospodarskih kriz.

Iz tega moremo sklepati, da odločitev o višini zaposlitve ni odvisna od razplojevanja prebivalstva, temveč od kapitalističnega gospodarstva. To je v skladu z našo prejšnjo trditvijo, da ima vsak način proizvodnje svoje zakone naseljenosti in prenaseljenosti. Kapitalizem jih ima pa prav posebne. Prvi jih je odkril v prejšnjem stoletju Karl Marx, ki je pokazal, da je kapitalistični zakon naseljenosti v neposredni zvezi z gibanjem tako zvane akumulacije kapitala.

Na podlagi raziskovanja akumulacije kapitala je Marx pokazal, zakaj se krize ponavljajo približno na deset let, in je napovedal, da se bodo ponavljale tudi v bodoče v enakih ali še krajših razdobjih in v hujšem obsegu. To zares vidimo na naši razpredelnici iz debelo tiskanih števil.

Prva tipična kriza, v kateri niso mogli prodati velikih zalog proizvedenega blaga, se je pojavila v kapitalistični Angliji leta 1825. Strojna produkcija je bila takrat že uveljavljena v glavnih industrijskih panogah, medtem ko v drugih deželah še ni bilo kapitalistične veleindustrije. To krizo so kmalu preboleli in industrija je naglo gradila nove objekte. Ta polet pa ni trajal 20 ali 30 let, dobo enega rodu, v kateri bi se namnožili novi mladi delavci. Že l. 1836, samo 11 let po prvi krizi, je prišla že druga, ki se je raztegnila tudi na Severno Ameriko. Preboleli so jo in nastala je ponovno doba

kapitalističnega razcveta. Toda spet samo za 11 let. Nova kriza je nastala leta 1847 in je zajela vso bolj razvito evropsko celino, do koder se je bil takrat kapitalizem že razširil. Ob tej krizi se je razvilo množično revolucionarno gibanje, ki je leta 1848 privedlo do preobratov po malone vsej Evropi. Kapitalizem si je spet opomogel. To pot je pa že po 10 letih, l. 1857 napočila nova kriza. Razširila se je iz Evrope ne samo na Severno, temveč tudi na Južno Ameriko. Ko je po poldrugi ali po dveh letih polegla, ko so tovarne spet zaživele in je zaposlitev začela naraščati, je leta 1866, samo 9 let po prejšnji, izbruhnila naslednja gospodarska kriza. Trajala je sicer kratek čas in ni bila huda, zato je pa tudi polet trajal samo kratek čas, niti 7 let ne. Že leta 1873 se je pojavila najhujša gospodarska kriza v dotedanji zgodovini kapitalizma, ki je zajela malone vse gospodarske panoge in vse kapitalistične dežele tja do Italije in Rusije ter Združenih držav Amerike. S pokriznim zastojem je trajala več kot 5 let. Najhujša je bila v Avstriji in Nemčiji, ki je s francosko vojno odškodnino začela silno velika podjetja in špekulacije. V teh letih je krizo zaostrila še posebna agrarna kriza, ki jo povzročila cenena prekomorska konkurenca. Samo agrarna kriza je trajala tja do sredine devetdesetih let, ko je medtem industrijski kapital že dvakrat napravil nov polet. Po l. 1873 so bile krize leta 1882, 1900 in 1907; leta 1914 je nastopajočo krizo prehitela prva svetovna vojna. Po prvi svetovni vojni je bila velika kriza l. 1920 in l. 1921, nato pa največja, najdaljša in najgloblja kriza v zgodovini, ki se je začela z bančnišnimi kraki v Ameriki leta 1929 in je trajala nekaj let. Leta 1957 je bilo videti, da pride do nove velike krize, toda vojne priprave so jo odložile.

Ogledimo si sedaj, kako se to valovanje, ki je očitno krajše od povprečnega trajanja enega rodu, ravna po zakonih kopičenja in obrata kapitala.

Bralci, ki to že poznajo iz nauka o narodnem gospodarstvu, lahko ta oddelek preskočijo do naslednjega oddelka c). Druge pa prosimo, da nekoliko bolj potrpežljivo in pozorno berejo, ker je to poglavje gospodarskega življenja v resnici eno najbolj zapletenih.

Kadar želi kapitalist povečati svoj obrat, vloži del dobička v dodatne stroje, dodatna orodja, dodatne surovine, dodatna poslopja, večjih dodatne delavnice in tovarne, toda

na koncu koncev tudi v dodatno delovno silo, ker mora z dopolnilnimi orodji na dopolnilnih surovinah vendar nekdo delati. Če je del svojega dobička vložil v dodatni kapital, pravimo s tujo, latinsko besedo, da je akumuliral, naložil kapital. Akumulacija ali kopičenje kapitala v takem primeru pomeni zaposlitev nove, dodatne delovne sile.

Tako, z zaposlitvijo nove delovne sile, se je kopičil kapital v prvi dobi svoje zgodovine. Kapitalizem se je dokaj hitro širil, kapital se je akumuliral in akumulacija je priložila potrebo po novih in novih delovnih množicah za prvotne kapitalistične obrate, tako zване manufakture. Tam še ni bilo strojev, temveč je delavec sam sukal ročno orodje. Zato je povečanje obrata pomenilo hkrati veliko pomnožitev zaposlene delovne sile. Ves ta čas je zato vladalo veliko pomnožanje delovne sile in delavcev položaj ni bil tako slab kot pozneje. Ta doba pa ni trajala 20 do 25 let, kot bi dopuščal železni mezdni zakon, temveč v deželah, ki so prve šle v kapitalizem, celih sto in dve sto ali več let. V klasični kapitalistični deželi Angliji, kjer je ta doba padla v XVI., XVII. in večji del v XVIII. stoletje, je bilo pomnožanje delovne sile tolikšno, da je bilo treba državnega nasilja in pravbarjskih policijskih ukrepov, vse do rezanja ušes razlaščenim in pregnanim kmetom ter brezposelnim rokodelskim pomočnikom, ki niso hoteli v tovarno, ker sicer podjetja sploh ne bi bila prišla do potrebnega števila delavcev.

Marx nam to obširno opisuje v »Kapitalu« v poglavju o prvotni akumulaciji. S podobnim nasiljem so lovili po Afriki delovno silo črne barve za rudnike in plantaže v Ameriki in pozneje v sami Afriki ter jo prodajali kot surovino. Takega pomnožanja delavcev ni treba iskati zgolj v oddaljeni zgodovini, delovne sile je primanjkovalo še naš čas v marsikateri deželi, ki je šla in gre po poti naglega kapitalističnega in industrijskega razvoja. Na primer v Združenih državah Amerike. Vsi vemo, da je bila dežela prej naseljena z Indijanci in da je prišlo tja nekaj desetisočev prvotnih priseljencev, večinoma verskih beguncev. Toda industrija v XIX. in XX. stoletju, rudniki in poljedelstvo na deviških tleh se ne bi mogli pri obstoječem prebivalstvu razvijati v takem obsegu in s takim tempom, če ne bi na stežaj odprli vrat novim priseljencem. Stradanje, brezposel-

nost in pomanjkanje zemlje je pa gnalo tja trume ljudi iz srednje in južноеvropskih dežel. To se je godilo zlasti drugo polovico prejšnjega stoletja in v prvem desetletju sedanjega. Nekam podoben je položaj kasneje v Kanadi, v raznih deželah Južne Amerike, v Avstraliji in Novi Zelandiji.

Akumulacija kapitala je bila tedaj tisti tvorec, ki je ustvarjal pomanjkanje prebivalstva in izvajal priseljence! Toda z nadaljnjim razvojem kapitalizma so se stvari nekoliko obrnile, vendar spet ne zaradi prehitrega zagona v paraščanju prebivalstva, temveč zaradi sprememb v ustroju kapitalistične akumulacije. Oglejmo si to od bližje!

Kapitalist ne akumulira zgolj iz svoje osebne volje in razpoloženja, ker bi sicer ves profit lahko zajedel, zapil in zaveseljačil. Akumulirati mora zaradi konkurence. Gledati mora, da bo poceni proizvajal. Sicer ga bo tekmeč izpodrinil, on pa ne bo prodal zalog in ne bo mogel plačati ne dela ne surovin. Ceneje bo pa delal, če bo delal na veliko.

V prvih letih kapitalizma, ko so delali še s preprostimi orodji in napravami, je razširjenje podjetja res povzročilo, da so se novi delavci zaposlili v istem razmerju do velikosti obrata ali do množine surovin kakor v starem obratu. V teku desetletij so se pa stvari spremenile tako, da so bila dodatna orodja ali dodatne delavnice popolnejše. Ne samo, da so naradila več, temveč je bilo potrebnih tudi manj delavcev. Kljub temu pa je razširjen obrat zahteval nekaj novih delavcev, čeprav v manjšem razmerju do strojev in surovin kakor stari oddelek tovarne. To še ne bi bil tak hud udarec za zaposlitev.

Toda v dogledni vrsti let se je zgodilo, da so se tudi orodja osnovnega, starega obrata potrosila, izrabila, s časom tudi poslopja, prevozne naprave itd. Treba je bilo nabaviti z vrha do tal vse novo. Novih stvari pa kapitalist ni kupil po stari modi, temveč v skladu z najnovejšo tehniko. Ta je bila sicer dražja, toda omogočila je, da se je naredilo več, predelalo več surovin in da je za komad izdelka bilo manj stroškov. Kar je za nas pomembno, ti stroji so zahtevali tudi manj delovne sile. Zato je podjetnik tiste dosesedanje delavce, ki so mu bili odveč, odpustil. Dokler je bil on edini v deželi, ki je imel moderne stroje, je lahko prodajal po starih visokih cenah ali za spoznanje ceneje. Izdelek ga je stal pa v resnici znatno manj. Zato je spravil v žep izre-

den, poseben dobiček. To je trajalo samo nekaj let, mor-da samo nekaj mesecev. Njegovi tekmeči niso želeli propasti. Tudi oni so uvedli nove stroje. Tudi nekateri od njih so nekaj časa imeli vsaj nekaj posebnega dobička. Počasi je pa cena zaradi večje ponudbe izdelkov padla in posebni dobiček je izginil povsod. Izdelki so se pocenili. To je ena stran medalje. Druga stran je pa ta, da je v vseh tovarnah te panoge število zaposlenih delavcev padlo. Stroj je sicer pocenil proizvode, pognal je pa tretjino, polovico, včasih dve tretjini vseh zaposlenih delavcev te stroke na cesto.

Kam so šli ti delavci? Ta ali oni je dobil kje drugod službo, največ jih je pa bilo dolgo časa brez posla. Kadar so dobili delo, so ga dobili večinoma v drugih vrstah zaposlitve, večinoma v drugem poklicu, v katerem niso bili izurjeni, v katerem so bili nekvalificirani, tako, da je bil njihov dohodek manjši. Kje bodo dobili zaposlitev? Vzemimo, da so tovarne, iz katerih so bili pognani na cesto, tkalnice. Stroji so stopili na njihovo mesto. Stroji pa opravijo ne le njihovo staro delo, temveč skupaj s preostalimi delavci izdelajo več tkanin. Zato pa tkalnice zdaj potrebujejo več preje kakor prej. Nastane večja zaposlitev v predilnicah. Potrebuje se več barve, kemikalij — nastane nekaj več zaposlitve v kemičnih tovarnah. Tu bo treba nekaj novih strojev. Za vse se bo potrosilo nekaj več premoga, več olja itd. Ker bodo zdaj tkalnice dajale več tkanin, ki so cenejše, bodo ljudje kupovali več obleke. To dá nove zaposlitve konfekcijskim manufakturam in krojačem. Več bo transporta, špedicije, trgovine itd. Stroji, ki so v eni panogi zmanjšali zaposlitev, so v doglednem času dvignili zaposlitev v vrsti drugih panog tako, da je utegnulo skupno število delavcev celo narasti. Kakor raste kapitalistom profit in njihov luksus, narastejo tudi zaposlitev hišnih poslov in raznih uslužnih obratov, luk-suzne obrti in podobno.

Toda vse to traja samo nekaj časa, ne za večno. Tudi v raznih novih panogah uvajajo stroje, reducirajo delovno silo. Tako v predilnicah, potem v konfekcijah, na železnicah itd. In še v tkalnicah uvedejo spet kaj novega. Povsod pride počasi do tega, da uporablja kapitalist več kapitala za stroje, manj pa za delovno silo. Razmerje med tistim »kosom« kapitala, ki se uporablja za stroje, poslopja, surovine

(Marx ga imenuje konstantni kapital, ker po opravljenem delu ostane njegova vrednost vedno ista), in pa s tistim »kosom«, ki se uporablja za delovno silo, za mezde (Marx ga imenuje spremenljivi ali variabilni, ker daje od sebe presežno vrednost ali dobiček), se spreminja v škodo variabilnega kapitala ali mezdnega sklada. Rečemo, da organska sestava kapitala raste. Z napredovanjem kapitalizma ta sestava vedno močnejše raste. Tako postopna in vsesplošna nadomestitev delovne sile s stroji povzroči po nekem času tako ogromno nezaposlenost, da cele armade ljudi ne morejo več kupovati blaga. Blaga je pa več in več, ker napravijo stroji več kot prej ljudje. Ko ne more vrsta tovarnarjev prodati takega blaga, ki ga ljudje še najlaže pogrešajo, ali kupujejo le kot luksusa, mora zapreti delavnice in odpustiti delavce. Armada brezposelnih raste. Počasi to občuti panoga za panogo ter skrči ali popolnoma ustavi obratovanje. Tako sta kapitalistična akumulacija in kapitalistično uporabljeni stroj povzročila tako rekoč čez noč prenaseljenost, preveč ljudi.

Ta preobljudenost je že na prvi pogled videti nenavadna, posebne vrste, kot je niso poznali ne v srednjem ne v starem veku. Prej je vladala gospodarska kriza in lakota, kadar je bilo premalo pridelkov, ne pa preveč. Zdaj je obratno. Blaga je preveč, a ljudje ga ne morejo kupiti, ker so brez zasluzka. Po drugi strani vidimo, da se majhno število zaposlenih ljudi preteguje z delom po 10, 12, 14, 16 ur na dan, medtem ko cela armada ljudi ne dobi dela, ostane brez zasluzka, strada, umira od lakote, pritiska s svojo ponudbo na mezde preostalih zaposlenih tako, da padajo mezde pod življenjski minimum. To je podoba kapitalistične gospodarske krize, v kateri se tovarne ustavljajo zaradi neprodanega blaga, množice ljudi so brez dela in ne morejo kupovati. Te množice brezposelnih so krstili v Malthusovem času kot »prenaseljene« ali »odveč«. V resnici je preobljudenost ne zato, ker bi manjkalo živil, temveč zato, ker jih je preveč. Ne »pritiskajo« ljudi na živila, temveč živila »pritiskajo« na ljudi. Ni premalo živil, temveč delovnih mest je premalo. Zato imenujemo tako prenaseljenost relativno (pogojno) prenaseljenost. Take »prenaseljenosti«, brezposelnosti, brezdelnosti in stradanja zaradi preobilice člo-

veštvo prej ni poznalo. Ta »prenaseljenost« ni nastala zaradi prevelike razploditve ljudi, temveč zaradi kapitalistične neuporabe stroja in kapitalistične akumulacije. Je posledica notranjega stroja kapitalizma, načina razdelitve dela in dohodka v kapitalizmu.

Taka kriza v kapitalizmu starega tipa ne traja večno. Pol leta, leto, včasih dve ali tri leta. Nato se stvari obrnejo. Neprodano blago se vrže proč napol zastoj, ali propade, izgine, segnije. Tovarne, ki so močnejše, ki niso zaprle svojih obratov in ki so si prihranile kapitala v zakladu, se začno cenenejše vzdrževati, da bi se pri krizi nekako vzdržale. Naročajo boljše stroje. Pokazalo se je, da ravno v krizi močnejši obrati posebno radi naročajo nove stroje, čeprav bi stari tehnično še vzdržali. Toda z novimi, ki delajo ceneje, se velika podjetja laže prebijajo skozi krizo. Tako začno na veliko, tako rekoč sunkoma obnavljati stare tovarne. Take obnove pa prineso dobaviteljem (drugim tovarnam, rudnikom itd.) nova naročila. Ti morajo zaposliti več delavcev, da bi proizvedli več surovin, premoga, olja itd. Povečana zaposlitev, ki se na ta način razširi na vso težko industrijo, rodi novo kupno moč delovnega prebivalstva, ki počasi oživi še lahko industrijo, od tekstilne in usnjarske do živilske. En zagon povzroči drug zagon. Zaposlitev narašča, konjunktura je spet tu, povpraševanje po delovni sili narašča. Večsih delovne sile kar zmanjka, zlasti kvalificirane, in jo je treba dobiti z vseljevanjem ali z najemanjem sezonskih delavcev od zunaj. Mezda se spet dvigne — ne zato, ker bi prebivalstvo padlo, temveč zato, ker potrebe kapitala po akumulaciji povzročijo več povpraševanja po delovni sili.

Od krize do krize ali od enega konca ciklusa (krožnega toka) do drugega se tedaj v kapitalizmu dvigata in nižata i mezda i zaposlitev. To se je v klasičnem kapitalizmu vršilo na 10 let, a ne od rodu do rodu. V kapitalistični ureditvi družbe ni gibanje prebivalstva tisto, kar povzroča, da je naseljenost pregosta ali prerodka, temveč gibanje kapitala povzroča, da je prebivalstvo zdaj pregosto zdaj prerodka. Skoraj enako število ljudi je v desetih letih enkrat prerodka, enkrat pregosto. To je prvi zakon, ki nam ga potrjujejo naša razpredelnica in druge številke, navedene v tem poglavju.

Še več. Kapitalizem se sploh ne more razvijati, če akumulacija kapitala ne najde vedno pripravljene rezerve ljudi, ki bi v potrebi stopili k novim strojem. Nemoten razvoj kapitalizma nujno potrebuje take rezerve. Zato je večja ali manjša kronična, stalna brezposelnost za kapitalizem nujni pogoj obstanka. To je drugi zakon, ki nam ga potrjuje naša razpredelnica. Zato Marx pri analizi kapitalistične akumulacije naziva armado brezposelnih industrijsko rezervno armado.

Kapitalizem ima torej svoj lastni zakon naseljenosti. Ta zakon narekuje stalno relativno preobljudenost. Uravnava jo gibanje akumulacije kapitala in ustroj akumulacije. Kakor kapitalizem, tako ima tudi fevdalizem, tako bo imel tudi socializem svoj zakon naseljenosti. V socializmu bo stalna rezervna brezposelna armada nesmisel, ker se bo skrajšal delovni čas zaposlenih ljudi. Po drugi strani bo osvajanje nove obdelovalne zemlje, črpanje novih naravnih zakladov in potreba po višji potrošnji zahtevalo več izdelkov, več delovne sile, več prebivalstva.

e) Neprodane zaloge ali agrarni presežki

Kako je odpovedal Malthusov nauk o absolutni (brezpogojni) preobljudenosti in o relativnem nazadovanju hrane in koliko je točen nauk o relativnem (pogojnem) značaju preobljudenosti v kapitalizmu in o relativnem značaju prevelike proizvodnje, spoznamo lahko sami v povojnih letih, ko beremo o ogromnih nepredanih zalogah poljedelskih pridelkov na svetovnem trgu. Te zaloge bi ljudje prav lahko potrošili, če ne bi bile blago, ki se daje le za denar.

Še v nedavni preteklosti so kapitalistični velikani napičene neprodane zaloge blaga uničevali, da ne bi pritiskale na cene. Znano je skoraj iz vsakega učbenika o gospodarstvu, kako so v Južni Ameriki sežigali kavo, ali jo metali v morje, kako so v Severni Ameriki kurili lokomotive s koruzo in pšenico, kadar koli je bilo nepredanih zalog preveč. Cene teh zalog so sicer padale, vendar ne tako strahovito kakor industrijsko blago. Agrarna kriza sredi druge polovice prejšnjega stoletja je vrgla cene pšenice v Angliji skoraj za polovico, v Čikagu pa za dobro tretjino navzdol. V krizi leta 1929—31 so cene žita na svetovnem trgu še bolj padale. Če postavimo,

da so te cene v letih 1909 do 1914 povprečno znašale 100, so znašale v letu 1919 — 231, v letu 1921 — 112, v letu 1928 — 130, nato so pa trajno padale in dosegle leta 1931 točko 77, torej tretjino tega, kar so znašale leta 1919. Cene sladkorja so od leta 1929 do 1930 padle za 40%, kave za 42%, bombaža za 44%, kavčuka za 62%. Tako velika je bila ponudba in toliko je bilo neprodanega blaga.

Danes pa, ko je kapitalizem silno visoko razvit in bi kriza takih orjakov povzročila nezaslišane potrebe in revolucije, si prizadeva, da bi z državno pomočjo prebrodil krizo. V Ameriki država odkupuje od poljedelskih proizvajalcev blago in ga plačuje po polni ceni. Farmar ni v nevarnosti, da bi ostal brez kupca. Država se briga za prodajo. Če ne more prodati doma ali na svetovnem trgu, drži zaloge v svojih skladiščih leto ali dve, ali se jih znebi za polovično ceno ali brezplačno kot ameriško pomoč Evropi in Aziji ter si kuje s tem še politični kapital. Na nekoliko drugačen način, bolj ali manj v celoti jamči za odkupno ceno kmetom in drugim velikim izvoznikom država v Kanadi, Argentini, Avstraliji, Franciji, Turčiji in še drugod. Razlika je le v tem, da te države nikomur blaga ne poklanjajo, pač pa trpijo izgubo iz svojega državnega proračuna, kadar po izredno nizki ceni izvažajo. Farmar in posestnik sta tako zainteresirana, da proizvajata več in več. Pravzaprav še sama potrebujeta, da bi pridelala in prodala več in več, da bi se jima rentirale investicije, ki jih verjetno še odplačujeta. Tako se večajo zaloge blaga na svetovnem trgu. Svet jih po običajnih tržnih cenah ni v stanu v celoti pokupiti, ker nima dovolj kupne moči. Razen tega manjka potrebnih tujih valut, predvsem dolarjev, da bi se uvažala živila iz dežel, kjer so presežki, kajti le-te imajo večinoma trdno veljavo (dolarje, funte).

V glavnih izvoznih državah si od leta 1950 dalje ne belijo glave z vprašanjem, kako bi pridelali več. Nasprotno, premišljujejo o tem, kako bi ustavili preveliko produkcijo in kam bi s presežki neprodanega blaga. Naslednja tabela nam kaže, koliko je bilo v zadnjih letih vsako leto neprodanih presežkov pšenice, riža, ječmena, koruze, masti in drugega blaga v deželah, ki največ proizvedejo in največ izvažajo. Te zaloge so tako velike, da bi bogato prehranile marsikatero evropsko deželo.

V kapitalizmu starega tipa, to je v kapitalizmu, kjer se država močno ne vmešava in ne pomaga, bi taki presedki zbili cene na polovico, tretjino ali celo četrtino. To bi uničilo na stotošče farmarjev in posestnikov, druge bi pa napotilo, da bi v bodoče obdelovali manj in uporabljali manj delovne sile. Mestni potrošniki bi prišli ceneje do živil, a po drugi strani bi množice ljudi na vasi nehale kupovati industrijsko blago, ker ne bi imele s čim. Prišlo bi do krize, kakor je bila leta 1929. Še več. Če bi danes pustili neprodane zaloge na svobodni svetovni trg, bi bil potres še hujši. Danes ni na svetu samo več lačnih ljudi kot leta 1929, temveč je tudi več neprodanih zalog. Neprodane zaloge pšenice v agrarni krizi med obema svetovnima vojnama so znašale leta 1934, ko so bile najvišje, nekaj nad 15 milijonov ton, leta 1934 pa 45 milijonov ton. To je ogromna količina, 18 krat tolikšna, kolikor je znašala jugoslovanska proizvodnja v najboljšem letu po drugi svetovni vojni. Lahko si mislite, kakšne cene bi dobil farmar ali kmet, če bi vse te zaloge svobodno poplavile trg. Namesto tega jih odkupi država v breme državnega proračuna, kar gre navadno s pomočjo visokih davkov; domači potrošniki imajo zato razmeroma drag kruh. Na ta način ZDA zadržujejo gospodarsko krizo. Kadar oddaja ameriška vlada velike količine odkupljenih zalog po nižjih cenah ali kot pomoč, se pritožujejo šibkejše države izvoznice, a celo take kot so Kanada, Argentina, Avstralija, da ne govorimo o majhni Holandiji, Danski, Turčiji, Siriji, Egiptu, češ da je prizadet njihov redni izvoz bodisi žita bodisi mlečnih izdelkov bodisi bombaža.

Cenitve neprodanih zalog najvažnejših pridelkov v glavnih izvoznih deželah

Blago	Zaloge				Pov- prečna prodnk- cija 1951-54		
	1951	1952	1953	1954			
Pšenica							
ZDA	10,8	7,0	15,5	24,5	27,0	30,0	8,8
Kanada	5,1	5,9	10,0	15,9	12,8	14,7	8,7
Argentina	0,5	0,1	2,0	1,6	...	5,9	2,1
Avstralija	0,5	0,5	1,0	2,6	2,5	4,9	2,4

Blago	Zaloge				Pov- prečna prodnk- cija 1951-54	Pov- prečni izvoz 1951-54
	1951	1952	1953	1954		
(v milijonih naših ton)						
Skupaj 4 glavni izvozniki						
	16,9	13,0	28,3	44,6	...	55,5
Riž						
Azija	0,2	0,7	1,4	1,5	...	21,5
ZDA	0,1	—	0,1	0,2	0,7	1,5
Sredozemlje	—	—	—	0,2	0,5	1,3
Skupaj vsi izvozniki						
	0,3	0,7	1,5	1,7	2,0	24,2
Rž, ječmen, oves, koruza						
ZDA	25,1	18,2	24,5	28,6	33,5	104,0
Kanada	2,8	3,6	5,0	5,5	3,3	12,8
Dva glavna izvoznika						
	27,9	21,8	29,5	34,1	36,8	116,8
Surovo maslo						
ZDA	0,01	0,03	0,13	0,17	...	0,70
Sir						
ZDA	0,10	0,11	0,20	0,25	...	0,57
Posneto mleko v prahu						
ZDA	0,04	0,08	0,23	0,07	...	0,46
Laneno olje						
ZDA	0,42	0,41	0,57	0,29	...	0,51
Argentina	0,22	0,30	0,23	0,05	...	0,14
Skupaj obe deželi						
	0,64	0,71	0,60	0,34	...	0,45
Rastlinska jedilna olja						
ZDA	0,25	0,36	0,66	0,55	...	2,07
Stadkor						
Skupaj	3,68	5,66	5,17	6,87	...	18,65
Od tega Kuba	0,29	2,16	1,51	1,94	...	5,45
Tobak						
ZDA	1,45	1,54	1,66	1,71	1,78	1,01
Bombaž						
ZDA	0,49	0,60	1,22	2,11	2,4	5,27
	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89

Blago	Zaloge			Pov- prečna pro- dukcija 1951-54	Pov- prečni izvoz 1951-54	
	1951	1952	1953 1954 (v milijonih naših ton)			
Drugi proizvajalet	1,05	1,58	1,45	1,19	5,00	1,51
Uvozniki	0,77	0,72	0,69	0,68	0,05	0,01
Skupaj	2,51	2,90	5,36	5,98	6,50	2,41
Naravni kavčuk						
Skupaj na svetu	0,85	0,84	0,84	0,88	1,84	1,75

V organizaciji Združenih narodov in v FAO si že nekaj let prizadevajo, da razpečavljajo presežkov ne bi škodovalo redni trgovini drugih držav. Presežki naj bi se prodajali na poseben način za potrošnju takih ljudi, ki sicer po rednih tržnih cenah ne bi kupovali, ker predvsem nimajo sredstev. Med take pogojne potrošnike štejejo šolsko mladino (za matlice), noseče matere, ki naj bi prejemale cenen in brezplačen dodatek, stare in onemogle ljudi brez pomoči. Razen tega proučujejo finančne in ekonomske možnosti, da bi se z nedruidenimi presežki prehranjevala dodatna delovna sila, ki bi jo zaposlili v nerazvitih deželah pri industrializaciji, pri graditvi novih prometnih sredstev, pri melioracijah in podobnih delih, ki veliko stanejo in se počasi izplačajo. Ameriški ekonomist dr. Ezekiel, ki je v službi v FAO, je izdelal tak načrt in ga v praksi preskusil v Indiji s sodelovanjem tamkajšnjih oblasti. Druge dežele so doslej pokazale malo zanimanja za tako uporabo presežkov. Vsekakor je pametno, da se neprodane zaloge ne uničujejo in da se zaradi njih redna proizvodnja ne znižuje, ker vendarle nekako dajejo možnost, da si z njimi milijoni napol lačnih ljudi po svetu vsaj deloma izboljšajo prehrano.

Poglavje o presežkih nam kaže, da bi se že pri današnji ureditvi proizvodnje in kultur lahko potrošilo več, da bi se še mnogo stotisočev ljudi lahko nasitilo. Še več, pojasnjuje nam, da bi že z današnjimi sredstvi in močmi pridelali lahko celo več, če se ljudje ne bi bali, da bi pridelka ne prodali, ali pa da se jim cena ne bo izplačala.

Velika kriza v letih 1929—1932 je, kakor še noben drug gospodarski pojav poprej, navdala proizvajalce s strahom, da bi preveliko povečanje posevkov in preveč tehničnega napredka spet privedlo do podobne katastrofe kakor leta 1929. Skratka, farmerji na zahodu, ki na svetu največ dajo za trg in delajo samo za trg, se nekako boje, da prinese vsak tehnični napredek bankrot. Ta strah se je tako globoko ukoreninil, da se celo po drugi svetovni vojni, ko je vendar leta in leta povsod vladało pomanjkanje, v številnih deželah proizvajalci obotavljajo, da bi se bolj zavzeli za povišek donosa. Vsa tehnična revolucija, ki se je izvršila med drugo svetovno vojno in neposredno po njej v poljedelstvu Združenih držav Amerike, Kanade in Anglije ter je neznansko povečala pridelek in omogočila prebrano zavezniških armad in opustošenih osvobojenih dežel, vsa ta revolucija je uporabila odkrita in metode, ki so bile znane že prej, kmalu po letu 1950. Toda takrat se teh novosti nihče ni hotel posluževati, ker se je svet z grozo spominjal strašne krize leta 1929. Šele vojna konjunktura z močno vladino propagando je dala vzpodbudo, a prav tako so vzpodbujale državne odkupne obveze in v napreji določene cene. Tako so v samih Združenih državah Amerike med vojno povečali proizvodnjo za 50 %, čeprav je delalo veliko manj delovne sile, ker je šla ali v tovarne ali na fronto. Zgolj politika podpiranja cen ali zajamčenja cen in odkupa pospešuje poljedelsko proizvodnjo v Združenih državah Amerike in v drugih velikih izvoznških državah.

V tem odstavku smo videli, kako avtomatizem celotnega kapitalističnega sistema lahko izredno dvigne kmetijsko proizvodnjo, toda le do neke meje, čeprav bi jo sama njegova že dosežena tehnika lahko dvignila še bolj.

Oglejmo si pa, kako je prav nasprotno z zaostalim predkapitalističnim in polkapitalističnim posestnim sistemom na velikem delu zemeljske oble, kako ta ovira proizvodnjo, ali jo tišči na nizki, skorajda srednjeveški stopnji.

d) Agrarna prenaseljenost in slabosti majhnega obrata

Medtem ko smo pravkar opisali zadevo predelov, kjer je manj ljudi, pa pridelajo več in preveč blaga, kakor ga morejo prodati, si bomo zdaj ogledali, kako je v krajih,

kjer je preveč ljudi, pridelajo pa premalo ter stradajo in potrebujejo pomoči od zunaj.

Kadar govorimo o silni prenaseljenosti vzhodnoazijskih področij, ne smemo izgubiti izpred oči, da je to tako zvana agrarna prenaseljenost. To ni tista relativna preobjudenost, kot smo jo slikali v prejšnjem oddelku pri industrijsko razvitih kapitalističnih deželah, temveč prenaseljenost zaradi prepočasnega razvoja kapitalizma. Imamo jo tudi v slabše razvitih socialističnih deželah — zaradi še preslabe industrializacije. Pravzaprav imamo tako prenaseljenost pri vseh zaostalih narodih in do neke mere tudi v Južni in jugovzhodni Evropi, v številni Južno Italijo, a posedovali smo jo pri nas v zaostalih in manj razvitih predelih Jugoslavije z visokim odstotkom poljedelskega prebivalstva.*

Kaj je značilno za agrarno prenaseljenost? Silno gosto prebivalstvo, ki se domalega peča samo s kmetovanjem in deloma dela na plantažah kot mezdna delovna sila, ali pa jemlje od veleposestnikov zemljo v najem pod težkimi pogoji, za polovico pridelka ali podobno. Nas zanima tu predvsem tisto prebivalstvo, ki ima svojo zemljo. To so samostojne kmetije, strahovito majhne; ogromna večina ima manj kot 3 ha zemlje, en ali pol hektara. Povprečna velikost kmetije tik pred vojno na Kitajskem je znašala 1,05 ha (tudi po agrarni reformi ni bila po poročilu tajništva Združenih narodov za leto 1954 bistveno večja), na Japonskem 1,1 ha, v Egiptu 2 ha. To je povprečna velikost; treba je pomisliti, koliko je manjših. Na tako majhnih zaplatah more biti obdelovanje sila preprosto, staroveško in takšno je tudi orodje — lesen plug, vodno kolo, bambusove grablje in podobno ter suhljata živinica, če jo sploh imajo. Zato je pridelček silno

* Ta odstotek je znašal v Sloveniji leta 1890 75,5 %, leta 1953 le 42,7 %, v Bosni in Hercegovini l. 1890 88,5 %, l. 1953 le 63 %, v Srbiji v enakih razdobjih 84,1 in 65,8 %. V ZDA je znašal 1850 leta 64 %, 1940 le 18 %, v Franciji v enakih razdobjih 53 % in 36 %. V tipično agrarno prenaseljenih deželah je poljedelskega prebivalstva najmanj 75 %, navadno čez 80 ali celo čez 90 %. Odstotki se nanašajo na aktivno prebivalstvo. Od skupnega prebivalstva je pri nas še leta 1948 spadalo v poljedelstvo na Kosmetu 83,8 %, v Bosni in Hercegovini 77,5 %, v Črni gori 76 %, na Hrvaškem 66,2 % in v Sloveniji 49 %.

skromen na hektar površine, a še posebno majhen, če računamo na enega obdelovalca. Medtem ko pride v Severni Ameriki na eno poljedelsko delovno silo 200 centov žita na leto, ga pridelava ena kmečka oseba na Kitajskem povprečno samo 13 in pol centa. Tak »skrajno nizek pridelček«, kakor ga označuje navedeno poročilo, je posledica majhne površine obdelovalne zemlje in beraških obdelovalnih sredstev ter stradanege telesa. Pri takem obdelovanju ne more biti gospodarstvo drugačno kakor naturalno, to se pravi, kmet more pridelovati samo za svojo potrebo, kajti menjava z moderno industrijo bi bila nepovoljna. Preko svoje potrebe za trg in pa za rezervno za hude čase ne more dati kmetijstvo nobenih presežkov. Vsaka slaba letina pomeni brezpogojno lakoto. Ena revščina rodi drugo; kmet se ne izkoplje iz njih. Ker ves pridelček potroši, ne more prihraniti sredstev, da bi jih vložil v boljše orodje, gnojila, v sredstva proti škodljivcem itd. Ker nima kaj prodati, da bi prideloval boljše in več. Nizki stopnji tehnike in nizkemu življenjskemu standardu, ki je bližji suženjskemu ali živalskemu, ustreza nizka proizvodna in kulturna stopnja. Higiene tako rekoč ni. Umrljivost je silno visoka, zlasti pri otrocih. Zato je pa tudi rodovitnost med najvišjimi na svetu. Ljudi je na vasi vedno preveč in večji del mesecev so brez dela ali napol brez dela. Nijajo kam iti, industrije v mestu ni, izseljevanje je nemogoče. Naravne katastrofe od suše do kobilic, od boleznih do poplav jih od časa do časa pokosijo, kar jih je preveč. Njihova smrtna kosa je neizprosna, ker ni prevoznih sredstev ne za hiter beg ne za dovoz pomoči — kolikor bi pomoč bila kje na razpolago.

Kolikor je v teh predelih veleposestev in velikih kapitalističnih plantaž, jih obdelujejo prav tako na najbolj preprost način. Veleposestniki dajejo parcele v najem za polovico pridelka ali slično, tako da se zakupnik peha z rokami in stariim orodjem kakor kmet na svojem. 50 milijonov je bilo na starem Kitajskem takih zakupnikov. Na plantažah je največ ročno delo, ker je delovna sila tako rekoč zastojna. Moderna mehanizacija se uporablja le za prevoz in za pridelovanje.

Kolikor je v kaki deželi ali na svetu sploh agrarna prenaseljenost ali prikrita brezposelnost, kakor jo tudi ime-

nujejo, je zelo težko tudi približno izračunati, zlasti ker ni enotnih p o g l e d o v nanjo. Nekateri jo hočejo računati tako, da seštejejo delovno silo, ki bi jo odvzeli poljedelstvu, ne da bi se način obdelovanja spremenil in ne da bi se zmanjšal dosežani pridelok. Drugi računajo v primeru, da se način obdelovanja modernizira in mehanizira. Tretji je tako rekoč ne priznavajo, češ da se presežno prebivalstvo zaposli z različnimi drobnarijami, s katerimi se ne bi, če bi se morebiti izselilo, nihče pečal; v glavni sezoni je pa zaposleno. Seveda, če so ljudje zadovoljni s stalno revščino in s padanjem standarda, ni agrarne prenaseljenosti. V tej knjižici si bomo ogledali primerjave med bogatimi, razvitimi deželami in siromašnimi, nerazvitimi, ki nam pokažejo, da agrarna prenaseljenost zares obstoji in da je o s n o v n a poteza zaostanosti neke dežele. Ne sme nas motiti, če sicer tudi pri poskusu take primerjave nimamo na razpolago tako razčlenjenih zanesljivih uradnih številk iz različnih nerazvitih dežel, da bi pokazali mero agrarne prenaseljenosti za ves svet. Vemo toliko, da pride v Združenih državah Amerike na 1 km² orne zemlje 7 poljedelskih prebivalcev, v Angliji 25, v Belgiji 50, v Holandiji 68. Če je v agrarno prenaseljenih deželah gostota skupnega prebivalstva 100 do 200 in več ljudi na km² (v Gangesovi delti v Indiji 1000, na vsem Kitajskem 45 do 50, toda v najbolj obljudenih predelih čez 2¼ tisoč), a od tega skupnega prebivalstva morda samo 5 ali 10% ni kmečkega, je gotovo na 1 km² orne zemlje 3-krat ali 4-krat več ljudi kot na evropskem zapadu. V Egiptu jih cenijo 770, na Kitajskem 600 na 1 km² obdelovalne zemlje. Woytinski meni, da pride orne zemlje na glavo vsakega prebivalca (v oklepaju na glavo poljedelskega prebivalstva) v ZDA 3,1 akra (16,5), v Kanadi 5,5 (28,5), v Angliji 0,4 (12,0) Franciji 1,2 (5,5), Holandiji in Belgiji 0,5 (3,5), v Danski 1,7 (6,5), v Nemčiji 0,7 (5,1), v Jugoslaviji 1,2 (3,2), Romuniji 1,7 (3,5) v Bolgariji (2,5), v Grčiji 1,1 (2,9), na Kitajskem 0,29 (0,7), v Indiji 0,89 (?), v Pakistanu 0,69 (?), na Japonskem 0,20 (0,8). (1 akra = 0,405 ha).

Po podatkih FAO iz leta 1954 je v evropskih deželah stanje takšno:

Dežela	Leto	Poljedelskega prebivalstva na 100 ha obdelovalne zemlje
Francija	1946	31
Danska	1950	32
Avstrija	1951	37
Švica	1941	39
Grčija	1949	45
Nizozemska	1947	51
Norveška	1950	60
Madžarska	1941	62
Portugalska	1950	72
Jugoslavija	1953	72
Romunija	1941	77
Italija	1948	97

Kakor vidimo, je v primeri z drugimi evropskimi deželami agrarna naseljenost v Jugoslaviji izredno visoka. Pred vojno je bila še nekoliko višja:

Leto	Število poljedelskega prebivalstva na 100 ha površine	
	poljedelske	orne
1921	86	117
1931	78	116
1940	80	110
1953	72	106
1955	70	102

Po vojni jo je nekoliko razredčila industrializacija, a tudi vojne izgube, sicer bi bila še višja. Gostota je v različnih okrajih zelo različna. Naša statistika nam kaže, kako je gostota na orno površino silno visoka v jugovzhodni in severovzhodni Sloveniji ter na Goriškem, dalje v Kosmetu in razmeroma v vsej Srbiji, Makedoniji, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji, v Hrvatskem Zagorju. V najbolj žitorodnih predelih je pa gostota nižja. Številke, ki so znane o dohodku, kažejo, da je v agrarno prenaseljenih krajih mnogo nižji na 1 poljedelskega prebivalca.

V takih agrarno prenaseljenih predelih, kjer je udomaćena drobna zemljiška lastnina, kot pri nas, se dela ob žetvi in ob košnji na vse pretege, včasih tako rekoč na življenje in smrt; drugače se pa dostikrat stoji križem rok, kajti rok je preveč, a dela premalo. Domačo obrt, s katero so si v starih časih pomagali, je izpodrinilo industrijsko blago. Kjer je kapitalistično in fevdalno veleposestvo ali plantaža, se dela od zore do mraka za lakotno mezdo, z rokami, po zastarelih načinih. Lastnik nima interesa, da bi uvajal moderne stroje in moderno obdelovanje, ker mu je dražje. Tako je na južnoameriških latifundijah, precej podobno na bivših južnoitalijanskih latifundijah, na veleposestvih jugovzhodne Azije pred agrarno reformo in sploh na vseh veleposestvih poljfevdalnega tipa.

So predeli, kjer so posestva silno razdrobljena brez vsake možnosti, da bi ljudje odšli iz vasi. Zemlja se drobi kar naprej. Revščina je tam nezasišana, a še večja, če proizvajalec na takih drobnih krpah zemlje ni lastnik, temveč zakupnik, včasih še celo podzakupnik, ki je odvisen od vrste posrednikov in plačuje ponekod vsako vrsto uživanja zemlje, vode, drevja itd. nekому drugemu. Pri takih razdrobljenih dohodkih nima nihče nič prihrankov niti interesa za investicije; obdelovanje ne more biti drugačno kakor ročno in najbolj preprosto, ljudstvo najbolj ubožno in nevedno, donos po hektaru pa izredno nizek.

Sicer dokaj boljši, vendar razmeroma še vedno nizek je hektarski donos na evropskih pritlikavih in malih kmečkih obratih, ki so samostojni in delajo zase. Ti obrati komaj preživljajo sebe in prinašajo na trg samo drobnarijo in branjarjo, da se kupi najnujnejše in plačajo davki. Primerjava takih obratov s kapitalističnimi velikimi poljedelskimi obrati kaže, da daje veliki obrat večji donos od ene delovne sile. Karl Kautsky je pokazal v knjigi »Agrarno vprašanje«, ki je prevedena v slovenščino, zakaj je obdelovanje velikega obrata bolj racionalno. Isto je pokazal Lenin v svojem »Agrarnem vprašanju« na primerih stare carske Rusije. Oba sta opisala, zakaj se mali obrat še vedno drži, toda ne z ekonomsko močjo, temveč v potu obraza in z dvojnimi služkarstvom. Mali obrat sam od sebe in pri »osemurnem delavniku« ne more dajati takega presežka za prehrano dru-

gih, v zameno s katerim bi se mogle dobiti potrebščine boljšega standarda in novi tehnični pripomočki.

Izvajanja Kautskega nam potrjuje moderna povojna poljedelska ekonomika. Če gledamo, kako Amerika s svojimi 18% poljedelskega prebivalstva prehrani ne samo sebe, temveč zalaga z žitom, mastjo, jajci in mlekom še milijone ljudi v Evropi in Aziji, ne smemo prezreti, da niso vsi farmerji tisti, ki ta živila dobavljajo. Predsednik Eisenhower je v svojem govoru z dne 6. januarja 1956 pred ameriškim parlamentom dejal, da izkoriščata državno podporo cen in odkupa v glavnem le 2 milijona farmerjev, ostali 3 milijoni posestnikov pa tako malo pridelajo, da imajo samo malo koristi od politike pomoči za poljedelstvo. Ameriška statistična analiza nam to nazorneje kaže:

	Približno število posestev	Približno pridelku dežele
Velika tržna posestva	100.000	25%
Velike družinske tržne farme	2.000.000	60%
Majhne družinske kmetije	1.000.000	8%
Posestva za razvedrilo in zabavo	1.700.000	7%

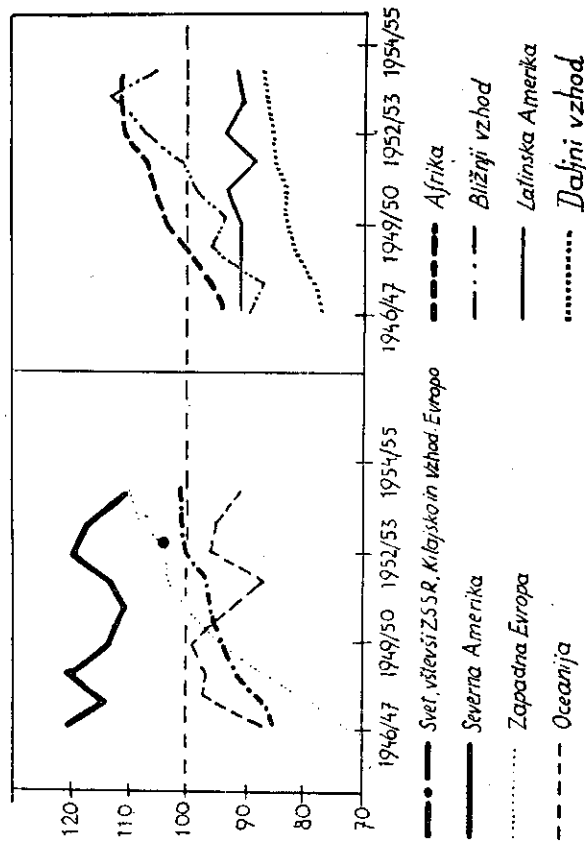
Poslednja posestva so majhne krpe ali včasih večje površine zemlje, ki jih drže mestni ljudje, da se od časa do časa sami zabavajo s pridelovanjem, ali da jim delavci delajo na njih; nekatera so delavska vrtičkarska posestva. Čeprav je njihovo število veliko, jih ne smemo vzeti resno kot faktor v ameriški poljedelski proizvodnji, kajti vsa skupaj ne pridelajo več ko 7% deželnega pridelka. Tudi 1 milijon družinskih majhnih kmetij ne prinaša s svojimi 8% proizvodnje deželi bogastva. Delajo bolj za svojo porabo, če ne celo izključno samo zase, in sicer pod precej težkimi pogoji. Ameriški kapitalistični gospodarji tisk sam pravi, da bi brez njihovih 8% pridelka lahko mirno živeli i dežela i svetovna trgovina in da so te farmice bolj zadeva socialnega skrbstva iz političnih razlogov kakor pa zadeva in faktor gospodarske politike. Samo gornja 2 milijona velikih družinskih komercialnih farm in 100.000 velikih kapitalističnih posestev redi i sebe i vso deželo in še zalaga velik del drugih dežel vsega sveta z živili.

Toda ni treba boditi ravno v Ameriko po vzgled. Tam je res najbolj značilen. Tudi če bi vzeli tiste razvite cvropske dežele, kjer pridelajo zelo veliko na hektar ali na enega poljedelskega prebivalca, bi našli podobno sliko. V nekaterih takih deželah imamo od skupnega števila vseh posestev silno visok odstotek drobnih posestev. Razni konservativni in romantični ekonomisti, ki idealizirajo drobno kmečko lastništvo, poudarjajo, kako takšna posestva prerediti več prebivalstva, ker je vsak kotic obdelan. Res je, da ga prerediti na zelo siromašen način. Toda ta drobna posestva, ki zajemajo le majhen delež od celokupne orne zemlje, dajejo nizek hektarski donos in zelo malo pridelajo za vso deželo, ki se od njih ne more prerediti. Tako je praviloma povsod, čeprav so razlike med posameznimi deželami. Zanimiva je v tem pogledu Nemčija (Zapadna). Tam je 17,8% posestev manjših kakor 1 ha, 15,1% posestev je od 1 do 2 ha, 27,5% od 2 do 5 ha, skupaj je torej 60,4% posestev pritlikavih in drobnih. V nekaterih deželah, kakor sta Baden in Württemberg, je zemlja še prav posebej razkosana na drobna posestva in majhne parcele. Toda motili bi se, če bi mislili, da ti drobni posestniki vrtičkarji prehranjujejo bodisi sebe bodisi ostalo Nemčijo. Ta posestva so socialno politična ustanova. Na njih so pol delavci pol kmetje, ki jim daje režim posebne olajšave za taka posestva. Delavec ima parcele bolj da se zavaruje za čas, ko bi bil brez posla, in jih šele takrat v celoti obdeluje, drugače skoraj ne. V Vzhodni Nemčiji so davčne olajšave za take neobdelane parcele odpravili in zato jih taki polkmetje rajši prodajo. Nemško mestno in industrijsko prebivalstvo v celoti se pa prehranjuje s pridelkom veleposestev in velikih kmečkih posestev ter z uvoženim blagom.

Tudi če bi šli po drugih bolj razvitih evropskih deželah, kakor so Belgija, Švedska itd., bi videli, da drobna posestva niso nikakšen gospodarski tvorec, temveč ali gospodarska zavarovalnica za delavca ali politično zaledje za režim. Niso pa tvorci, ki bi redili deželo, saj se še njihovi lastniki preživljajo zelo bedno in s težkim, mučnim delom, če ni tako posestvo samo postransko delo ali delni zaslužek.

Nekoliko večja in srednja posestva uspevajo dokaj dobro tam, kjer so združena v raznovrstne zadruge, nabavljajo z njihovo pomočjo seme, gnojila in stroje ter orodje, skupno ali

zadružno prodajajo, uživajo brezplačen strokovni pouk in strokovno pomoč zadrug, ki po večkrat na mesec ali celo vsak teden pošiljajo svojim članom strokovne svetovalce. V našem tisku je bilo že dosti poročil, kako je s tem v Skandinavskih deželah, v Belgiji, Holandiji in drugod. Zadrugnik na Danskem, ki ima 6 ali 7 ha zemlje, seveda vso zbrano okrog svojega doma, obdeluje to zemljo sam še z eno ali

Sl. 15. Porast poljedelske proizvodnje na prebivalca po vojni v razvojitih deželah

dvema osebama; družina, ki sicer dela od zore do mraka, živi prav po gosposko in kulturno. Nemajhno število zadrugnikov ima visoko tehnično izobrazbo (univerzo), večji del pa strokovno srednjo šolo. Dokler more tak zadrugnik delati, še v zrelih letih, hodi pozimi na večerne strokovne tečaje. (Kdor obdeluje njivice kot postranski zaslužek, seveda tega ne zmore; nima časa.) Njihovo stanovanje je opremljeno kakor stanovanje zdravnika ali advokata v mestu z modernim pohištvo, telefonom, kopalnico, električnim štedilnikom in televizijskim aparatom ter nima prav nič podobnega z nekdanjimi kmečkimi kajžami njihovih pradedov. Toda

brez združne pomoči in za naše pojme nezaslišano stroge združne discipline, pa tudi brez neverjetno sposobnega strokovnega združnega aparata ter brez stalnega učenja to ne bi bilo mogoče.

Sam majhen kmet, ki živi in dela sam zase, pa ne more v nobeni kapitalistični državi mirno dihati. Zlasti mu ni obstanka v visoko razvitih deželah. Če ga zadruga ne rešuje, pride slej ko prej na boben, kolikor ne gre že prej sam od sebe v tovarno ali v mesto. Preslab je, da bi vzdržal konkurenco z večjimi poljedelskimi obrati in z njihovo naraščajočo gospodarsko močjo. Vzemimo povojne razmere v Združenih državah Amerike kot primer. Na enega v poljedelstvu zaposlenega človeka je treba v Združenih državah danes 8-krat toliko investicijske vrednosti v strojih kakor leta 1940, računano po današnjih cenah, v Kanadi pa 4-krat toliko kot leta 1941. Ekonomska proučevanja kažejo vrsto podatkov, koliko več je treba vložiti v novo posestvo in za njegovo obdelovanje v današnjih letih kakor pred vojno. Farma brez tuje delovne sile ali družinska farma, ki dela za trg, je danes pravzaprav velepodjetje v primeri z večrajšjo farmo, ki se je prehranjevala deloma še s svojimi pridelki. Povprečna velikost farme neprestano raste od leta 1920 dalje tako v Združenih državah kakor v Kanadi. To so tista posestva, ki so prispevala, da se je v deželi toliko dvignila proizvodnost na 1 delovno silo, kakor nam kaže slika št. 15. Majhni in srednji posestniki, ki ne morejo takim investicijam slediti, ali se ne rešujejo s pomočjo zadruga, bežijo z zemlje. Ne morejo vzdržati. V 20 letih, od leta 1935 do leta 1955 je zapustilo poljedelstvo 4 milijone delovnih oseb. Pri takem razvoju računajo, da jih bo v letih 1955 do 1970 šlo iz vasi še nadaljnjih 3,5 milijonov oseb. Vse to gre v industrijo, v promet, v gostinstvo, v trgovino, skratka v mesto. Polja se pa obdelujejo bolj in bolj s stroji, ki delajo ceneje kakor draga ameriška delovna sila. Težko je najti delovno silo za obdelovanje njiv in polj tudi v marsikateri zahodnoevropski deželi. V Skandinavskih deželah se tisoči ljudi, če le morejo, selijo v mesto, ker se na drobni pritikavih posestvih na deželi in pri nizkih mezdah na posestvih ne morejo preživeti ali vsaj ne s takim življenjskim standardom, kot ga vidijo pri današnjih mestnih delavcih in namščencih. Tako je v deželah, kjer je industrija razvita.

Drugače pa je tam, kjer industrije skorajda ni, namreč v agrarno prenaseljenih predelih sveta. To lahko opazujemo, ali smo zlasti lahko opazovali pred vojno v zelo zaostalih predelih Jugoslavije. Vzemimo Sandžak, Kosmet, Družina je velika, pridelava za svojo potrebo vse od pšenice do koruze in morda fižola. Žito in koruza zahtevata razmeroma veliko zemlje. Za živino, za njeno pašo in krmilna zelišča pa že svetla manjka. Zato imajo naše prenaseljene kmetije v zaostalih krajih živinoreje manj kot eno tretjino od vrednosti, medtem ko v razvitih deželah na zapadu odpadeta manj dve tretjini. Ni krme. Ovce in koze se pasejo po gmajnah in uničujejo zemljo in gozd. Nikdar ni takemu kmetu dovolj zemlje. Ko odrastejo otroci, se posestvece v mnogih krajih še dalje deli in drobi. Krčijo in uničujejo gozdove, da bi dobili novo zemljo. To se dogaja že 50 in 100 let in zemlja se slabša. Silno draga je v prenaseljenih predelih. Na agrarno prenaseljenem Kosmetu stane danes 1 ha zemlje 400.000 do 500.000 dinarjev, medtem ko stane v industrijsko razviti Vojvodini samo 120.000 do 180.000 dinarjev. Pri tako dragi zemlji ne more kmet vložiti mnogo denarja v delovna sredstva. Ljudje, ki nimajo možnosti, da bi šli v industrijo in v mesto, rumejo bolj in bolj v zemljo, jo slabšajo, uničujejo, nižajo sebi standard, zasežejo vso borno proizvodnjo za svoje potrebe, tako da kaj malo pride na trg.

V prenaseljenih poljedelskih predelih v zaostalih deželah je skoraj brez izjeme naturalno kmečko gospodarstvo, to se pravi, kmet pridelava sam vse, kar potrebuje, a potroši zase vse, kar pridelava. Tudi obratno lahko rečemo, da prevladujejo naturalne kmetije, čimbolj je dežela agrarna. Eno je povezano z drugim.

Vsi moderni ekonomisti, od socialističnih do meščanskih smatrajo, da je naturalno gospodarstvo največja zapreka za dvig produktivnosti in za zagotovitev zadostne prehrane v deželi. Enako smatrajo vsi, da je naturalno kmečko gospodarstvo posledica pomanjkanja ali slabe razvitosti industrije. 70 % prebivalstva zemeljske oble je poljedelskega, ostalih približno 30 % pa živi od tega, kar onih 70 % pridelava. Od teh 70 % pa je ogromna večina, v nerazvitih deželah pa sploh vse naturalni producent bodisi kot kmet bodisi kot zakupnik. Manjšina je na drugi skrajnosti — to sta predvsem ameriški in kanadski farmar, ki v načelu proizvajata le eno ali dve

vrsti blaga za trg, a kupujeta v trgovini vse, kar potrebujeta za preživljanje. Nekako na sredi med obema skrajnostima je povprečni kmet na evropski celini, ki dela le zase, za družino, samo presežke prinese na trg, da bi kupil industrijske predmete, ali plačal davke. Zahodni poljedelec, farmer, pa proizvaja v osnovi za trg in se pri tem specializira. V tem sta šli najdalje Amerika in Kanada, kjer mnogoteni proizvajajo ali samo žito ali samo določeno vrsto sadja ali samo živino ali samo perutnino. Tak farmer je izredno zainteresiran na stalnosti trga, a tudi trg je zainteresiran na stalnosti farmerjevih dobav. Tak farmer mora biti zelo izobražen, mora se spoznati na tehniko in na trg. Danes ima že tretjina farmerskega prebivalstva nekaj let srednješolske strokovne izobrazbe. Farmerjevo delo je drago, delovna sila je tam tudi draga; zato mora biti organizacija dela zelo razumna in na razpolago gospodarska in strokovna pomoč. Zato je farmer vse bolj organiziran.

V že omenjeni knjigi piše Sir John Russel, da kažejo vse izkušnje, da je farmer, ki proizvaja le za trg, daleč produktivnejši za družbo in vse več proizvaja. Po njegovem mnenju pridelava v vzhodni Evropi in v Sovjetski zvezi v poljedelstvu zaposlena aktivna delovna sila hrane za 4–5 ljudi, vstevši sebe, medtem ko je pridelava v Angliji in na Danskem za 18–20 ljudi; v Združenih državah Amerike, kjer namesto človeka pretežno dela stroj, pa še za več. Če je velika stiska za hrano v deželi, seveda ni vseeno, koliko ljudi delovna sila v poljedelstvu s svojim delom prehrani. V sistemu naturalnega kmečkega gospodarstva, kjer dela zmožen človek pridelava za 3 ali 4 želodce, bo v primeru suše zadržal vse za svojo družino, pri azijski razdrobljenosti kmetij bo še pomoči potreboval. Podobne težave so se občutile med obema vojnoma v centralnih evropskih državah, medtem ko so v Združenih državah Amerike v vojni kljub mobilizaciji prehranjevali vas, vso deželo in še vse zavezniške armade z delom osvobojenega prebivalstva vred, in ne slabo, ne s fašističnimi porcijami.

V brošuricah, ki jih je izdala Unesco, se domalega vsi pisci odkrito izražajo, da morejo zahtevam sodobne racionalne poljedelske proizvodnje ustrezati samo veliki obrati ali pa zadružni obrati katerega koli tipa. Seveda, bilo bi napak, če bi rekli, da je velik obrat vedno izdatnejši od malega.

Niti Marx niti Engels tega nikdar nista trdila. Nasprotno. Majhni obrat tlačanov v fevdalnem srednjem veku je bil izdatnejši kakor ogromna rimska veleposestva ali latifundije v starem veku, kjer so delali nesvobodni sužnji. Tlačan je vseeno le nekaj delal zase in imel nekaj svojega. Mali kmečki obrat je bil po revoluciji na Francoskem in po agrarni reformi leta 1848 v Nemčiji in Avstriji izdatnejši od starih graščinskih. Marsikatero veliko kmetijo so nevedni in zapravljivi nasledniki že pognali na rubež, medtem ko so pritlikavi sosedje, ki so delali od zore do mraka, ostali. Seveda, več kot za svoj borni obstanek niso pridelali. Tisti kolhozi stalinskega tipa, kamor so kmete s silo nagnali, kjer je gospodarila birokratska komanda od zgoraj in so plan diktirali od zgoraj, niso mogli proizvajati, kakor se je pričakovalo, toliko, da bi konkurirali skupnemu pridelku in hektarskemu donosu Združenih držav Amerike. Toda pri dobrovoljni združitvi, pri demokratičnem stroju, pri visoki morali, ki zraste iz zavesti a ne iz komande, pri zares strokovnem vodstvu, ki ne eksperimentira na debelo, mora biti zadružni veleobrat katerega koli tipa racionalnejši in močnejši od osamljenega malokmečkega in pritlikavega — seveda pri modernem gospodarstvu velikega obrata. Kjer vseh teh pogojev ni, tam še tako velika površina sama nič ne zaživi. Vrednosti ne ustvarja zemlja sama, temveč človek, ki na njej dela, pri določenih pogojih, v katerih dela.

e) Bajka o demografskem pritisku

Naj zaključimo to poglavje o resnični in dozdevni, brezpogojni in pogojni preobljudenosti še z nekaj besedami o tako zvanem prebivalstvenem ali populacijskem ali demografskem pritisku. Tu gre za reakcionaren nauk, dogmo (nauk, ki je proglašen izven znote in dvoma), ki je sicer precej starega porekla, ki pa se je posebno razbohotila v dobi modernega imperializma. Novomaltusovci izhajajo iz tega dogme, ali jo podpirajo. Gre za nauk, ki uči, da prenaseljena ljudstva pritiskajo na sosednje dežele; toda vse bolj se piše o demografskem pritisku tudi v tem smislu, da prenaseljena vas pritiska v mesto.

Res je, da je med obema vrstama »pritiska« lahko zveza, ni pa res, da sta oba pritiska neločljiva. Da prenaseljena vas

»pritiska« v mesto, ne bono zanikali. Saj smo pravkar razložili agrarno prenaseljenost s tem, da vaščani nimajo možnosti, da bi šli v industrijo v mesto. V prvotnem smislu se pa kot demografski pritisk smatra tisti, kjer gre za »pritisk« na druge dežele. Tu pa stvar ni tako preprosta.

Kolikor je res, da so nastala razna preseljevanja narodov v začetku srednjega veka zaradi poslabšanja prehranjevalnih pogojev, toliko je tudi res, da ni mogoče ugotoviti nobenega splošnega in absolutnega demografskega pritiska. Saj nam je dosedanje razmotrivanje pokazalo, da tudi ni neke splošne in absolutne prenaseljenosti. Nadaljnji podrobnejši zgodovinski pregled bi pa še pokazal, da nekakšen splošen demografski pritisk ni bil nikdar takšen vzrok vojn, kakor ga predstavljajo rastični in drugi reakcionarni zgodovinarji.

Narodi, ki so se od V. do VIII. stoletja našega štetja selili iz vzhodne Evrope na zahod in na jugozahod, so se selili zaradi redko hude suše. Na isti površini so tako prej kakor slej živela še številnejša ljudstva. Preseljevanje se vrši tudi v današnjih časih, toda ne ravno iz najbolj prenaseljenih in najbolj revnih pokrajin. Vsaj takšne množice ne prihajajo od tam, kakor bi se, sodeč po stiski, lahko pričakovalo. V Novem svetu imamo več izseljencev iz skandinavskih dežel kakor iz Pakistana in Egipta, več iz srednje Evrope kakor iz Indije in Kitajske. Celokupno evropsko izseljevanje je bilo dolgo časa najmočnejše iz industrijsko bolj razvitih delov severozahodne Evrope; od leta 1871 do leta 1880 65,4% celokupne evropske emigracije, od leta 1881 do 1890 51,1%, a do leta 1930 se vrtil med 30 in 37%. Dežele srednje Evrope so imele v 70 in 80 letih 25,4% emigracije, nakar je odstotek znatno padel, naraščal pa je v romanskih deželah od 9,4% do 21,9 in 36,9% v zadnjih treh desetletjih prejšnjega stoletja. Šele v tem stoletju, ko so te dežele bolj razvite, se je srednjeevropski odstotek dvignil na 40% in čez. Samo višji standard in industrializacija, ki je povzročila kapitalistično relativno preobljudenost, sta pospešili izseljevanje. Tedaj je absolutno število izseljencev iz Italije (čez 1 milijon na 10 let) ali Spanije daleč preseglo število izseljencev iz Indije (pod 200.000 v 10 letih) ali Japonske (pod 150.000). (Številke po Woytinskem.) Res je, da so v novjšem času za priseljevanje Kitajcev in drugih azijskih narodov v

nekaterih deželah zapadne celine in Južne Afrike precej zapri vrata, vendar ta pridržek ne pobija naše trditve, če gledamo, kaj je bilo poprej in kaj je danes v deželah, kjer ni omejevanja. Pač mnogo Kitajcev se je izselilo na bližnjo Malajo, toda razmeroma ne toliko kot Angležev in Holandcev itd. v Severno Ameriko. Noben resen znanstvenik, ki raziskuje selitve, si ne bi upal splošno trditi o nekem brezpojojnem selitvenem pritisku ne glede na čas in ne glede na kraj. Treba je raziskati in upoštevati sociološke, gospodarske in kulturne tvorce vseh vrst, ki šele pojasnijo, zakaj so neke izvršili »pritisk«. Gola beseda »demografski pritisk« nam pa nič ne razloži.

Še manj moremo pristati na splošno trditev, da je demografski pritisk povzročal vojne. V zgodovini smo dostikrat videli, da so prav redko naseljena ljudstva vdrla med gosto naseljena. Rim je bil gotovo bolj gosto naseljen kakor kraji, od koder so vdri Vzhodni in Zahodni Goti ob zaključku starega veka. Vojne v starem veku so se vršile iz vseh mogočih političnih in gospodarskih vzrokov. Isto velja za srednji vek. Tridesetletna vojna (leta 1618 do leta 1648) gotovo ni nastala zaradi demografskega pritiska, čeprav je bila njena posledica strahovito razredčenje prebivalstva, zlasti v Nemčiji. Kateri resen zgodovinar bi si upal trditi, da je francoski demografski pritisk poslal Napoleona v Rusijo? Indija in Indonezija sta bili že davno gosto naseljeni, a vendar ju njun »demografski pritisk« ni pognal na osvajanje Evrope. Nasprotno, razmeroma redko naseljena Portugalska, Holandija in Anglija so šle na osvajanje obeh Indij in Indonezije. Celo gosto naseljeni stari Kitajci v 2000 letih svoje zgodovine niso nikdar vdrl v zares zelo redko naseljeno Sibirijo. Tudi ko so evropske dežele osvojile kolonije, se niso prav posebuno trudile, da bi jih uporabile za nastanitev svojega menda pregesto naseljenega prebivalstva, temveč so v prvi vrsti izkoriščale njihove naravne zaklade. Poteklo je več kot 300 let po odkritju Amerike (leta 1493), preden so začele evropske dežele močnejše naseljevati, ali »kolonizirati« novo celino. Šele od druge polovice prejšnjega stoletja dalje, ko je tam močnejše pognal korenine kapitalistični razvoj, je začelo prebivalstvo obeh Amerik silno naraščati.

Nauk o demografskem pritisku je demagoška fraza, ki je zlasti v XX. stoletju poleg vsega drugega zelo poceni slu-

žila za propagando imperialističnih vojn. Njegov smisel je bil prepričati prebivalstvo, da je tako prenaseljeno, da ni drugega izhoda, kakor da si »mladi narodi« (to so bili Musso-linijeva Italija, Hitlerjeva Nemčija itd. ter Japonska) z vojno osvojijo prostrana področja, ki so baje redko naseljena, ali kjer baje ne znajo izkoriščati prirodnih bogastev, ne znajo pridelati dovolj žita in drugih poljedelskih pridelkov (Ukrajina, Tunis itd.), ali kjer ne znajo vladati (Etiopija). Zato pa je potrebno, da bi »sposobnejši narodi« razširili svoj življenjski prostor, ali vsaj razbili okrog sebe obroč »zaokrožitve«, ki ga je skoval s o v r a ž n i »demografski pritisk« in ki jim ne pusti dihati. Jasno je, da so ti nazor skrajno reakcionarni. Imperialistična vojna ne prinese nobeni stranki trajne in pravične rešitve in blagostanja, temveč jo bosta dala le gospodarsko sodelovanje in gospodarska pomoč.

O maltusovskem demografskem »pritisku na živila« smo govorili že prej. Za kapitalizem se je izkazalo, da takega pritiska ni, ker se navadno velike zaloge živil ne morejo prodati in živila »prikiskajo« na prebivalstvo; v resnici je pritisk na delovna mesta, ki jih kapitalizem prepočasi innoži, ali relativno celo zmanjšuje.

V. POLITIKA PREBIVALSTVA

a) Vprašanje demografskega optinuma in možnosti demografske politike

Nekateri bralci so gotovo prišli do zaključka, da bi bilo le važno in koristno, če bi družba nekako vplivala na gibanje prebivalstva, češ da ni vseeno, koliko ljudi je. Res je, da se proizvodnja živil da povečati, vendar ne bi škodovalo, če bi mislili še na to, da izračunamo pravilno število prebivalstva, potem pa najdemo sredstva, da bi človeštvo na pameten in miren način omejilo prebivalstvo do tega števila.

Zares si je vrsta znanstvenikov v drugi polovici prejšnjega stoletja prizadevala izračunati tako zvani optimum ali najboljše število prebivalstva. Pod optimumom bi ga bilo premalo, nad optimumom pa preveč.*

Pri poskusu računanja se pa pokažejo nepremostljive težave. Kakšen naj bo? Ali naj bo ravno sredi med nekim maksimumom in minimumom (gornja in spodnja meja)? Kje je spet maksimum in kje minimum? Ali ni optimum prav tako nekaj relativnega, kakor je relativna prenaseljenost ali premajhna naseljenost? Kaj naj bo mera za maksimum,

* Moda izračunavanja optinuma je bila pravzaprav še posledica Malthusove šole, ki je sodila, da je razmerje med prebivalstvom in količino živil (bolje rečeno proizvajalnimi tvorci) stalno in nespremenljivo. (V resnici so novi ljudje ne samo novi potrošniki, temveč tudi nove delovne sile, a storilnost njihovega dela se z napredujočo tehniko dviga.) Zato so šli v utopijsko, da bi ugotovili število prebivalstva, ki je potrebno za proizvodnjo, ali število, do katerega se sme prebivalstvo dvigniti, da bi vsak lahko našel maksimum blagostanja. Vendar imamo po vojni nove, mnogo resnejše poskuse razprav o optimalnem prebivalstvu, v katerih se upošteva ekonomsko-družbena stvarnost vsake dobe in vsake dežele ter družbena diferenciacija namesto čistega, splošnega prebivalstva za vse dežele in vse čase.

kakšna zaposlitev in kakšen standard poedincea? Kdo bo o tem odločal? In tudi če bi se dalo o tem odločiti, če bi se dal izračunati nekakšen optimum obdelovalne zemlje na enega prebivalca, nastanejo nepričakovane težave. Že pri današnjem standardu bi bil optimum za Anglijo, ki se hrani zelo močno z mesom, drugačen kakor za balkanske dežele, ki se vsaj danes hranijo z žitom. Dve enako veliki deželi bi pri dani materialni opremljenosti zahtevali drugačen optimum: tau, kjer je večina prebivalcev otrok, bi bil optimum drugačen kakor tam, kjer je večina prebivalstva starejših ljudi in je malo otrok. Dalje je treba upoštevati razlike v poklicnem odnosu gospodarskem stroju: ni vseeno, ali ima dežela 20% agrarnega prebivalstva ali 70%. Če še pomislimo, da se starostni in poklicni stroj dežele ter razmerje med mestom in vasjo stalno spreminjata, da se prav tako stalno spreminjajo tehnika in možnosti preskrbe s hrano in življenjskimi potrebščinami, da se neprestano menjajo možnosti in stroj uvoza in izvoza, če dalje pomislimo, da je treba za vsakršno razširjenje proizvodnje imeti na razpolago stalno rezervo delovne sile, da se z razrednim in političnim bojem menjata delež in višina ljudskega dohodka, vidimo, da je zlasti v kapitalističnih deželah in, dokler je več ko pol sveta v kapitalizmu, utopija izračunavati nekak optimum. Ali naj optimum dopušča uvoz? Ali naj optimum predvideva samo-preskrbo dežele?

Res, takih vprašanj ni ne konca ne kraja. Še teže pa je, da niti za eno nimamo soglasnega odgovora ali enotnega odgovora za vse čase, vse dežele in vse ljudi. V prejšnjem poglavju smo ugotovili, da ima vsaka družba svoj zakon naseljenosti. Temu je treba dodati, da ima v vsaki razredni družbi vsak razred svoje nazore o prenaseljenosti. Buržoazija je v Malthusovih časih smatrala, da so reveži in brezposelni odveč. Porajajoče se delavsko gibanje je pa zagovarjalo stališče, da je hrane in dela za vse dovolj, le sredstva in delovni čas je treba drugače razdeliti. Graščaki in veleposestniki so smatrali, da je zemlje premalo, ker je preveč kmetov, ki so vedno zemlje lačni. Kmetje pa so smatrali, da je zemlje le dovolj, samo vzeti in razdeliti jo je treba. Pri taki razliki med stališči morajo tudi nazori o tem, ali je treba prebivalstvo pospeševati ali omejevat, zelo različni. In zares ne mo-

remo dati nekega vesoljnega odgovora. Kakor ni brezpogojnega, vsesplošnega zakona o naseljenosti, tako ne more biti neke vsesplošne populacijske politike.

*

Če se že ne da izračunati optimum prebivalstva, se pa da izračunati, koliko je prebivalstva v kaki deželi in kakšen je njegov stroj po spolu, po starosti in poklicih. Dalje se tudi da izračunati, kako se bo vsaj v doglednem času množilo, ali krčilo, če se ne bodo mnogo izpreminjali zunanji tvorci. (V dodatku bomo to še podrobneje pokazali za bralce, ki jih to zanima.) Kar je zdaj mogoče, je to, da se vlada na podlagi izračunane stanja in izračunanih napovedi za bližnjo bodočnost odloči za pospeševanje ali omejevanje prebivalstva, za izseljevanje ali priseljevanje, pa ne samo iz inozemstva in v inozemstvo, temveč tudi v notranjosti iz področja v področje. Vlada se bo potemta-kem glede na interese tistega razreda, ki ga predstavlja, odločila za takšno ali drugačno prebivalstveno ali populacijsko ali demografsko politiko, pa tudi za sredstva, s katerimi bo to politiko izvajala.

Populacijska politika ni samo čista gospodarska, ni nadvladna, ni nadstrankarska. Dostikrat je tudi narodnostno pobarvana, če je dežela narodnostno mešana. Spomnimo se, kako so v bivši nemški in avstroogrski monarhiji naseljevali Nemce med Poljake, Čehe in Slovence, poglejmo, kako je stara Trsta naseljujejo po slovenskih vaseh Italijane, kako je stara Jugoslavija kolonizirala dobrovoljce v narodnostno mešana Vojvodini in kako smo mi ostali brez Nemcev in naselili ljudi iz opustošenih krajev v Vojvodini

Tudi sredstva so močno različna. Malthus je zagovarjal zelo brezobzirna sredstva. Toda v populacijski politiki do tako imenovanih nižjih ras ga je posekal Hitler s sredstvi, ki jih ne bi pričakovala najbujnejša domišljija. Mi se s takimi brutalnimi sredstvi ne bomo nadalje ukvarjali, ker upamo, da jih je človeštvo za zmerom odpravilo. Zato se bomo ozrli na najbolj znana miroljubna sredstva. Vsaj tako jih imenujemo za razliko od gornjih, čeprav marsikatera zakonodajna sredstva predstavljajo hudo razredno nasilje in po-

slabšanje socialnega položaja prizadetih. Politika pospeševanja prebivalstva se poslužuje predvsem:

1. propagande;
2. materialne stimulacije, kakor so olajšave in podpore družinam z večjim številom otrok, oprostitev od davkov pri visokem številu otrok, olajšave in podpore materam, organizacija dečjih zavetišč in domov, obdavčitev sanucev itd.;
3. raznih zakonodajnih odredb o nasledstvu, o znižanju starostne meje za poroko, o kaznovanju umetnega splava itd.
4. notranje kolonizacije slabo naseljenih in slabo rodovitnih predelov ter dovolitve ali stimuliranja za priseljevanje inozemcev.

Sredstva za omejevanje so seveda primerno drugače izbrana, ali imajo vsaj drugačno vsebino. Po propagandi na primer, se osredotočijo na pouk in na širjenje sredstev proti spočetju; pri zakonodaji se ublažujejo predpisi proti umetnemu splavu itd.

Populacijska politika se je, zlasti s posebnim ozirom na gospodarski razvoj v zadnjih desetletjih, posebno po drugi svetovni vojni, izredno razčlenila in je potegnila s seboj tudi nenavaden napredek v raziskovanju prebivalstva. Pri nas se je prej razmeroma malo, da ne rečem nič delalo, ali razpravljalo o tem, razen v statističnih publikacijah. Šele v sedanjem perspektivnem družbenem planu je storjen resen korak naprej. Ni naloga naše knjižice, da se bavi s populacijsko politiko in še manj z njenimi sredstvi. (Marsikatera od imenovanih sredstev uporabljajo tako vlade kakor pojedinci iz raznih socialnih in drugih vidikov, ne da bi se zavedali, da je tako sredstvo hkrati sestavni del pospeševanja ali omejevanja prebivalstva.) Pač pa bomo poskusili opisati in oceniti različno gledanje na tista njena načela, ki se nam zde najbolj bistvena glede na namen te knjižice.

b) Nekateri vidiki populacijske politike

Omenili smo, kako je v začetku kapitalizma primanjkovalo delovne sile in kako so vlade z vsemi sredstvi skušale povečati število delovne sile, kako so prisilno izganjale prebivalstvo iz vasi v tovarne, organizirale izseljevanje, bodisi trajno bodisi sezonsko. Z razvojem veleindustrije, ko je bilo naenkrat delovne sile preveč, se je pojavil v tistih deželah,

kjer je v zgodovini veleindustrija najprej nastala, preokret v populacijski politiki. Proglasili so vsako pospeševanje naraščanja prebivalstva za zlo. Maltuzianizem je predlagal državi, da bi s surovimi metodami in predvsem z odpravo ubožnega skrbstva zavirala naraščanje prebivalstva.

V drugi polovici XIX. in v XX. stoletju je postala populacijska politika bolj pisana, ker se je prepletla z raznimi interesi nastajajočega imperializma. Nezaslišano se je takrat gospodarstvo dvignilo in prav tako je nezaslišano naraslo prebivalstvo, katerega položaj se v celoti ni poslabšal. Nasprotno; naraščajoči dobički iz kolonij so puščali večje ali manjše drobtine tudi delovnemu prebivalstvu imperialističnih dežel. Visoki standard kvalificiranih in polkvalificiranih delavcev ter srednjih slojev je ponekod imel za posledico zastoj in celo krčenje prebivalstva, najprej v Franciji. Na eni strani smo imeli perspektivo imperialistične politike in imperialističnih osvajanj ter medsebojnih računov med imperialističnimi silami, na drugi strani pa znake padanja rojstev. Med vladajočimi razredi in pri vladah se je pojavil strah pred depulacijo (padanjem prebivalstva). Bolj ko se je bližala prva imperialistična vojna, bolj so evropske vlade z vsemi sredstvi pospeševale naraščanje prebivalstva, celo tako, da so kaznovale vsakršno propagando za omejevanje porodov. Francija je postala v očeh imperialistov in šovinistov svarilen šolski vzgled, kam »zaide« država, če opusti aktivno populacijsko politiko in mirno gleda na »sistem enega otroka«. Po prvi svetovni vojni je Francijo reševalo le priseljevanje, da se ni številu njenega prebivalstva krčilo. Prav izrazito imperialistično politiko pospeševanja prebivalstva sta ubrala oba predstavnika najmlajših evropskih imperialistov, Mussolinijev in Hitlerjev fašizem. Oba sta vpregla v svoj populacijski voz verigo trditev in teorij z raznih področij, vse od etike do gospodarstva. Tako so se obnovili že poldrugo stoletje mrtvi merkantilistični nauki, da je prebivalstvo vir bogastva. Z njimi sta hotela Mussolini in Hitler utemeljiti zahtevo po povečanju prebivalstva in razširjenju življenjskega prostora.

Populacijska ali demografska politika je torej šla v zgodovini v zelo različnih smereh. Lahko je reakcionarna ali demokratična, imperialistično agresivna ali miroljubna.

V kapitalističnih deželah, kjer žive nasprotujoči si razredi, imajo čisto gotovo različni razredi različne interese v populacijski politiki. Povprečen kmečki človek je večasih pustil, da se mu je družina množila, kakor je »bog dal«. Otroci so mu prav prišli kot delovna sila; ko so pa odrasli, se je tudi vse razšlo, kakor je »bog dal«. Kasneje je pa zlasti premežnejši knet že začel paziti, da mu bodo otroci dobro preskrbljeni, in je gledal, da jih ni preveč. Delovno silo je pač lahko plačal tujo. Kar se pa tiče proletariata v kapitalistični deželi, gotovo nima interesa na tem, da brezmejno množi svoje družine, kakor zahtevajo reakcionarne in fašistične vlade. Položaj posameznega delavca z ogromno družino je v kapitalizmu gotovo težji kakor položaj delavca z manjšo družino. Po tem vidimo, da so se socialistične in komunistične stranke skoraj vso dobo imperializma v parlamentih borile za to, da bi bila dopuščena kontrola porodov, medtem ko so fašistične in konservativne stranke vodile srdito in zagrizeno gonjo proti taki kontroli in proti prosvetljevanju.

V kapitalističnih deželah se dogaja, da je celo pri visoki produktivnosti dela in razmeroma visokem standardu visoka plodnost tisti tvorec, ki spravlja delavske družine v bedo. Študije demografskega oddelka tajništva Združenih narodov kažejo, da se v zaostalih in tudi v gosto naseljenih krajih, predvsem v predelih s številnimi družinami, lahko pripiše nizka delovna storilnost, ki jo preračunajo na glavo enega prebivalca, visokemu odstotku otrok, ki pa povprečno malo časa živijo. V Južni in Srednji Ameriki, na Bližnjem vzhodu (v arabskih deželah), v večjem delu Azije predstavljajo otroci do 40 % prebivalstva. V Južni in Srednji Ameriki pride na 100 oseb, ki so stare 15 do 59 let (to so osebe v delovni dobi), 75 otrok, a v razvitih delih Evrope pride manj kot 40 otrok. Bolj ko je dežela visoko razvita in civilizirana, več nege in vzdrževanja zahtevajo otroci, preden kaj delajo, ali zaslужijo, ali preden se spremenijo v tako zvano aktivno prebivalstvo. Številna deca predstavljata torej večje breme za družino delovnega človeka. Zaradi tega socialistično gibanje ne more odobravati stališča, ki so ga tako rekoč še do včeraj (danes so ga že opustili) zastopali predvsem katoliški demografi, sociologi in politiki, v številni krščanske socialce. Ti so v skladu s celotno katoliško etiko družinskega, spolnega

in moralnega življenja podpirali neomejeno množenje družine. Tako je pri nas svojčas dr. Krek v svojem »Socializmu« s tega stališča napadel i Malthusa i socialno demokracijo. Že omenjeni profesor de Castro podpira in opravičuje v svoji poprej omenjeni knjigi »Geografija lakote« podobno stališče. V knjigi sicer prav našteva brezmejne neizkoriščene prirodne dne možnosti, ki bodo dale stotisočim novih družin sredstva za obstanek. Vendar je neodgovorno pred delovnim človekom, če se zamolči, da bo moral veliko družino on sam vzdrževati že danes, medtem ko so »brezmejne prirodne možnosti«, o katerih piše, šele stvar jutrišnjega dne in novega družbenega reda. Ničče ne ugovarja, da se ne bi dale velike puščave spremeniti v cvetoča polja in da se ne bi dala izkoristiti tudi Sahara. Toda za to je treba najprej ogromnih sredstev in na stotisoče delovnih ur. Na račun tega ne bi smeli delavčevi družini priporočati, da se že danes razmnožuje v nedogled.

V svoji brošurici pišeta Alva Myrdal in Paul Vincent, da so vprašanje velikosti družine demografi in ekonomisti še zelo slabo raziskali, če ne celo popolnoma zanemarili. To vprašanje je danes izredno pereče pri raznih vzhodnih narodih, ki se naglo razvijajo in odpravljajo svojo zaostalost. Pri tem jih očitavno ovirajo brezglavo velike družine. Ducati otrok niso najboljše delovna sila. Vprašanje pa postaja pereče tudi za marsikatero bolj razvito deželo, ki je krenila na pot socializma.

Marx in Engels se s tem posebnim vprašanjem nista ukvarjala, ker je bilo takrat bolj aktualno zahtevati delo in prehrano za vsakega živega človeka, bilo je bolj aktualno pokazati, da imamo revščino zato, ker je pridelkov preveč, so pa kapitalistično blago, ki ga je treba plačati z denarjem. Bilo je potrebno pokazati, da je kapitalizem kriv, da se ne zaposli vse prebivalstvo in zaslужi ta denar. Sovražnik številka 1 je bil kapitalizem. To velja še danes za kapitalistične dežele. Še bolj velja to v monopolističnem kapitalizmu, ki zaradi večjega dobička zavira pridelovanje živil. Pridelovanje je pa mogoče še razširiti. Če bi imeli pameten družbeni red, ki bi to nalogo prevzel, bi se pokazalo, da je za to morda še premalo ljudi. Pomislimo, kako je bilo pre malo prebivalstva ob začetku kapitalizma v Angliji in Nem-

čiji; kolikšen dotok ljudi je morala sprejeti Amerika, da se je v preteklem stoletju sploh mogla kapitalistično razviti in postati industrijski velikan; koliko bo potem še zaposlil in preživel ljudi razviti socializem.

Da sta Marx in Engels mislila tako, nam priča pismo, ki ga je Engels pisal Karlu Kautskemu leta 1881, ko je izšla brošura Kautskega, ki se glasi slovenski: »Vpliv povečanja prebivalstva na napredek družbe«. Engels pravi v tistem pismu, da se z ogromno literaturo o preobljudenosti ne more ukvarjati, ker bi mu to bilo zapravljanje časa. »Po tega menim, da to vprašanje ni prav nič pereče danes, ko pravkar nastajajo ameriškanska masovna produkcija in rešnično velika agrikultura (velekultura), tako da smo v nevarnosti, da se zadušimo od teže živil, ki jih proizvajata; in ko smo na predvečer preobrata (Engels misli — socialističnega, op. pis.), ki bo med drugim imel tudi te posledice, da bomo zemljo šele naselili ... in ki tudi v Evropi nujno potrebuje gotovo še močnega prirastka prebivalstva.« Dalje piše: »Velika množica ameriškega prebivalstva živi še v razmerah, ki so izredno povoljne za naraščanje prebivalstva. To dokazuje reka priseljevanja. In vendar je treba več kot 50 let, da se prebivalstvo podvoji. Strah je ne-umesten.«

Engels misli pri tem na strahovit pritisk agrarne proizvodnje iz Amerike sredi druge polovice prejšnjega stoletja. Ta pritisk je skoro zadušil evropsko poljedelstvo. In vendar je bila Severna Amerika takrat tako rekoč šele napol naseljena. Kako prav je imel Engels za razliko od Malthusa, nam kažejo na prejšnjih straneh objavljene številke o porastu prebivalstva od leta 1800 pa do leta 1950 in številke o priseljevanju od leta 1880 pa vse do druge svetovne vojne. Do leta 1800 je prišlo v Severno Ameriko 2 milijona belega prebivalstva; šele v desetletjih po letu 1851 je zrasla številka priseljencev v ZDA na 10 let čez 2 milijona, od leta 1881 do leta 1890 na 5.247.000, v devetdesetih letih na 5.688.000, od leta 1901—1910 celo na 8.795.000, do leta 1920 na 5.736.000, nakar so zaradi domačega naravnega prirastka začeli omejevati priseljevanje.

In še danes so ogromni predeli sveta takšni, da jih je treba šele naseliti, če bi hoteli, da se tisti svet poljedelsko in industrijsko izkorišča. Kakor je prvotna akumulacija po-

trebovala prebivalstvo, tako ga potrebuje naselitev novih področij. Careyve ilustracije so nam pokazale, da majhna krdelca kolonistov ne morejo izkoriščati novih predelov niti deloma. Nazadnje pogledimo tudi Evropo, kako zelo se je namnožila šele od leta 1880 do leta 1950 in koliko se prebivalstvo danes še doseljuje v Francijo, Švedsko in deloma celo v Anglijo, koliko so Francija, Nemčija in skandinavske dežele bodisi pred vojno bodisi danes potrebovale sezonskih delavcev. (Seveda so bila to bolj »črna« dela. Južna Amerika bi se hitreje razvijala, če bi mogla dobiti črnske koloniste za džungle.)

Na zemeljski obli je danes okrog dve in pol milijarde ljudi. Natančno je težko ugotoviti, toda približno bo tako. Strokovnjaki smatrajo, da bi pri današnji tehniki in današnjih proizvodnih možnostih bilo mogoče prehraniti še tri in pol do trinajst milijard ljudi. To se pravi, da bi bilo mogoče, če ne bi denar in kapitalistični dobiček igrala tako pomembne vloge. Resni ekonomisti smatrajo, da ni danes dejansko niti ena dežela preobljudena, razen morda Kitajska, ki pa ima sama dve tretjini ozemlja nenaseljenega. Tako trdijo, da se jugovzhodna Azija lahko še nekaj desetletij množi na dosedanji način. Ni vsa orna zemlja tam še zadosti izkoriščena. Še za Japonsko opozarjajo, da so prostrana pobočja hribov docela neobljudena. Navori prve poltetke v Indiji, ki je bila posvečena prvenstveno poljedelstvu, so pokazali, da se bo z zboljšanjem kultur in namakanjem prehranilo najmanj še polovico ali celo še enkrat toliko prebivalstva kakor danes. Po tem takem ni še niti ena dežela na svetu dosegla najvišje točke poljedelskega pridelovanja pri tem, kar že danes tehnika ve in premore. Ni pa prav gotovo, ali bi se pri dosedanji tehniki smelo prebivalstvo povečati tudi 2 krat ali 4 krat. O tem so različna mnenja, kaj bi se z intenzivnejšo tehniko pridelalo na neizkoriščencim ozemlju, ker ni nobenih izkušenj. Dalje se tudi ne ve, kako se bo pod takimi pogoji gibala erozija.

Marx in Engels nista smatrala, da so naselitvene možnosti popolnoma neomejene. Iz njunih izvajanj sledi, da je današnja prenaseljenost v kapitalističnih deželah in njihovih kolonijah samo relativna prenaseljenost, da je to prenaseljenost sredi izobilja, ki propada. Pokazali smo, da bi se s tem izobiljem in današnjo tehniko lahko prehranilo in preredito

mnogo več ljudi, če bi bil svet pametno urejen na socialističen način in bi dežele med seboj miroljubno in tvorno sodelovale.

Imamo pri rokah besede, ki kažejo, da Engels ni mislil, da bi socialistična ali komunistična družba zaprla oči pred prenaseljenostjo, če se takrat pojavi. Toda takrat ne bi šlo več za kapitalistično relativno prenaseljenost, ko je blaga preveč, pa ga svet ne more kupiti, ali kakor danes, ko imajo še agrarne presežke, ki jih ne moremo plačati in uvoziti. Takrat bi moglo priti do absolutne prenaseljenosti. Engels pravi v istem pismu: »Abstraktna možnost, da bi postalo število ljudi tolikšno, da bi bilo treba njihovu razmnoževanju postaviti meje, pač obstoji. Če bo pa nekoč komunistična družba sprevidejala, da je sila prav tako uravnavaati produkcijo ljudi, kakor je že uravnavaala produkcijo reči, potem bo prav ona in samo ona tista, ki bo to izvedla brez težav. Doseči po načrtu v taki družbi rezultat, ki se je že zdaj samoniklo, brez načrta razvil v Franciji in Nižji Avstriji, se mi ne zdi prav nič tako težko. Na vsak način je pa stvar tistih ljudi, kdaj in kako in kakšna sredstva hočejo v ta namen uporabljati. Jaz se ne smatram poklicanega, da bi jim dajal o tem predloge ali nasvete. Tako pametni kakor mi bodo najbrž tudi ti ljudje sami.«

Engels, ki je pisal še v kapitalizmu, se takrat ni smatral poklicanega, da se ukvarja s stvarmi, ki niso bile niti aktualne in bi samo motile borbo za socialistično oblast. Danes so pa te stvari v deželah, ki grade socializem, ali ki so se osvobodile kolonialne sužnosti, že aktualne v tem smislu, da je treba poskrbeti, da se bo gibal prebivalstvo v tako pametnih mejah, da bo pospeševalo in omogočalo, ne pa oviralo graditev socializma.

Pri nas v Jugoslaviji smo deloma iz socialno političnih deloma zavestno iz populacijskih razlogov po vojni uvedli vrsto ukrepov, ki pospešujejo gibanje prebivalstva. Glavni populacijski razlog so bile strahovite izgube v drugi svetovni vojni. Več ko 1,700.000 je bilo žrtev, treba je pa dodati še tiste, kar jih zaradi vojne ni bilo rojenih, nekako okrog pol milijona. Res se naše prebivalstvo vseh 12 let po vojni hitro dviga. Medtem ko je prva leta po vojni očitno primanjkovalo delovne sile, sodijo nekateri, da je je zdaj že preveč, več kot so naše industrijske in agrarne trenutne možnosti.

Toda podrobnejša razčlemba kaže, da ga je v nekaterih predelih prej pre malo ko preveč. Narašča zelo slabo pri nas v Sloveniji že nekaj desetletij, v nekaterih okrajih Hrvatske in Srbije imamo zastoj. Ni tako daleč čas, ko bo Jugoslavija v celoti dosegla točko, ko se bo njeno prebivalstvo po ustroju »postaralo« in bo v naslednji vrsti desetletij začelo padati. O tem pišemo nekaj več v dodatku. Vsekakor stojijo naši znanstveniki in politiki še pred nerešeno nalogo, da v celoti in sistematično proučijo, ali in kje naše prebivalstvo prepočasi ali prehitro narašča, bodisi za družbo bodisi za posameznika ali njegovo družino.

Prav tako morajo oceniti smer gibanja svojega prebivalstva novoosvojene prenaseljene dežele srednje in jugovzhodne Azije. Na Kitajskem imamo socialističen režim, v Indiji in Indoneziji režim, ki želi ustvarjati red, ki je blizu socializmu. Današnje število prebivalstva tam je pa takšno, da moti in ovira ustvarjanje nove, boljše družbe. Res je, da so naravni zakladi teh dežel neizčrpni in možnosti ogromne, toda treba je prešteti, koliko je že danes sredstev za njihovo izkoriščanje, in videti, koliko nam rodijo danes, koliko pa šele jutri. Če vzamemo vso Kitajsko ali vso Indijo, je tam pri današnjih proizvodnih možnostih absolutno premajhna proizvodnja in zato relativno preveč prebivalstva. Zaradi tega so vlade v teh deželah sklenile uvesti politiko rahlega omejevanja porodov. Menimo, da imajo te vlade popolnoma upravičeno tako stališče. Ni bilo prav, ko so pri nas nekateri napadli takšno stališče v imenu marksizma ali socializma. Poglejmo, kaj je rekel Engels že leta 1844 in ponovil v istem pismu: »In celo če bi Malthus imel brezpogojno prav, bi bilo treba takoj izvršiti ta (socialistični) preobrat, ker samo o n, samo tista preobrazba, ki jo bo ta preobrat dal masam, omogoči tisto moralno omejitev razmnožitvenega nagona, ki jo Malthus sam opisuje kot najbolj učinkovito in najlažje protisredstvo.«

e) Kako je z manj razvitimi deželami, ki gradijo boljše družbo

Zgoraj smo govorili na splošno o napredni in socialistični populacijski politiki. Moramo se pa posebej ustaviti pri zastalih in nezadostno razvitih deželah, ki so agrarno prena-

seljene. Nekatere od njih so sprejele socialistični režim. Druge pa po osvoboditvi izpod kolonialnega jarma ne žele več razvoja po poti kapitalizma, temveč v neko novo, boljše družbo blizu socializma. V eno ali drugo skupino spadajo dober del Jugoslavije, vzhodnoevropskih dežel, dežele Bližnjega vzhoda ter južne in vzhodne Azije. Južna Amerika kot celina največjega naraščanja prebivalstva v zadnjih desetletjih je posebno pogovje, o katerem tu ne mislimo govoriti.

Poleg nerazvitih agrarnih dežel imajo tudi kapitalistične močnost razredčiti pregošto naseljeno vas na dva načina: ali z ustanavljanjem industrije, ali z izseljevanjem v druge dežele. Lahko pa gredo po obeh poteh, kakor n. pr. doslej Italija. Po poti izseljevanja smo hodili v slovenskih in hrvaških deželah ob koncu prejšnjega stoletja; mešani poti smo sledili v tem stoletju in v prvi dobi stare Jugoslavije. Izseljevanje se ni vršilo z državno pomočjo, temveč na pobudo in z žrtvami ter napori vsakega posameznega izseljenca. Danes gremo v Jugoslaviji samo po poti industrializacije. Prav tako gre Kitajska. Indija je ubrala nekoliko drugačno smer: začela je z agrarno reformo in s povzdigo poljedelstva, čemur bi sledila pospešena industrializacija s sočasnim dviganjem poljedelstva.

V deželah vzhodne in južne Azije danes nihče ne misli na izseljevanje, čeprav nekateri demografi in geografi že dolgo pišejo o potrebi ali o nevarnosti preseljevanja ljudi iz jugovzhodne in vzhodne Azije. Tu ne bi šlo za nekaj vagonov ali vlakov družin, kakor se izseljujejo iz Evrope, temveč za milijone in milijone ljudstva. Tako veliko preseljevanje je nesmiselno in nemogoče iz ekonomskih, socioloških in drugih razlogov, a v današnjem svetu dejansko neizvedljivo tudi iz političnih razlogov. Severna Amerika, Avstralija in Nova Zelandija ter Južnoafriška zveza se krčevo branijo prитоka »barvastih ras«. Na videz so razlog za to rasni predsodki, prava materialna podlaga pa je strah pred pritiskom na mezde, ki bi ga povzročili sto in sto tisoči ljudi silno nizkega standarda, silno skromnih zahtev in potreb. Že v začetku sedanjega stoletja je ta strah izsilil v angleških dominionih zakonodajne ukrepe proti priseljevanju takih narodov. Stara napetost med Avstralijo in Japonsko korenini v prepovedi priseljevanja Japoncev. Podobnega vzroka je da-

našnja napetost med Indijo in Južnoafriško zvezo. Starim materialnim razlogom se je po vojni pridružil še politični strah pred takimi priseljenci, ker smatrajo, da so okuženi s socializmom in komunizmom, vrhu tega pa so še nevarni, da se hitro razmnožijo in kmalu postanejo močna narodna manjšina, če ne več.

Poleg političnih zaprek bi bilo preseljevanje še zelo drago, imeli pa bi tudi socialne težave. Ne gre namreč samo za ljudi, ki nimajo sredstev, da bi sami gradili nove naselbine, nove farme, ki ne prinesejo s seboj nobenih sredstev, nobenega orodja; ti ljudje bi prinesli s seboj še velike težave zaradi svojih posebnih navad, potreb in zahtev, ki jih imajo glede hrane in načina življenja sploh. Kar čez noč se ne morejo prilagoditi novi sredini.

Če naj se agrarna prenaseljenost takih predelov, kakor je vsa srednja in jugovzhodna Azija, reši na temeljit način s selitvijo, bi bilo treba preseliti nekaj ducatov milijonov delovne sile. Milijone svobodnih ljudi pa ni mogoče preseljevati na hitlerjevski način. Zato postaja vedno bolj jasno, da je treba vprašanje zaposlitve, dohodka in življenjskega standarda teh množic rešiti na kraju samem, brez preseljevanja, s tem da se zaposlijo doma, da se doma razvijejo industrija in druge nepoljedelske panoge, ki bi jim dale delo in zaslužek.

Niti v razvitih kapitalističnih deželah in ne v socialističnem svetu danes že ni več ne ekonomista ne politika, ki ne bi smatral, da je za svetovni napredek, za razvoj svetovne trgovine in za svetovno blagostanje najbolj pravilna pot, ako se odpravi agrarna prenaseljenost. Tu je velik vozal vprašanj. V deželah, kjer so veleposvesta fevdalnega ali starogrščinskega kova, bi to zahtevalo agrarno reformo, da bi kmet dobil zemljo, ki jo obdeluje. Dalje bi bilo treba odpraviti veliko množico pritlikavih in polpritlikavih posestev, ki preživljajo svoje lastnike na beraški način, s primitivnim orodjem in silno nizkim pridelkom. Na teh poljih in njivah naj bi ostalo majhno število prebivalstva, kolikor ga zado- stuje pri današnji povprečni poljedelski tehniki srednje razvite dežele. Za zaposlitev ostalega prebivalstva naj bi se razvijali industrija, promet, trgovina, usluge in druge dejavnosti. Potem bi tisto prebivalstvo, ki ostane na njivah in ki ga bo manj, pridelalo več, kot pridelala sedanje mravljišče

ljudi na vasi. Prehranilo bi s svojim pridelkom ne samo sebe, temveč tudi tista »mravljišča«, ki nastanejo po mestih in industrijskih središčih. Za to ni treba dokazov iz teorije, ker nam jih praksa nudi dovolj. Dežele srednje in jugovzhodne Azije, ki imajo 80 in 90% kmečkega prebivalstva, enako pa dežele Srednjega vzhoda in jugovzhodne Evrope, žive s svojim kmečkim prebivalstvom vred dokaj sromašno življenje in kličejo ob vsaki suši in vremenski katastrofi po tuji pomoči. Amerika s svojimi 19% poljedelskega prebivalstva pa preživi svoje vasi in mesta in še izvažata za ves ostali svet. Anglija s svojimi 12% poljedelskega prebivalstva preživi vso deželo za pol leta in upa, da bo pri nadaljnjem napredku prehranila še več prebivalstva.

Za pot industrializacije so se odločile vse male, mlade in nove države, ki so bile še včeraj v kolonialni ali polkolonialni odvisnosti: Argentina, Brazilija, Egipt, Turčija, Pakistan, Čile, Indija in Indonezija, naposled pa tudi vsa jugovzhodna in podonavska Evropa, Kitajska in Koreja. Toda pot industrializacije ni samo ena. Več jih je. Nobena pa ne more biti ravna. Vsaka ima drugačne ovinke in serpentine, drugačne smeri in sredstva. Nemožne je vsako deželo in vsako področje industrializirati po isti šabloni. Od velikosti dežele, od njenih naravnih zakladov, zemljepisnega položaja, zveze s svetovnimi trgi, od sestave in izobrazbe prebivalstva, od njegove tradicije, naposled pa tudi od njegovega splošnega odnosa do dela in morale je odvisno, kakšne vrste industrializacije in zaposlitve izven poljedelstva bi bile najbolj smotrne. V osnovi sta dve poti: kapitalistična in socialistična. Kapitalistična pot je zelo pisana, zelo vjugasta, danes različno podvržena vmešavanju in vplivu že bolj razvitih, močnejših kapitalističnih držav, kakor ima pač razvijajoča se dežela rekonaren, korumpiran ali naprednejši režim. Zato so tudi rezultati zelo pisani.

Nas, ki v tej knjizici zasledujemo vprašanje prebivalstva in naseljenost, bo zanimalo, da so razni ekonomski in demografski strokovnjaki zlasti po vojni pristopili k izdelovanju vrste »modelov« o kombinaciji delovne sile, inventarja in zemlje za razvoj posameznih skupin dežel glede na njihovo stopnjo agrarnega in industrijskega razvoja in gostoto naseljenosti. Med njimi je posebna komisija Združenih narodov očrtala tri možnosti za nerazvite dežele: prvo, kjer

arrašanje prebivalstva dviga življenjski standard, drugo, kjer ga pusti nespremenjenega, in tretjo, kjer niža standard. V prvo skupino spadajo dežele, ki imajo zelo bogate naravne zaklade in premo prebivalstva za njihovo izkoriščanje. Na tem mestu bi z nekoliko več besedami omenili samo to, da razlikujejo danes nekateri ekonomisti in sociologi v pogledu samega gibanja prebivalstva dve poti: klasično pot stare evropske industrializacije in novo pot.* Stara pot klasične industrializacije je bolesta pot, po kateri smo šli v Evropi. Ta pot pomeni v naseljenem pogledu gospodarsko spremembo polfevdalne agrarne družbe v kapitalistično družbo svobodne konkurence, kjer se izvrši premik presežka prebivalstva iz vasi v industrijska središča. V Angliji se je to zgodilo na živinsko surov način s takim menovanjem »čiščenjem posestev«. To pomeni, da so kmete kar prepodili s posestev, ker so veleposestniki hoteli spremeniti svoje njive v pašnike za ovce. Z volno so namreč več zaslužili, ker so jo na debelo kupovale nastajajoče kapitalistične manufakture na Nizozemskem in v Angliji. V celinski Evropi je bilo bolj ali manj drugače. V srednji Evropi smo imeli »prostovoljni« beg v mesto. Kar ni moglo, ali ni hotelo več živeti na vasi, je zlasti po revoluciji in reformah leta 1848 drvelo v mesto. To so bili mladi ljudje in tiste družine, ki so postale odveč, ljudje, ki niso imeli dovolj zemlje, ali so pri razdelitvi posestva morali od doma, in kmetje, ki so prišli na boben. V mestu pa se je nabiral mestni ali industrijski proletariat, proletariat v pravem pomenu besede, ki je imel samo gole roke za delo. Njegovo število je raslo in začel se je boj za življenje z vsemi pojavi, ki jih poznamo iz zgodovine moderne industrije: neznanško dolg delovnik za zaposlene in množica brezposelnih pred vratmi tovarn, zaradi česar padajo mezde. Boj za obstanek začne polagoma preraščati v razredni boj med buržoazijo in proletariatom. Najprej ima ekonomski značaj, potem pa še politični. Ta boj privede šele po dolgi borbi do postopnega izvojevanja raznih pravic: najprej do najvišjega dvanajsturnega delovnika, potem do deseturnega, osemurnega, do minimalnih mezd, daljšega odpovednega roka, zavarovanj itd. Ko se v tem boju postopoma

* Alva Myrdal in Paul Vincent, *Somme-nous trop nombreux?* Str. 59 in d.

dvigata življenjski standard in izobrazba, se družine šele začno izogibati pretiranega razplojevanja, da bi mogle vsaj obdržati, če že ne dvigati svojo življenjsko raven.

Demografski ustroj se je pri tem gibal takole: najprej je bilo kmečko prebivalstvo po številu v zastoju, ali se je le rahlo dvigalo. Tako je bilo v stari Nemčiji, v Angliji, pa tudi v naši nekdanji Kranjski, Štajerski, Koroški, na Goriškem. Smrtnost in rodnost sta bili zelo visoki. Smrtnost je bila precej nestanovitna in se je od časa do časa visoko dvignila zaradi kužnih in drugih boleznih, lakote in pomanjkanja. Industrializacija je najprej nekoliko znižala smrtnost, ker so se higiena in splošni življenjski pogoji v primeri s staro, še srednjeveško temno in zapuščeno vasjo kljub vsej bedi v mestih vendarle nekoliko dvignili. Ostala pa je visoka rodnost. To je privedlo do znatnega naravnega prirastka. Šele zdaj začenja padati rodnost, toda prepočasi, tako da v končnem rezultatu prebivalstvo silno narasča. Šele po daljši dobi pade rodnost tako, da postane čisti indeks reprodukcije negativen*, da se prebivalstvo stara (t.j. delež starih ljudi v celoti je večji kot mladine) in v celoti pada, kakor je to danes v zapadni Evropi.

Klasična pot je bila vsekakor pot velikih bolečin in muk za delovno prebivalstvo. Iz lastnih izkušenj ali iz izkušenj staršev poznamo to pot iz kapitalističnih časov. Ali naj bodo te bolečine drugim ljudstvom prihranjene in naj se naučijo iz izkušenj Evrope? To predlaga druga pot, ki jo zdaj propagirajo za agrarno strahovito prenaseljene in kulturno zaostale azijske dežele. Ta pot pomeni razvijanje prosvete in znanja pred začetkom industrializacije. Oznanjevalci te poti pravijo: »Če bi ostalo pri klasični poti, bi prebivalstvo v množicah bežalo v mesto, namesto da bi najprej na vasi z modernim znanjem in tehniko izboljšalo svoj položaj in dvignilo proizvodnjo. Postalo bi v mestu cenena ali boljše povedano zastojen delovna sila za industrijo in bi zniževala mezde zaposlenih. Množenje prebivalstva bi z vso silo narasčalo tako v vasi kakor v mestu. Od same nevednosti se prebivalstvo ne bi zavedalo, da je življenjska raven družine

* T. j. negativen pokazatelj obnove prebivalstva, ki poviča, da bo naslednji rod mlajši od prejšnjega. V dodatku je to podrobneje opisano.

tem nižja, čim številnejša je družina. Čeprav bi smrtnost nekoliko padla, ne bi naravni prirastek ljudi mnogo padel, celo če bi se rodnost samo nekoliko znižala. Treba je ubrati drugačno pot. Dvig splošne prosvete na vasi, vsaj nekaj napredka v obdelovanju zemlje brez velikih investicij ter nižji naravni prirastek na vasi bi pomenili pot agrarnega dviga, poljedelskega poleta, preden bi se začela industrializacija. Potem bi prišlo do enakomerne modernizacije gospodarstva in tehnike skupaj z dviganjem javnega zdravstva in prosvete ter do enakomernega prilagojevanja odstotka smrtnosti in odstotka rodnosti. Tako bi se lahko izognili zelo neravni vmesni stopnji, ko se mera smrtnosti znižuje, mera rodnosti pa ostane visoka. V takem primeru bi prišlo do ogromnega povečanja prebivalstva, kar bi motilo napredok in industrializacijo.«

Za nas v Jugoslaviji izbira med klasično in novo potjo danes ni več važna, ker smo že na poti socialistične industrializacije, razen tega pa ima večji del naših okrajev že daljšo industrijsko tradicijo. Pomembna pa je ta izbira za večino zaostalih, agrarno prenaseljenih dežel, kjer gredo v industrializacijo domala od začetka. Nasvet za novo pot so izdelali demokratično in miroljubno usmerjeni ekonomisti in demografi na zapadu, ki iskreno žele prihraniti mladim narodom težke izkušnje, ki so jih nekoč imeli razviti narodi z ogromnimi industrijskimi rezervnimi armadami, silno delovnim delovnim časom, nizkimi mezdami ter delom žena in otrok.

Ti znanstveniki pa tukaj ne upoštevajo nečesa: kdo bo o izbiri poti odločil, in ali ljudstva sploh morejo svobodno izbirati in pod kakšnimi pogoji izbirajo? Tisti, ki ima odločati, je vlada. Zato pa ni vseeno, kdo je na vladi in kakšne vrste je država. Če je država kapitalistična, ne more iti zlepa po opisani drugi poti. Kapitalizem potrebuje za svoj razvoj zelo ceneno delovno silo, pa tudi stalne brezposelnosti, ter nima posebnega interesa, da bi žrtvoval iz državnega proračuna za povzdigo vasi. Samo velika sila lahko nažene kapitalistično vlado, da ubere nekakšno državnokapitalistično pot. Ta pa se v nerazvitih deželah že utegne prečiti v socialistično. To nam kažejo izkušnje v novih samostojnih državah Azije, pa tudi drugod. Velik del teh narodov je že v povsem drugačni politični ureditvi, kakor sta bili n. pr.

Anglija in Nemčija v začetku XIX. stoletja. Imajo tudi svoje posebne gospodarske in življenske pogoje. Nekateri narodi imajo že dokaj trdne temelje industrije, vsaj v velikih središčih, kakor Mehika, Indija, Kitajska, drugi nimajo skoraj nič. Večina takšnih držav pa ima silno zaostalo in preobljudeno vas. Vsekakor je stvar teh narodov samih, da prvi ali drugi recept prekrojijo ustrezno svojim potrebam.

Po poti, ki je nekako blizu predloženi drugi izbiri, je že šla Indija. Ta je po eni strani šla na pospešeno dviganje poljedelstva z intenzivnejšo zaposlitvijo poljedelske delovne sile ter z zaviranjem neobrzdane množanja prebivalstva. Odločila se je za zavestno populacijsko politiko in likvidacijo liberalizma v naraščanju prebivalstva. Tam so začeli med najbolj zaostalimi sloji prebivalstva priporočati poljudna sredstva za omejevanje rojstev, ker mislijo, da je treba imeti planirane tudi v demografskem razvoju in da mora ta razvoj biti v skladu s politiko ekonomskega razvoja. Podobno politiko omejevanja prebivalstva je načela Kitajska.

Pri odsiranitvi agrarne prenaseljenosti s pomočjo industrializacije in vseh novih panog, ki jih ustvari industrializacija, pa ne bi smeli prezreti še dodatne možnosti, ki je zelo aktualna tudi za nas. Samo poljedelstvo lahko zaposli mnogo več delovne sile, če se poveča njegova intenzivnost. Pri nas je poljedelsko prebivalstvo tistih področij, kjer se prvenstveno peča s pridelovanjem žit, razmeroma manj zaposleno. Ankete, ki jih je naša statistika izvedla leta 1949, so pokazale v takih krajih le nekaj čez polovico dni ali dve tretjini zaposlitve na leto, a še takrat ne enakomerno. Nasprotno je zaposlitev mnogo večja, kjer je razvita intenzivna živinoreja, tako v Sloveniji. V poljedelstvu visoko razvitih dežel, kjer se prideluje prvenstveno za trg in je dohodek visok, si ne morejo predstavljati takšnega praznovanja skozi znaten del leta. Še bolj zaposluje poljedelsko delovno silo pridelovanje razne zelenjave. Pravilna izbira in menjava kultur, ki zaposli ljudi skozi vse leto enakomerno, ter organizacija pridelovanja in prodajne mreže, lahko odpravi dober del agrarne prenaseljenosti in poviša dohodek. O tem je naš strokovni tisk že pisal; pravzaprav je bilo o tem govora že marsikdaj, odkar je propadla nekdanja domača obrt. Nenavadno veliko pozornost so dodatni potrošnji delovne sile za zemljo posvetili v novi Kitajski.

VI. SKLEP

V tej knjžici smo poskusili razložiti, da je svet v različnih časih bil, da je in da bo zelo različno naseljen. Neke na sploh prevelike ali na sploh premajhne naseljenosti ni. Ljudje navadno bolje živijo v gostejše naseljenih kakor v zelo redko naseljenih krajih, tudi če so prirodni pogoji enaki. Koliko ljudi lahko živi in bo lahko živelo v nekem predelu, ni odvisno samo od prirodnih pogojev, temveč tudi od ustroja družbe in od stopnje njene tehnične in gospodarske ureditve. Kadar se gosto naseljeni kraji naglo razvijajo, potrebujejo navadno še priseljencev. Že pri današnji visoko razviti tehniki bi se ob smotrni organizaciji proizvodnje in razdelitve dobrin v družbi lahko delalo več, kakor je potrebno za vsaj zmerno potrošnjo vsega sveta. Krilatice o splošni preobljudenosti predstavljajo ali neznanje ali premissljeno demagogijo, da bi se ljudstvo v kapitalističnih in kolonialnih deželah pridobilo za imperialistično in šovinistično gonjo, za osvajaalne vojne, ali pa da bi se pasivno predalo svoji bedni usodi, namesto da bi spremenilo zastareli način proizvodnje in razdelitve.

Preostanki teh krilatic iz preteklosti in njihovo pronicanje iz tujine utegne tudi v deželah, ki so na poti v socializem, marsikaterim plastem kaliti pogled na resnične možnosti in resnične perspektive.

Oče teh krilatic, ali boljše rečeno njihov boter, je bil Malthus. Znane in v rabi so bile že prej. On jih je samo na videz znanstveno oblikoval in opravičil. Zato nosijo njegovo ime.

Doslej smo se izogibali povedati o Malthusu in njegovem nasledstvu celotno sodbo in z zasluženimi besedami. Hoteli smo najprej pokazati osnovni Malthusov nauk, resnični razvoj in vsebino dejstev v zgodovini.

Pod težo dejstev je bil nekako sto let, v drugi polovici prejšnjega in pretežno tudi v prvi polovici sedanjega stoletja z Malthusom kar mir. Bil je za zgodovinarje gospodarskega nauka bolj ali manj zgodovinska senzacija in nič več. Pač so pri nas, kamor pride vsaka moda pozneje, strašili liberalci in razne meščanske struje z geslom boja za obstanek še do konca Avstro-Ogrske in še tu pa tam v stari Jugoslaviji. S tem geslom so pobijali razredno socialistično delavsko gibanje, češ, kapitalisti so pač po naravi »sposobnejši«, delavci pa manj »sposobni« za obstanek, a »najmanj sposobni« so brezposelni delavci, dninarji, kajzarji, ki so odveč. Vsaj na tihem se je tako govorilo. Klerikalci so napadali Malthusa samo zaradi obrambe katalicizma; seveda so kovali iz tega svojega stališča tudi političen kapital, ko je nastopila doba imperializma, ko je vsaka evropska država potrebovala več ljudi za svoje osvajaalne namene in je postal Malthus kar nekako »profit-državen«.

Toda počasi se je pokazalo, da bo spet koristen. Privlekli so ga na dan iz bogatih rezerv, ki jih drži v svoji zakladnici reakcija. Ne za domače, matične imperialistične dežele, zlasti ne pod fašističnim režimom, pač pa za »manj vredne« narode. Kakor smo že povedali v prejšnjem poglavju, je posebno potreben zaradi Azije. Tam je velika socialna in politična »nevarnost«. Tam je koristno razširiti malthusovstvo kot najboljši recept za rešitev ekonomskih in socialnih vprašanj, pravzaprav kot edini recept. Zato je treba vrniti Malthusu izgubljeno avtoriteto ne samo v demografiji, temveč tudi v gospodarstvu in v gospodarski politiki.

Meščanska narodnogospodarska znanost sicer v splošnem zelo sramežljivo in blagohotno priznava, da se je Malthus motil v svojih napovedih vsaj za prejšnje stoletje. Nekateri poveljni meščanski učbeniki narodnega gospodarstva, ki hvalijo Malthusa, kakor n. pr. v Evropi zelo razširjeni ameriški Samuelsonov učbenik, dopuščajo, da so njegovi nazori »pretirano poenostavljali« stvari. Opravičujejo ga, da pod vtisom zakona o padajočem donosu ni nikdar »popolnoma naprej videl čudežev industrijske revolucije«; dalje, da ni upošteval, kako bodo odkrila v medicini in napredek v javnem zdravstvu podaljšali člo-

veško življenje in olajšali uspešno omejevanje prebivalstva in podobno. Vendar mu pa priznavajo veliko zaslugo in nekateri so ga že rehabilitirali kot ekonomista in demografa.

Veliko je prispeval za vrnitev nekdanje avtoritete Malthusu angleški ekonomist John Maynard Keynes (Džon Majnard Kejnuz, 1883—1946), prva zvezda meščanske politične ekonomije naših let, ki so ga za zasluge povzdignili za lorda. Keynes imenuje Malthusa velikega humanista, nesebičnega, človeka, ki ljubi resnico in ki si je pridobil nemuljive zasluge za človeštvo. Keynes gre še dalje in obžaluje, da je angleška in sploh evropska politična ekonomija prejšnjega stoletja gradila na Ricardu, ne pa na Malthusu. Sicer da bi bilo človeštvo danes mnogo pametnejše in bogatejše. Druga, dokaj velika meščanska gospodarska zvezda, Amerikanec John Clark (1847—1938) je smatral »mejne delavce«, tiste, ki ne morejo dobiti dela, kratko in malo za neproduktivno prebivalstvo, ki je odveč, in je učil, da je treba ustaviti množenje ljudi, da bi se družba rešila.

Toda, ali nismo nekje poprej zapisali, da sami socialisti v kapitalističnih deželah zahtevajo omejevanja rojstev za družine delovnih ljudi? Ali nismo zapisali, da socialistični režim na Kitajskem in v drugih osvobojenih azijskih deželah že zavira brezmejno množenje prebivalstva? Ali ni to Malthusovo stališče in malthusovska politika?

Ne, nikakor ne. To so sila različne stvari. Malthus trdi, da se vedno in v vseh časih človeštvo hitreje množi kakor se množe življenjska sredstva. To ni res. — Malthus trdi, da je kriva beda in brezposelnosti preoblijudenost. V kapitalizmu ni tako. — Malthus trdi: manj ljudi, pa ne bo bede. Tudi tako ni res. Odpraviti kapitalizem, pa ne bo bede. — Malthus predlaga »nevmešavanje v bedo«, ker ima beda koristno vlogo, da namreč zadržuje množitev. (V resnici beda ne zadržuje množitve, a tudi če bi jo, je to nečloveško sredstvo za dosego takega nameua.) A kakšna je nadaljnja perspektiva? Prebivalstvo se bo po Malthusovi napovedi skrčilo, a pri skrčenem prebivalstvu bodo po »želznem mezdnem zakonu« mezde spet narasle, prebivalstvo se bo znova namnožilo, beda bo ponovno odigrala svojo vlogo. Naj obračamo tako ali tako, po tem nanku so izgledi trajna beda in trajnost kapitalizma.

Na zunaj kulturnejši novomaltusovci tudi ne predlagajo omejevanja prebivalstva s ciljem, da bi odpravili kapitalizem. Nekateri od njih si domišljujejo, da bi preprečevanje rojstev telesno in duševno izrojenih ljudi (evgenika, »dobra rojstva«) napravilo družbo »sposobnejšo«. Drugi so šli po tej poti dalje v razidem. Njihova sredstva so bila vedno manj človeška, bolj ko so obravnavali oddaljene rase in govorili o »rumeni nevarnosti«. Vogt je predlagal neke vrste organizacijo lakote, da bi se povečala umrljivost Kitajcev. Skratka: medtem ko je bil pred 150 leti Malthusov cilj pokazati, da glavno zlo ni družbeni sistem, kapitalizem, temveč preobljudenost, je v sedanjem stoletju in zlasti takoj po drugi svetovni vojni novomaltusovcem cilj pokazati, da glavni vzrok bede v Aziji in Afriki ni kolonializem, temveč prenaseljenost. Potemtakem ne bi odprava kolonij mogla prinese nobene resnične koristi.

Kadar so socialistični politiki v kapitalizmu tako prejkakor danes svetovali manjše družine, ali zabtevali svobodo kontrole nad porodi, niso imeli podobnih ciljev kakor Malthus in njegovi nasledniki ter niso predlagali nečloveških in protiljudskih sredstev. Hoteli so pomagati delovnemu človeku, da si ne bi poslabšal svojega vsakdanjega položaja z novimi bremenji v trenutku, ko je brezposeln ali drugače v stiski. Socialistična politika ni mogla podpirati n. pr. politike Mussolinijevega kova, ki je ob čuvanju kapitalističnega sistema v Italiji podpirala nesmišljeno množitev proletarskih in kmečkih družin in celo organizirala vračanje izseljencev kljub veliki brezposelnosti doma. Taka politika je bila protiljudska: povečati število brezposelnih, da bi bil pritisk na mezde večji, da bi kapitalist porabil manj za plačni fond in laže podaljševal delovni čas; povečati prebivalstvo, da bi bilo več hrane za tope na bojiščih od Etiopije do Tunisa in po Evropi.

Enako ni mogla in ne more socialistična politika podpirati omejevanja rojstev po protiljudskem Malthusovem receptu niti zaradi sredstev niti zaradi cilja (ohranitev kapitalizma). Če kdo ne more razumeti, da je razlika med sredstvi in sredstvi ter razlika med ciljem in ciljem, naj mu pomagamo z japonskim primerom. Predkapitalistična Japonska je skozi štiri stoletja do srede prejšnjega stoletja kljub visoki rodnosti praktično imela stalno isto višino

prebivalstva, zadnjih 200 let fevdalizma med 25 in 27 milijoni. A takega »ravnovesja« med človekom in kruhom ali takega optimuma ni ohranila samo zaradi »nesreč«, kakor jih ima Malthus v svojem seznamu, se pravi zaradi notraujih vojn, pogoste lakote in boleznj. Glavne in odločilne »ovire« so bili umetni splavi in normalno razširjeni detomori. V nekaterih predelih so pobili po dva od petih dojenčkov, v nekaterih vsakega novorojenčka, ki se je rodil po tretjem otroku, v nekaterih krajih so pustili živeti samo prvorojenca. De Castro navaja po japonskem pisatelju, da so ljudje s tako lahkoto trebili presežne otroke, kakor trebijo fižol na njivi. Posebno so morili novorojenčke ženskega spola. Priletne starše so prepuščali lakoti, a človeka so usmrtili za navaden prestopok. To so bila sredstva. A kakšen je bil cilj? Držati režim nekaj sto graščakov, da se ne bi ljudstvo preveč namnožilo in bi se lačno ne vzdignilo nadnje.

Če omejujejo danes rojstva v deželah, kjer je socializem na oblasti, to je zlasti v agrarno prenaseljenih zaostalih deželah, jih omejujejo s človeškimi sredstvi, s preprečevanjem spočetja, in s ciljem, da bi ustvarili boljše družbo in dviignili standard, ne pa da bi ovekovečali kapitalizem in fevdalizem ter kolonialno izkoriščanje.

Zato ni vseeno, kdaj se omejevanje ali povečevanje prebivalstva vrši, v kakšni družbi, s kakšnim ciljem, na čigav račun, s kakšnimi sredstvi. Nauk o naseljenosti, ki ga je Malthus razglasil za vse kraje in vse čase, ter politiko in sredstva, ki jih je predlagal za vse kraje in vse čase, sta tako konkretno razčlenila Marx in Engels in pokazala, koliko je vreden in kaj pomeni. Že davno preden so ga očitno pobila nova dejstva v drugi polovici prejšnjega stoletja in preden je sploh nastala sodobna demografska znanost z njenimi znanstvenimi prijemi, sta razkrinkala prismo-darjjo o progresijah, demagoško laž o prenaseljenosti in zmoto o padajočem zemljiškem donosu. Pokazala sta, kakó je Malthus prišel do svojih naukov, zakaj je prišel do njih, zakaj niso mogli biti nič prida in zakaj so se kljub temu tako razširili.

Iz Marxovega dela »Teorije o presežni vrednosti« sklepamo, da je bil Malthus prava podoba anglikanskega župnika starega, konservativnega kova, ki si je želel prijetnega

miru v takem redu, v katerem je državna cerkev živeča od desetine in v tradicionalnem prijateljstvu z zemljiško gospodo, ki se je že nekoliko sprijaznila z nastajanjem kapitalizma in nekaterih novosti. To idilično družbo je objel smrtni strah pred idejami takratne velike francoske revolucije in porajajočega se, še nepovsem zrelega delavskega gibanja v Angliji ter pred njegovimi pisatelji, ki so pisali o pravičnosti in enakosti. Vlada je uvedla režim konservativnega terorja, potrebna pa je bila še miselna propaganda in opravičilo zanj. Treba je bilo prepričati ljudi, da je raštoča revščina zakon narave in da se tu ne da pomagati. Malthusovo prepričevanje je bilo eno najbolj kričečih: Preveč vas je — tu za danes ni pomoči!

Malthus se je spraval k pisanju z že določenim namenom, da bo pridigal vdanost v žalostno usodo v solzni dolini, katere pa naj bi bili deležni le tisti, ki nimajo nič. Pri takem namenu mu ni šlo v račun, da bi resno in potrpežljivo znanstveno raziskoval, temveč je poceni pobiral po drugih znanstvenih knjigah samo tisto, kar je ustrezalo njegovemu socialnemu in političnemu namenu, čeprav je taka knjiga včasih prihajala do povsem nasprotnega sklepa in cilja kakor Malthus. Za nekatere trditve ni imel nikakršnih dejstev in si jih je kratko in malo izmislil, ali je po sili privlekel dokaze od drugod. Bral je pri Franklinu o geometričnem zaporedju, po katerem se množi prebivalstvo Amerike, ki se je takrat slučajno v 25 letih zaradi nezuanskega priseljevanja podvojilo. Za aritmetično zaporedje, po katerem bi se množila hrana, pa sploh ni imel nikakršnih podatkov. Zato si je na lepem izmislil, da se živila množe po aritmetičnem zaporedju, ker se ne morejo po geometričnem. Takšnemu raziskovanju in sklepanju bi se sicer ljudje smejali; ker je pa gospodi politično šlo v račun, je doživel Malthus uspel, kakor ga sam ni pričakoval. Ker se nekateri ljudje le niso strinjali z mnenjem, da bi praktično samo nesreče ustvarjale ravnotežje med človekom in naravo, je v drugi izdaji prikrojil ducate dejstev iz raznih potopisov in slučajnih statistik, da bi pokazal, kako velja njegov »zakon« za vse kraje in vse čase; priporočal je še samstvo in zakonsko vzdržnost — seveda praktično za reveže in delovne ljudi, ne za brezdelno gospodo, ki ji ničesar ne manjka. Kako

silno praktično pomembno je bilo njegovo pisanje in to ne le za veleposestnike kakor pri podpiranju zaščitne carine na žito, temveč za gospodo sploh s kapitalisti vred, se je očitno pokazalo, ko so odpravili staro angleško ubožno zakonodajo.

Engels, ki imenuje Malthusov spis »vojno napoved proletariatu«, opisuje to v svojem delu »Položaj delovnih razredov v Angliji«, ki je izšlo leta 1845. Stara angleška ubožna zakonodaja, ki jo je uzakoniła še kraljica Elizabeta (vladala od leta 1558 do leta 1605), je zagotavljala podporo vsakomur, ki ni imel dela. Občina je bila dolžna podpirati ga ter mu dajati tedensko podporo. To je bila reveževa pravica, ne miloščina. Sredstva so dajale fare in občine; zbirala so se iz takse za reveže ter iz dobrodelnih prispevkov. Toda ta zakonodaja, ki je trajala dve stoletji, je v začetku XIX. stoletja postala gospodi preteška. Malthus je dal miselno podlago za napad na njo s svojim spisom, v katerem pravi: »Ker si prebivalstvo nenehno prizadeva prekoračiti sredstva za vzdrževanje, je dobrodelnost norost, javno vzpodbujanje revščine. Zato ne more storiti država nič drugega, kakor prepustiti revščino njeni usodi; kvečjemu smrt revežev lahko olajša.«

Malthusovo zaslugo za napad na ubožno zakonodajo lepo nakažejo Engelsove besede, s katerimi podaja bistvo Malthusove teorije: »Ponovimo na kratko njen glavni izsledak, da je zemlja vedno preobljudena in da morajo zaradi tega vedno vladati stiska, revščina, siromaštvo in neuravnost; da je človeštvu usojeno in večno določeno, da bo živelo v prevelikem številu in zato v različnih razredih, od katerih bodo eni bolj ali manj bogati, izobraženi, moralni, drugi pa bolj ali manj revni, ubožni, nevedni in neuravni. Iz tega pač sledi za prakso (te zaključke napravi Malthus sam), da so dobrodelnost in ubožne blagajne pravzaprav nesmisel, ker služijo samo temu, da vzdržujejo in vzpodbujajo k razmnoževanju odvečno prebivalstvo, ki s svojo konkurenco pritiska na mezdo drugih; da je prav tako brez smisla, če ubožna uprava zaposluje reveže, kajti od pridelkov dela se more potrošiti samo določena količina; če zaposlino enega brezposlenega delavca, bo zaradi tega brez kruha drugi, ki je bil doslej zaposlen; tako trpi škodo privatna industrija

na škodo industrije ubožne uprave; ne gre torej za to, da bi odvečno prebivalstvo redili, temveč da bi ga tako ali drugače čim bolj omejili. Malthus s trdimi besedami izjavlja, da je čisti nesmisel, da bi imel, kakor so razglašali doslej, vsak človek pravico do sredstev za obstanek.«

Potem opisuje Engels, kako so leta 1833 imenovali komisijo, ki je preiskala delovanje ubožne zakonodaje. Ta komisija je seveda odkrila vse polno zlorab, ki jih je po svoje napisala. Opisala je predvsem primere na deželi, kjer je bil ves delavski razred obubožan in je živel ali popolnoma ali deloma na račun ubožne blagajne. Kjer so bile mezde nizke, je blagajna dajala revežem dodatek, a prav tako je dajala dodatek zaposlenim revežem, ki so imeli obilo otrok. Komisija je sklepala, da tak sistem uničuje deželo, da ovira napredek industrije, da predstavlja nagrado za nepremišljene žentive in vzpodbudo za razmnoževanje prebivalstva, kar vodi do večjega pritiska na mezde. Ubožna zakonodaja je po mnenju komisije ustanova, ki demoralizira pridne in poštene, štiti pa lene, lahkomiselne in pregrešne; ta zakonodaja uničuje družino, sistematično ovira kopičenje kapitala, uničuje ter razkrajja še tisti kapital, ki ga imamo, uničuje davkoplačevalce; razen tega pa v obliki alimentov daje premijo na nezakonske otroke. Engels dopušča, da je bil učinek ubožne zakonodaje tak; pravi pa, da ni bil osnovni vzrok za to v ubožni zakonodaji, temveč v obstoječih socialnih razmerah. Te so take, da revež spozna, da je pač najbolje, če je egoist in če izrablja zakonodajo, kolikor le more. Parlament seveda ni na podlagi tega poročila spreminjal socialnih razmer, temveč je leta 1834 spremenil ubožno zakonodajo. In kako: »Vsakršno podporo v denarju ali v živežu so odpravili; edina podpora, ki so jo podelili, je bila sprejem v delovne hiše (workhouses, neke vrste prisilne delavnice; op. S. K.), ki so jih takoj povsod zgradili. Te delovne hiše, ali kakor jih imenuje ljudstvo, bastilje ubožne zakonodaje (poor-law-bastilles) so pa bile tako urejene, da so prestrašile vsakogar, ki je imel še kakršnokoli možnost, prebiti se brez javne dobrotelnosti te vrste. Da bi se ljudje obračali na ubožno blagajno samo v najnujnejših primerih in da bi naganjali vsakogar na skrajne napore, preden bi se odločil živeti od njene podpore, so napravili delovno hišo za naj-

bolj odbijajoče bivališče, kar si ga je mogel izmisliti rafinirani talent maltusovca.« (Engels, Položaj delovnih razredov v Angliji.)

Malthus, čigar spise je gospoda tako toplo pozdravila, ji je poslužil za ustanovitev teh v zgodovini angleškega delavskega razreda najbolj strašnih in najbolj zasovražanih hiš. Teorijo rente je na svoj način prepisal od drugod tako, »da bi ekonomski branil rento, brezdelne dobre službe, zapravljivost in brezsrčnost angleške zemljiške aristokracije kot njen poklicni ovaduh«, pravi Marx v Teorijah o presežni vrednosti in nadaljuje, da najdemo v vseh Malthusovih spisih dosledno »te takšne zaključke, ki so prijetni in služijo reakcionarni zemljiški aristokraciji proti buržoaziji, in obema skupaj proti proletariatu.« Malthusov pridigarški ton v tem delu smo spoznali že v kratkem izvlečku v drugem poglavju. Po njegovem so preprosti ljudje pač z izvirnim grehom obsojeni živeti v »solzni dolini«, a prežlahatna zemljiška gospoda po božji milosti brez dela uživa. Malthus poičuje delavce kot vprežno živino ter jih obsoja celo na smrt od lakote in na samstvo. »Ljudstvo je s točnim instinktom zasulilo, da nima pred seboj človeka znanosti, temveč kupljenega ovaduha vladajočih razredov.« Zato se mu s poljudno »kapucinsko pridigo«, kakor imenuje Marx njegov prvi spis, ni posrečilo ljudstvu ugajati, temveč si je nakopal ljudsko sovrašтво. Nečesa drugega ni mogel doživeti spis, ki je bil v celoti vojnoujskaška gonja proti veliki francoski revoluciji in reformatorskim mislim, katere je ta zanetila v Angliji.

Vse, kar je bilo resnično znanstvenega pred Malthusom in po njem, se mu je odreklo ali izneverilo. Darwin v svoji drugi izdaji knjige »O poreklu vrst po prirodnem izboru« sam pravi, da razpravlja v tem delu o »boju za obstanek med organskimi bitji sveta, ki neogibno izvira iz njihove visoke sposobnosti geometričnega prirastka. To je Malthusov nauk, uporabljen za ves živalski in rastlinski svet.« Darwin, katerega spis je Marx sicer visoko cenil, pa »ni videl, da on sam podira Malthusovo teorijo, ko odkriva v živalskem in rastlinskem svetu — geometrično zaporedje. Malthusova teorija sloni prav na tem, da je Wallaceovo geometrično zaporedje ljudi postavljal proti izmišljenemu aritmetičnemu zaporedju živali in rastlin!« (Marx,

Teorije o presežni vrednosti, II, 1, podčrtali mi.) Tako, izjavlja Marx, je ves Darwinov nauk naravoslovsko pobijanje Malhusove teorije! Kolikor je Darwin pokazal v svojem delu slabosti, se ima zahvaliti temu, da mu je bil Malthus nekaj nezakonski oče. Engels opozarja v svojem spisu »Dialektika narave«, da je Darwin mešal dve vrsti selekcije (izbire). Prva je takšna, ki nastane pod pritiskom preobljudenosti. Tam močnejši morda prvi preživijo, so pa lahko v marsikaterem oziru najšibkejši, najslabši. Druga vrsta selekcije je pa takšna, kjer preživijo taki, ki so bolj sposobni za novo okolje, okolje, ki se je spremenilo. (Ta prilagoditev pa lahko pomeni ali napredek ali nazadovanje.) Prvi primer se dogaja dejansko v nekaterih rastlinskih in nižjih živalskih vrstah. Drugi primer, brez prenaseljenosti, se dogaja n. pr., kadar potujejo živali ali rastline v nove kraje, kjer so drugačna tla in podnebje itd. Tu poginejo take, ki se ne morejo prilagoditi novim pogojem, ne da bi imela prenaseljenost s tem kaj opravka. Isto velja, kadar se na starem kraju menjajo zemljepisni in podnebni pogoji. Tako je bilo v prednji in centralni Aziji, ko je zmanjkalo vode. Malhusova preobljudenost se ne nanaša na to, prav tako ne na spolno selekcijo. Engels se sklicuje na znamenitega naravoslovca Ernesta Haeckla iz prejšnjega stoletja, ki je brez vsakega maltusovstva razložil ves razvojni proces s »prilagoditvami in dedovanjem«.

V drugem poglavju smo omenili, kako se je v zgodovini boj za obstanek prenesel na orodja, na tehniko. Tehnika pa je v današnji dobi že tako močna, da ni tal, ki se ne bi dala oploditi, če bi bil na razpolago denar. Denarja bi bilo dovolj, če se ne bi v tako ogromnih količinah trošil za oboroževanje in uničenje. Ker teži proizvodnja na vsem kapitalističnem svetu le za dobičkom in se boji, da blaga ne bo mogoče prodati za denar in zraven bogato zaslužiti, in ker ni vsestranskega mednarodnega sodelovanja, sporazumov o načrtni razdelitvi proizvodnje in sporazumov o menjavi, se proizvodnja ne more tako povečati, kakor bi to omogočala že današnja tehnika. Zato tudi ni mogoče zaposliti več ljudi. Statistika kaže, da daje na svetu sedaj samo 10% obdelovalne zemlje poln donos, kakršen je pri današnji tehniki mogoč, medtem ko več ko 50% obdelane zemlje ne daje niti petine tistega,

kar bi mogla dajati. Tehnika je pa v današnji atomski dobi na predvečerju nove revolucije.

Seveda sama tehnika še ni vse. V tej knjižici smo se ukvarjali bolj z odnosi med čisto proizvodnjo in preobljudenostvom. Dotaknili smo se pa tudi nekaterih drugih področij, ki niso nepomembna. Na. pr. razdelitve dohodka, menjave blaga, potrošnje. Sem spada vprašanje trga za agrarne pridelke, vprašanje cen, razmerja med agrarnimi in industrijskimi cenami ter cenami raznih storitev, vprašanje razmerja med prejemki in izdatki, dohodka v poljedelstvu sploh. Vsakdo ve, da se agrarni pridelki ne menjavajo neposredno za industrijsko blago, temveč je tu posredovalec, denar. Ne menjajo jih naravnost proizvajalci agrarnih pridelkov s proizvajalci industrijskega blaga, temveč je tu vmes posrednik, trgovina, ki hoče tudi nekaj zaslužiti, ker mora od nečesa živeti. Vprašanje vrednosti denarja, tečajev tujih valut, organizacije kredita, organizacije skladišč, transporta in zavarovanja in vprašanje davčnega sistema so prav tako važne zadeve. Njih omalovaževanje ali zanemarjanje povzroči, da kljub najboljši tehniki in proizvodnji nastanejo veliki potrebi v gospodarstvu in da na koncu koncev sama proizvodnja zastane. Prav na teh področjih so važne ovire, ki so krive, da se današnje proizvajalne sile (surovine, orodja in stroji, človek s svojimi umskimi in telesnimi sposobnostmi) samodeloma izkoriščajo. Upamo, da smo v knjižici dovolj nakazali, kako težko in do katere meje samo prebrodi kapitalizem te ovire in kdo pri tem plača.

Če nove tehnične pridobitve ne bodo služile uničevanju ljudi, temveč temu, da bi iz prirode pridobili čim več koristi za človeka, ni treba biti v skrbeh, da bi bila zemlja v bodoče preobljudena. Seveda je to odvisno od tega, v čigavih rokah bodo te tehnične pridobitve, kakšni bodo produktivski ali lastninski odnosi. Medtem ko kapitalistična stopnja in ureditev tehnike in proizvodnje i zahteva i omogoča mnogo več preobljudenosti, toda pod pogojem, da ga je neprestano nekaj brezposelnega, bosta tehnika in proizvodnja v razvitem socializmu omogočali, a morda tudi zahtevali še večjega števila ljudi, toda ob enakomerni in pravični zaposlitvi vseh.

Čim bolj bo kapitalizem v zatonu ali čim bolj bo pod ljudsko, družbeno kontrolo, čim bolj bo mednarodno sodelovanje in gospodarsko podpiranje med deželami vsestransko in iskreno, čim bolj bo svet resnično demokratičen, tem bolj bo po vsem svetu višja in a kalorij rešena, a glavna skrb bo kakovost hrane. Znanstvena odkritja našega stoletja so pokazala, da je sestava hrane odločilnega pomena za zdravje in dolgotrajno življenje posameznika, za njegovo telesno odpornost proti boleznim, za ves njegov telesni in duševni razvoj, delovno sposobnost in celo za njegovo naravo, značaj ali razpoloženje.

V bolj razvitih deželah je kakovost prehrane postala v zadnjih desetletjih in zlasti po drugi svetovni vojni predmet raziskovanja in državne kontrole. Predvsem velja to za prehrano šoloobvezne mladine. Tu gre ne samo za utrditev organizma v najnežnejši dobi s pravilno hrano, temveč tudi za ustvarjanje navade, ki ostane. Serviranje mleka na privlačen, da ne rečem na eleganten način v čednih restavracijah in barih, namesto v kramarskih ropotarnicah je v Angliji, Ameriki in drugod nenevadno dvignilo potrošnje mleka in znižalo pitje alkohola med mladimi ljudmi. Izboljšanje kakovosti hrane je dostikrat odvisno zgolj od znanja in vzgoje ali majhnih sredstev. V domači deželi lahko vidimo, kaj in kako napravi strokovno šolana kmečka gospodinja z enakimi sredstvi kot kmečka gospodinja v zaostalem kraju. V nekaterih primerih zadostujejo neznatna sredstva iz javnega proračuna za primes vitaminov in rudninskih snovi v moko v mlinu ali v sol v skladiščih. Tako se izboljša kakovost prehrane in se prihranijo vagoni zdravil in tisoči delovnih ur. Pri organizaciji poljedelskega perspektivnega načrta in celo zunanje trgovine je nujno, da pritegnemo strokovnjake za pravilno prehrano, za pripravljane hrane, za konserviranje sezonskih živil, za učinkovitejšo širjenje in razpečevanje dostej zanemarjenih važnih živil. Strokovnjaki iz ameriškega državnega kapitalizma so vplivali na okupacijske oblasti na Japonskem, da so tam povečali potrošnje mesa in rib, s čimer si obetajo ubiti dve muhi z enim udarcem: odpraviti pomanjkljivosti pretirano rastlinske prehrane (riž) in popraviti trgovsko ravnotežje s tem, da se uvoz riža zniža. V razvitih evropskih deželah je prav tako organizacija pravilne

prehrane sestavni del gospodarske politike. Še bolj pa je upravičena in potrebna taka skrb v socialistični deželi.

Tako smatramo, da hrana in pravilna sestava hrane ne bo več težka, glavna ali včasih celo edina skrb delovnega človeka in ljudstva, ko se bo socializem razširil po vsem svetu in bo prenehalo oboroževalno tekmovanje. Človek se bo mogel bolj posvetiti kulturnim in družbenim potrebam.

DODATEK

ZAKONI GIBANJA CELOTNEGA PREBIVALSTVA

V tem dodatku bi si ogledali, kakšno je dejansko gibanje celotnega prebivalstva (zaposlenega in nezaposlenega, preskrbljenega in nepreskrbljenega) in kako ter do katere meje je mogoče zasledovati zakone tega gibanja. S tem proučevanjem se ukvarja znanost o prebivalstvu, s tujo besedo demografija ali populacijska znanost. Njene ugotovitve nam pomagajo spoznavati pot, ki je privedla do današnjega števila prebivalstva in njegove sestave, in sicer v prvi vrsti biološke sestave (po starosti in spolu). Še bolj važne pa so zato, ker nam omogočijo napovedovati razvoj prebivalstva za neposredno bodočnost.

Demografija je ena najmlajših znanosti, ki je šele v zadnjih desetletjih, pravzaprav po drugi svetovni vojni začela zares snotno raziskovati gibanje prebivalstva z modernimi statističnimi metodami in je vpletla v to raziskovanje narodnogospodarsko znanost, biologijo, medicino, psihologijo in sociologijo. Pokazalo se je, kakor pravi Paul Vincent, kako malo smo doslej sploh vedeli o zakonih gibanja celotnega prebivalstva in koliko so razne trditve in nauki Malthusovega kova predrzne dogme brez dokazov. Pokazalo se je, kako taki nedokazani nauki s svojim načinom izražanja in s svojo zastarelostjo bolj ovirajo kot pospešujejo resnično znanstveno raziskovanje. Pokazalo se je, kako plitva in kričaska je dogma o naraščanju prebivalstva v geometričnem zaporedju. Demografi so po zares temeljitem raziskovanju utrdili doslej v isto pravil, po katerih se utegne prebivalstvo gibati. Ta pravila veljajo za krajša razdobja precej zanesljivo, a za daljša manj gotovo ali samo verjetno.

Za spoznavanje gibanja prebivalstva kake dežele in za njegovo predvidevanje je treba ugotoviti njen tako zvani de-

mografski sestav in njegovo gibanje. To so predvsem podatki o starostnem sestavu, o razdelitvi po spolu, o zakonskem stanu, nato pa podatki o naravnem gibanju prebivalstva, o rojstvih, ženitvah, ločitvah in smrtnih primerih za čim več desetletij nazaj. Poleg tega je koristno vedeti še razdelitev ljudi po poklicu, po panogi njihovega obrata, podjetja, ustanove, po izobrazbi, po delitvi na mesto in vas, po narodnosti itd., po velikosti družine, po tem, kako zgodaj se sklepajo zakoni, po številu otrok na eno mater, v kateri dobi neha večina žena roditi itd.

Vse te podatke dobijo demografi iz statističnih popisov in iz prijav o rojstvih, porokah ter smrtnih primerih. Ta obvestila so izhodišče demografskega proučevanja. Zato je važno, da pove prebivalstvo pri popisu točne podatke, da se zelo starim ljudem in nepismenim pomaga ugotoviti, kdaj so bili rojeni, da nekatere osebe ne zataje svojih visokih let, da ne pozabijo števila otrok itd. Statistika je sicer danes že v stanju s posebnimi računi ugotoviti, koliko je napak v prijavah, kadar gre za splošno oceno za vso državo, ki naj da možnost splošne napovedi bodočega gibanja; težava pa je tedaj, kadar se potrebuje natančnejši sestav za podrobnejše napovedi, recimo, če bi hoteli izračunati, koliko bo šoloobveznih otrok ženskega spola v neki republiki čez 20—30 let, ali koliko bo čez 30 let v republiki upokojenih delavcev, da bi vedeli, kako naj raste pokojninski sklad.

Po statističnih podatkih računajo demografi svoje indekse ali pokazatelje. Višina pokazateljev je posledica (ali funkcija) po eni strani bioloških, po drugi strani socialno ekonomskih tvorcev. Poslednji tvorci so manj vidni in zelo nestalni, njihove nenadne in nepredvidene spremembe lahko v naslednjih letih »skalijo« demografske proračune.

Naj navedemo primer. Silno nizek odstotek (pokazatelj) žena v starosti od 14 do 45 let izključuje, da bi se ljudstvo v naslednjih 20 letih neznansko močno namnožilo. Ta biološki vzrok je nedvomno viden. Toda poleg tega biološkega imamo še vrsto socialno ekonomskih vzrokov, ki jih je težje zanesljivo dojeti in niso tako otipljivi in dokumentirani kakor rojstno leto, leto smrti itd. Kakor je naravno, da se odraslo dekle poroči, tako so poleg zelo močnih bioloških (pomanjkanje moških) lahko še močni ekonomski, sociološki in

politični razlogi, da se ne poroči. Na desettisoč primerov se taki razlogi skozi vrsto let bolj ali manj enakomerno ponavljajo. (Na tem gradi statistika tako imenovani zakon velikih števil. Če imamo majhno naselje štirih hiš in v naselju šest za možitev godnih deklet, od katerih se samo tri poročijo, še ne moremo sklepati, da se v deželi 50% ali polovica deklet poroči. V naselju so preprečile možitev četrtega in petega dekleta morda povsem slučajne, izredne okoliščine, ki jih drugod ni. Če pa vzamemo več tisoč takih naselij skupaj in računamo, koliko se je poročilo deklet od skupnega števila, se razne slučajnosti med seboj uničujejo. Tedaj pride do veljave zakonitosti, ki je posledica vrste razlogov, katerih vseh niti ne poznamo. Čim večje je število, tem manj se ti razlogi spreminjajo in uveljavljajo slučajnosti. Za enega samega novorojenčka ne moremo napovedati, da bo doživel 80 let, medtem ko za stotisoč novorojenčkov lahko s precejšnjo zanesljivostjo že na podlagi starostne strukture dežele ugotovimo, da jih bo tako starost dočakalo vsaj 17% v Jugoslaviji, moških nekaj manj in žensk nekaj več, ker je že danes tolikšen odstotek čez 80 let starih; doživelo jih bo rajši veliko več, ker bo v 80 letih medicina znatno napredovala. Če bi imeli iz popisov izračunane tablice smrtnosti za Jugoslavijo, bi bila napoved še bolj zanesljiva.) Tako nam odstotki opravljenih porok lahko služijo za napoved bodočih. Toda od nekega leta dalje se kak razlog lahko korenito spremeni, n. pr. uvede se davek na samce, ki poveča število ženitev, ali izbruhne vojna, ki pospeši ženitve. Takih razlogov demografi ne morejo vedeti v naprej. Z njimi si samo naknadno razlagajo spremembe ali odklone od dosedanjih pravilnosti. V osnovi se pa poslužujejo v svojih računih biološkega demografskega sestava in bioloških demografskih indeksov (rojstev, smrti), ki vsebujejo že bolj ali manj enakomerno razdeljene socialno ekonomske vzroke, ker gre za velike množice.

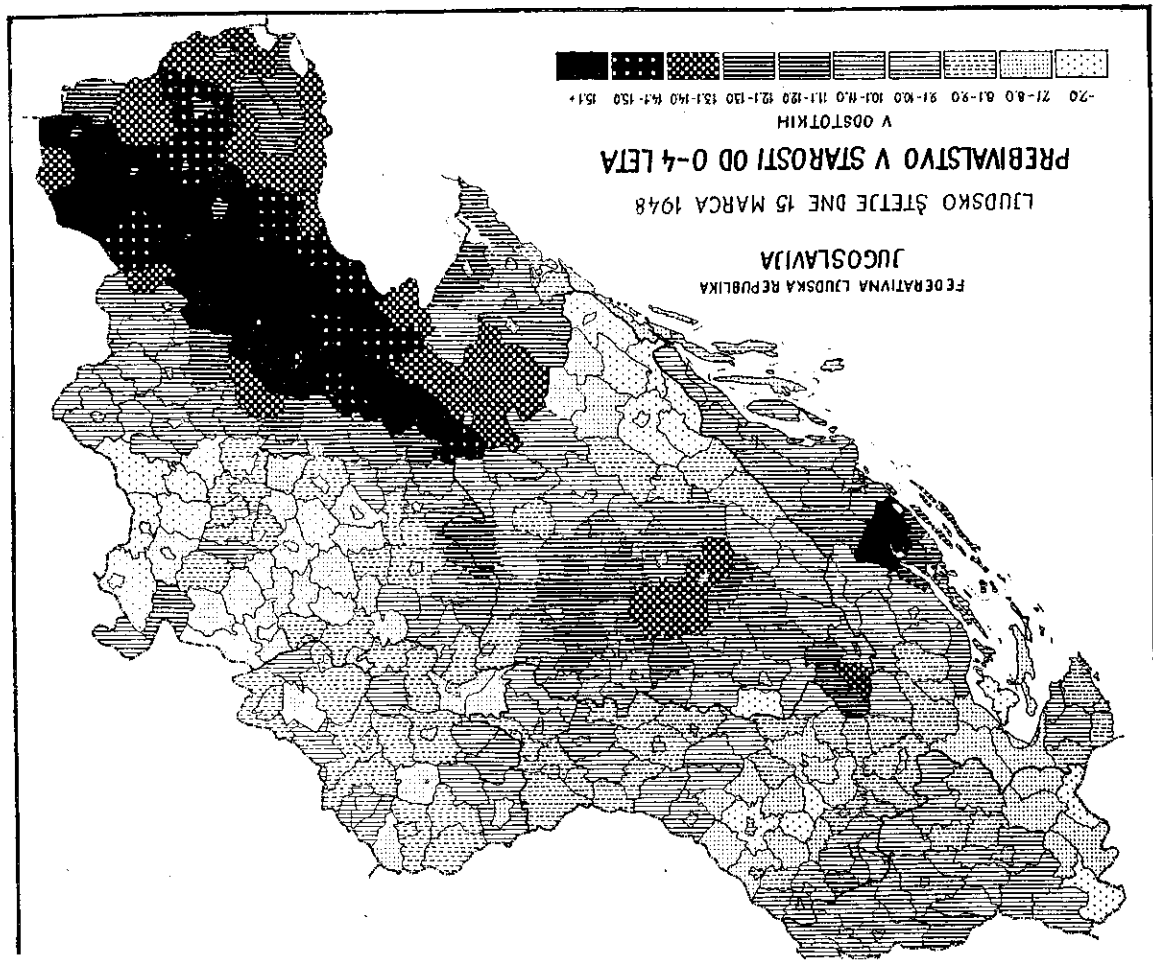
Vsaka dežela ima svoje demografske indekse, ki se na daljši rok navadno zelo enakomerno razvijajo. Eden izmed zelo važnih, če ne osnovni demografski pokazatelj, je tako imenovani indeks natalitete ali pokazatelj rojstev. To je število, ki pokaže, koliko je bilo v ustreznem letu rojenih na 1000 prebivalcev. Opazovanje tega in-

deksa skozi vrsto let nam kaže smer gibanja rojstev — padanje, naraščanje ali stalnost.

Pri nas v Jugoslaviji je indeks rojenih leta 1921 znašal 36,7, nato pa je bolj ali manj enakomerno padal. (To se pravi, neko leto je za malenkost zrastel, drugo leto pa veliko bolj padel). Najnižjo točko je dosegel leta 1939, namreč 25,9. Po drugi svetovni vojni se je od točke 26,6 počasi dvignil na 30,1 v letih 1949 in 1950, nakar je spet valovito padal in dosegel število 28,4 leta 1953 in 26,7 v letu 1955. Po vojni je indeks rojenih v Jugoslaviji dolgo časa razmeroma visok: v Evropi je l. 1953 Jugoslavija še vedno na drugem mestu (prva je Poljska s 30,5). Otroški dodatki očitno zadržujejo večji padec.

V Sloveniji je indeks rojenih nižji. Od leta 1919 se je hitro dvignil od 22 na najvišjo točko 30,9 leta 1920, nakar je šel neenakomerno navzdol do 18,7 leta 1941. Po osvoboditvi se ni znatno dvignil ter se giblje od takrat do danes med 20,9 leta 1946 in 22,9 v poprečju leta 1950/1954. V ostalih republikah je povprečni indeks rojstev višji, in sicer je v letih 1950/1954 najvišji na Kosmetu 42,8, v Makedoniji 38,4 in v Bosni in Hercegovini 38,1. Nižji je v Vojvodini 23,2 in na Hrvaškem 23,2.

Če gledamo drugod po svetu, imajo visok indeks rojstev vse nerazvite dežele, zelo nizek ali razmeroma nizek pa razvite industrijske dežele — od 11 do 20. Ni torej v najbolj razvitih in najbolj bogatih deželah ta indeks najvišji, v revnejših pa nižji, temveč ravno obratno. Indeksi rojstev v razvitih deželah okrog leta 1950 znašajo: V Angliji 16,1, na Danskem 18,6, v Zahodni Nemčiji 16,2, v Švedski 16,4, v Avstriji 15,8, v Združenih državah Amerike 23,4, pri čemer je indeks v severnem delu znatno nižji kakor v nerazvitem južnem delu. (Pred vojno je bil v severnem 14—18, v južnem 20—24). Dežele manj razvite Južne Amerike pa imajo že višje indekse: Mehika 45,7, Gvatemala 48,7, Čile 32,4. V Afriki ima Belgijski Kongo 39,8, Alžir za arabsko prebivalstvo 34,1. V Aziji imajo: Cejlon 40,3, Malaja 42,4, Japonska 28,4, Indija 26,7. Pri nerazvitih deželah številke rojstev in smrti niso popolne; tam moremo domnevati, da veliko rojstev in smrti ni zabeleženih ter je indeks v resnici višji. Woytinski n. pr. trdi, da novi za Indijo izkazani indeks 34 ni točen, temveč v resnici znaša več ko 45.

Takšno opažanje se nam potrjuje tudi pri nas doma. Slika št. 16 nam kaže odstotek otrok do 4. leta od celotnega prebivalstva vsakega okraja v Jugoslaviji: bolj kot je okraj razvit, manjši je odstotek otrok, bolj blede je črtkan okraj.

Padanje rojstev po naraščanju blagostanja, kakor ga opazamo, ko raziskujemo od kraja do kraja ali socialni sloj za socialnim slojem, je pojav, ki so ga poznali že v starem veku. Sredi XVIII. stoletja, pred veliko francosko revolucijo, so si politiki in filozofi kakor Montesquieu, Franklin in Hume postavljali vprašanje, zakaj je v mestih med revnejšim prebivalstvom in na vasi sploh rodnost večja. Nekako sredi prejšnjega stoletja so znanstveniki Sadler, Doubleday in Spencer prav tako iskali razloge, zakaj blagostanje zmanjšuje rodnost. Za razliko od hrupnega razširjanja Malthusovega »zakona« o prebivalstvu in njemu sorodnega železnega meznega »zakona« je ostala razmeroma malo opazena dožnja Thomasa Doubleday-a (Dabldej) iz leta 1853: »Resnični zakon o prebivalstvu, pokazan v zvezi z ljudsko prehrano«. Doubleday se je trudil dokazati, da stradanje ne vodi k depopulaciji, nego nasprotno k hiperpopulaciji (k preštevilmnemu prebivalstvu). Res je, pravi, da stradanje poveča smrtnost, toda še bolj poveča rodnost. Doubleday razlaga to dejstvo za rastlinstvo in živalstvo s svojevrstno teleološko filozofijo (modroslovje nadnaravne smotnosti), po kateri narava daje večjo plodnost tisti vrsti, ki je bolj v nevarnosti. Nas ta filozofija ne zanima, kakor nas ne zanima dejstvo, da so razni znanstveniki poskušali razlagati padanje rodnosti z naraščanjem alkoholizma, s širjenjem spolnih bolezni, s širjenjem ženskega športa, z nervozno napetostjo mestnega življenja, s klimatičnimi spremembami (cikli ali krožnimi toki), s povečanjem beljakovin v hrani in so se med seboj pobijali z dokazi. Res imajo nekatere od navedenih okoliščin večji ali manjši vpliv na rodnost, niso pa niti edini niti osnovni tvorec sprememb. To lahko velja za trditve, da vodi pomanjkanje beljakovin v hrani do visoke plodnosti tako pri ljudeh kakor pri živalih, a da preobilje beljakovin učinkuje obratno. Res nam de Castro v že omenjeni knjigi navaja primere afriških in azijskih narodov, kjer je v kolonialnem režimu prehod na slabšo hrano (z malo beljakovin ali nič) povečal plodnost (prebivalstvo Egipta n. pr.,

kjer se je felahova prehrana bistveno poslabšala, je v prvi polovici XX. stoletja naraslo od 8 na 19 milijonov, a prebivalstvo britanske južnoafriške kolonije Bazutolandije se je v 40 letih podvojilo); res je dalje, da je plodnost narodov Daljnega vzhoda, ki mesa tako rekoč ne poznajo in nekateri niti mleka ne uživajo, med najvišjimi na svetu; enako je visoka plodnost v »žitojedni« južni Evropi, na Bližnjem vzhodu, v Srednji Ameriki. Tudi če se sklep o vplivu beljakovin ujema z vrsto dejstev, moramo reči, da tako pomanjkljiva prehrana ne more biti niti edini niti osnovni vzrok, bodisi pospeševanja bodisi zaviranja, temveč da so vmes družbeni vzroki. Kakor smo že opisali, se kaže pri agrarno prenaseljenih narodih, predvsem pri Kitajcih, zavestno prizadevanje imeti čim več otrok, ker jim služijo kot delovna sila; ko jih polovica pomre, preden doraste, so potrebna nova rojstva tako rekoč v nedogled. Tako je številna družina postala tudi verskomoralni zakon. V zelo razvitem katoliškem delu Holandije in bolj zaostalem katoliško-francoskem delu Kanade naravnost presenetljivo številne družine za razliko od ostalega (protestantovskega) dela dežele. Pri sicer zaostalih Vlahih v Srbiji pa je nasprotno običaj, da se posetva ne delijo, privedel v sistem enega otroka; prav tako seta sistem širi v južnem Banatu in nekaterih okrajih Slavonije in Hrvatskega Zagorja. Sredstva za preprečevanje niso šele odkritje »propadajočih« ali »izrojenih« narodov našega veka, temveč so jih poznali že stari narodi in preprečevanje se je vršilo le zavestno in iz družbenih razlogov. Stvar demografije in posebej sociologije je, da poišče in razjasni globlje, zelo zapletene družbene razloge. Gibanje evropskega prebivalstva v zadnjih 100 letih, ko ga bolj zanesljivo poznamo, nam kaže, da dviganje standarda in civilizacije dejansko povzroča padanje plodnosti. Na primeru Evrope bomo lažje razmotrili družbene vzroke sprememb v plodnosti, ki so pri bolj razvitih narodih gotovo še močnejši od bioloških (to je od biološke sestave prebivalstva, od načina prehrane itd.).

Številno rojstev v razvitih deželah je začelo padati najprej v Franciji od konca napoleonskih vojn (v začetku XIX. stoletja). Takrat je edino v Franciji rodnost padala. V sedemdesetih letih XIX. stoletja je začela padati rodnost v Angliji, Holandiji, Nemčiji, Skandinaviji, a koncem XIX. sto-

letja tudi v vsej ostali zahodni in severni ter srednji Evropi brez povprečno manj razvitih držav Avstro-Ogrske, Španije, Italije in Portugalske. Od leta 1900 dalje pada indeks rojstev tudi v Združenih državah Amerike in v Avstraliji. Dva vzroka ali dve okoliščini so ugotovili v tej zvezi: Prvič je v teh deželah starostni sestav vedno manj povoljen za visoko plodnost, drugič pa se v ravnokar naštetih deželah padanje rojstev sklada z nezasišanim ekonomskim napredkom in zboljšanjem zdravstvenega stanja. Oboje je šlo hkrati.

Statistika nadalje kaže, da je rodnost pri vaškem prebivalstvu večja kakor pri mestnem, kar opažamo pri vseh narodih. Navadno se to razlaga tako, da je vaško prebivalstvo bolj zaostalo kakor mestno. So pa še drugi razlogi. Otrok je povprečno za družino cenejši na vasi kakor v mestu, ker ni treba hrane zanj posebej kupovati. Delavko, ki dela v tovarni, ali mestno ženo, ki je zaposlena, otrok bolj moti in zaposli kakor kmetico, ki dela v glavnem v kuhinji in okrog hiše, v hlevu, na vrtu. Nazadnje je otrok na vasi hitro nova delovna sila, kmalu lahko pase živino itd. Otrok v mestu se pa dalj časa šola v osnovnih in strokovnih šolah in vedno manjše je število otrok, ki hodijo še v osnovnošolski dobi na delo. Razredni boj vedno bolj odpravlja otroško delo. Bolj ko je družina premožna, tem pozneje postane otrok samostojen, več nege in stroškov zahteva. Toda tudi na vasi bogatejši že omejujejo rojstva, da bi preprečili drobiljenje posestva.

Francoski statistik Jacques Bertillon (Žak Bertijon) je v začetku tega stoletja opozoril, da znaša v najsiromašnejših okrajih Pariza, Dunaja, Berlina rodnost dvakrat toliko kakor v bogatih in trikrat toliko kakor v najbogatejših okrajih. Njegov nauk imenujemo Bertillonov zakon, ki se glasi, da vodi bogastvo ali blagostanje k sterilnosti (nerodnosti).

Medtem ko so kapitalistične zakonodaje zatirale kontrolo porodov, da bi zavirle za narod »samomorilnik«, v Franciji najprej razširjeni sistem enega otroka, se je v visoko razviti Angliji v zadnjih letih ugotovilo, da nima razširjenost in poznavanje sredstev za kontracepcijo (proti spočetju) nobenega učinka, tudi kadar jih uporabljajo ali poznajo najrevnejši in najbolj zaostali sloji. Stevenson, ki je raziskal rodnost raznih skupin prebivalstva glede trajanja zakonske-

ga stanu, je ugotovil, da so intelektualni in svobodni poklici manj rodni kakor kapitalistične in visokofinančne grupe. V Franciji in na Madžarskem so ugotovili, da imajo uradniki in oficirji manj otrok kot kmetje in podjetniki. Nekaj podobnega so ugotovili v Nemčiji, namreč da ima nižja birokracija več otrok kot višja; v prvi skupini je povprečno 2,5 otrok na družino, v drugi pa 1,5. Ta razlika je leta 1925 bila že manjša kakor leta 1900, pri čemer je verjetno vplivala druga svetovna vojna in velika gospodarska in politična kriza v letih 1918, 1921, 1925. Zamimivo je, da so na Nizozemskem ugotovili nasprotno, da so razlike leta 1927 večje kakor pa l. 1897. Višjo plodnost med revnejšim kakor med bogatim prebivalstvom nam kaže tudi statistika ZDA.

Vendar starostni ustroj in krivulja indeksa rojenih kot podlaga za demografske napovedi dostikrat odpovesta tudi za krajša razdobja celo pri nespremenjenem družbenem sistemu, v katerem sta izračunana. Isto velja tudi za Bertillonov zakon. Tako so se pojavile med drugo svetovno vojno in po njej nepričakovane posebnosti. Med prvo svetovno vojno so rojstva povsod precej znatno padla in takoj po njej so se prvih nekaj let pretirano dvignila. To ima svoj razumljivi vzrok v mobilizaciji med vojno in v povratništvu po koncu vojne. Toda med drugo svetovno vojno rojstva razen v srednjeevropskih državah niso tako padala, temveč so ponekod, zlasti v Združenih državah Amerike in v Angliji, celo naraščala. Po drugi svetovni vojni je bil v Združenih državah Amerike, v Angliji in Franciji mnogo dalj časa trajajoč visok porast rojstev kakor po prvi svetovni vojni. Zamimivo je pogledati gibanje števila rojenih pri najrevnejšem in pri najbogatejšem prebivalstvu in kako se spreminja na naveden način razlika med njim v tako velikem Babilonu, kakor je New York, ki šteje čez 8 milijonov ljudi:

Leto	Najnižji sloj	Najbogatejši sloj
1929	59,8 roj. na 1000 preb.	51,1 roj. na 1000 preb.
1936	19,9 roj. na 1000 preb.	27,2 roj. na 1000 preb.
1942	25,8 roj. na 1000 preb.	29,4 roj. na 1000 preb.

Leta 1936 opažamo tu močan vpliv gospodarske krize 1929—1935 ter njej sledečega zastoja, a leta 1942 opažamo

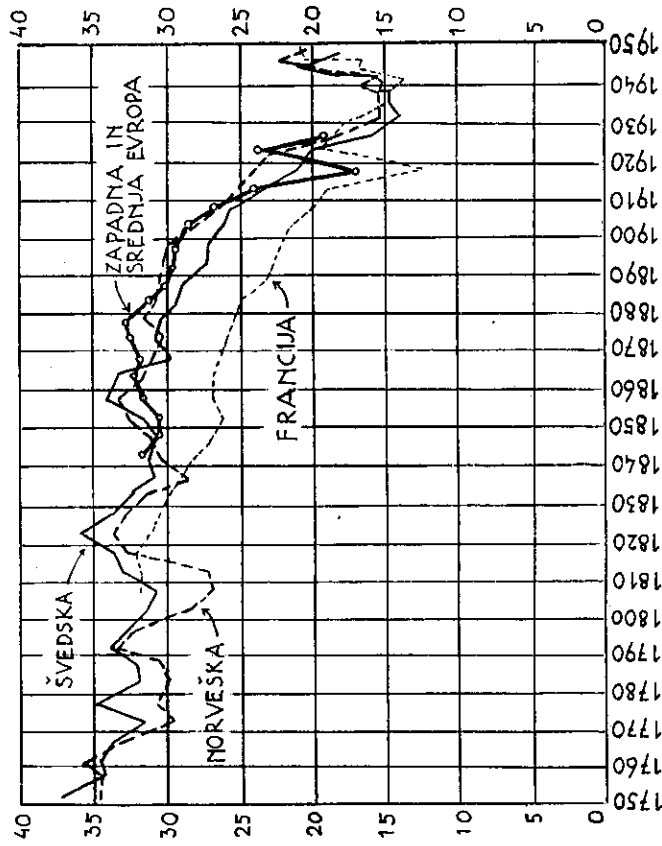
svojevrsen vpliv druge svetovne vojne in dobre gospodarske zapositve v Ameriki med vojno.

Nenavadne posebnosti take vrste so napotile številne demografe in sociologe, da so iskali vpliv različnih drugih tvorcev, ki bi veljali predvsem za Severno Ameriko; taki tvorca naj bi bili želje po otroku, razni socialnopsihoški tvorca, želje, da se pred odhodom na vojno na drugi kontinent zagotovi potomstvo itd. S takimi razlogi so hoteli med drugim pojasniti pojav, da se je v letih 1940 do 1949 v Združenih državah Amerike, Kanadi, Avstraliji, Novi Zelandiji in Zahodni Evropi rodilo 50 milijonov dojenčkov več, kakor so jih računsko napovedali po splošni smeri gibanja indeksa rojenih. Za povojno dobo pripisujejo vzrok nenavadnega porasta velikim prihrankom, ki so si jih v zahodnih neopustošenih državah nabrali med vojno, družinskim olajšavam, brezplačnim obrokom za otroke, podporam za matere, politiki polne zaposlitve, v nemajhni meri pa tudi napredku medicine, ki je v Ameriki omogočila porod brez vsakih bolečin. Treba je tudi vedeti, da je strahovita kriza v letih 1929 do 1953 v Ameriki odgodila ali preprečila nešteto porok in porodov ter je vojna konjunktura z vojnimi dohodki, družinskimi dodatki in zavarovanjem itd. kot reakcija povečala število porok in rojstev. Bila je nekakšna moda, imeti več otrok.

Slika št. 17 nam potrjuje doslej povedano o tem, kako je v nekaterih evropskih deželah skozi daljšo vrsto let padal indeks rojenih. Narisati je seveda mogoče za tiste dežele, ki imajo na razpolago tako stare podatke; najdelj nazaj, do leta 1750, lahko zasledujemo črto pri Norveški in Švedski, za dežele zahodne in srednje Evrope skupaj pa šele od sredine prejšnjega stoletja dalje. Naris nam ponazoruje, da indeks v splošnem rahlo pada, čeprav silno neenakomerno, vse do pojava monopolnega kapitalizma in imperializma, a potem se bolj ali manj sunkovito obrne navzdol (z znatnim začetnim vzponom po prvi svetovni vojni) in doseže v splošnem najnižjo točko leta 1940. Med drugo svetovno vojno in nekaj let po njej se ponovno dvigne ter se še pred letom 1950 spet zaobrne navzdol. Značilno pa je, da se vojni in povojni vzpon niti med leti 1920—1950 niti med leti 1940—1950 niti daleč ne približa visokim številkam pred letom 1880. V splošnem smemo ostati

pri pravilu, da vodi višji življenjski standard k nižjemu številu rojstev in k manjšim družinam.

Drugi važni pokazatelj za indeksom rojstev, ki nam omogoči izračunavanje bodočega gibanja prebivalstva, je indeks umrlih ali število, ki kaže, koliko ljudi umre v enem letu na 1000 prebivalcev. Umrlijnost je tem večja,

Sl. 17. Gibanje indeksov rojstev v izbranih evropskih deželah

čim bolj je prebivalstvo revno in zaostalo, a tem manjša, čim bolj je standard visok in zlasti v bogatejših razredih. V Jugoslaviji je indeks umrlih znašal leta 1921 20,9, nato je enakomerno padel do leta 1939 vse do 14,9, po vojni je znašal leta 1947 samo 12,8, se neenako dvigal do leta 1951 na 14,1 in padel na 10,8 v letu 1954 ter 11,5 v letu 1955. V posameznih republikah je bil povprečni indeks umrlih od leta 1948 do leta 1952 neenakomeren, najnižji v Sloveniji 12,1, visok v Bosni in Hercegovini 14,3, v Makedoniji 15,1 in na Kosmetu 17.

Druge dežele so imele indeks umrlih okrog leta 1950: Holandija 7,5, Norveška 8,9, Kanada 9, Združene države Amerike 9,6, Avstralija 9,6, Italija 9,8, Švedska in Švica 10,1, Zahodna Nemčija 10,4, Grčija 10,7, Japonska 11, Madžarska 11,2, Francija 12,6, Avstrija 12,7, Kolumbija 14, Alžir (arabski domačini) 14,8, Čile 15,7, Indija 16, Mehika 16,4, Romunija 20, Egipt 20,3, Indonezija 20,3, Guatemala 21,5, Burma 23, Sao Tomo in Principe 34. Podatki za nerazvite dežele so nezanesljivi; verjetno bodo resnične številke višje, kajti domača statistika ne zajame vseh smrti, mednarodna pa nerada popravlja. Nekateri indijski strokovnjaki sodijo, da je tamkajšnja umrljivost 30, kar pomeni 10 milijonov smrtnih primerov na leto; za Kitajsko pa enako cenijo 30 na 1000.

Časovno je indeks umrlih v bolj razvitih deželah padal, kar kaže sledeča tabela:

	1871—1880	1941—1950
Anglija	21,4	12,5
Francija	23,7	15,5
Holandija	24,5	9,4
Danska	19,4	9,4
Nemčija	27,2	13,2
Švica	23,5	11,0
Italija	29,9	12,9
Romunija	51,3	19,4

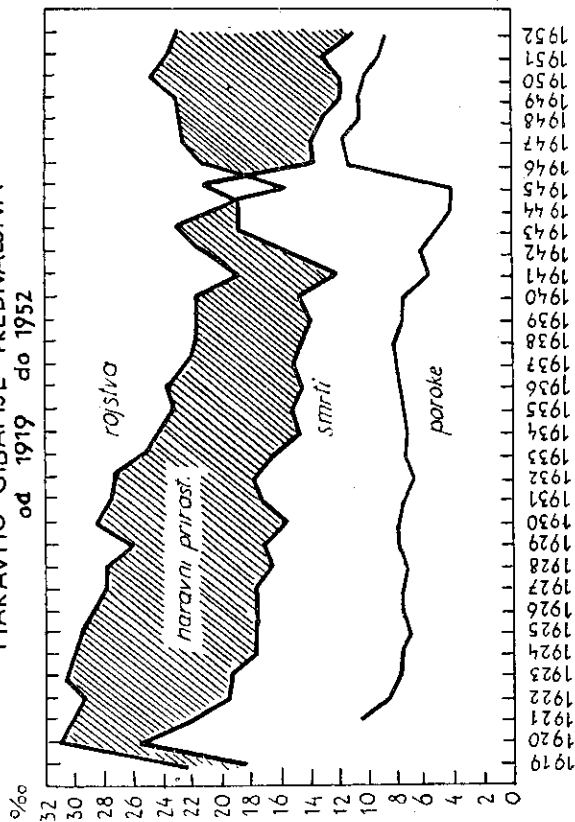
Statistiki ugotavljajo, da je poleg višjega standarda predvsem napredek medicine pripomogel k padcu umrljivosti, in navajajo tudi vrsto bolezni, ki zahtevajo manj žrtev kakor nekoč. Zato je zdravniška ugotovitev glavnega vzroka smrti za demografijo izredno važna.

Primerjava kaže, da je umrljivost v Jugoslaviji prav visoka. To pa zato, ker je v nekaterih predelih visoka umrljivost dojenčkov. Pri nas je leta 1953 umrlo na 1000 dojenčkov 116,3. To je več kot kjerkoli v Evropi in samo nekaj manj kot v Egiptu (129,6). Umrljivost dojenčkov v Avstriji je bila samo 49,9, v Franciji 41,9, v Holandiji 22,1, v Norveški 22. Najbolj kritično je stanje pri nas v Vojvodini, kjer je v povprečju med leti 1948—1952 umrlo 172, na Kosmetu 147,9, v Makedoniji 140,5, v Bosni 137,6, v Sloveniji pa razmeroma tudi še visoko število 79,1. Indeks umrlih dojenčkov je bil l. 1953 v vsej Evropi nižji od Jugoslavije (številke iz Al-

banije in Sovjetske zveze nam niso znane); zelo nizek pa je bil v Švici — 29,8, v Danski 27,2 in v Nizozemski 22,1. V Franciji je znašal že 41,9, v Italiji 58,4 na Poljskem 83; v Mehiki je znašal še vedno manj kot pri nas, namreč le 95,2.

Nekateri demografi so izračunali zelo visoko umrljivost dojenčkov na Kitajskem starega režima — do 150 in 160, to-

NARAVNO GIBANJE PREBIVALSTVA od 1919 do 1952

Sl. 18. Naravno gibanje prebivalstva v Sloveniji

rej med najvišjimi na svetu. Polovico otrok pomre, preden dorastejo za delo. Enako cenijo, da umre v Indiji polovica otrok pred 20. letom, a četrtnina novorojenčkov že v prvem letu, 40% dojenčkov pred petim letom starosti. Številke za Južno Ameriko so po podatkih prof. de Castra še višje: 200 za severovzhodno Brazilijo, 277 v Boliviji in 335 v severovzhodni Argentini. Koliko izgubijo v teh deželah in pri nas žene brez potrebe v delovnem fondu, si lahko mislimo. Čim večja je umrljivost otrok, tem dražji so povprečni stroški za vzdrževanje in vzgojo preživelih.

Če so kolikor toliko jasni slika in vzroki gibanja indeksa rojenih in indeksa umrlih, laže pojasnimo njun rezultat, in indeks naravnega prirastka. Naravni prirastek nam kaže dejansko gibanje prebivalstva, potem ko v enem letu od 1000 prebivalcev odštejemo umrle in prištejemo živorojene.

Risba št. 18 nam kaže gibanje števila rojenih in umrlih v Sloveniji od leta 1929 do leta 1952. Črtkani prostor vnosa je naravni prirastek. Kot vidimo tudi na tej sliki, padata i rodnost i smrtnost; po vojni se rodnost do leta 1951 visoko dvigne, toda ne več na višino let 1920—1929; naravni prirastek je pa neznatno večji nego tedaj, vendar samo zaradi močnega znižanja umrljivosti. Naravni prirastek v Jugoslaviji v celoti je razmeroma visok, tako da se je v 75 letih prirastek na današnjem ozemlju Jugoslavije podvojilo. Vendar je po republikah ta prirastek zelo neenakomeren. Vzrok te neenakomernosti so bile vojne, gospodarske krize in izseljevanje, ki so skozi zgodovino različno prizadele ozemlja posameznih republik.

Naravni prirastek v nedeljenih starih deželah do l. 1910

Leto	Kraljevina Srbija	Hrvatska in Slavonija	Dalmacija	Kranjska	Istra
1881	20,9	11,7	16,9	7,9	15,6
1886	12,5	16,7	15,0	9,6	7,7
1891	18,2	10,0	16,1	10,5	10,4
1896	14,2	9,9	10,6	5,5	8,6
1901	17,0	11,7	5,9	10,0	11,9
1906	17,2	13,3	17,1	11,4	18,4
1910	16,5	13,1	21,4	11,0	17,7

Naravni prirastek v stari Jugoslaviji

Leto	Slovenija	Jugoslavija
1921	8,2	15,79
1929	9,0	12,52
1930	12,8	16,53
1939	7,6	10,95

Primerjalni pregled raznih življenjskih indeksov jugoslovan-skih republik po povprečju 1948—1952

Področje	Indeks rojenih	Indeks umrlih	Indeks naravnega prirastka	Indeks umrlih dojenčkov
Skupaj Jugoslavija	29,1	15,2	15,9	115,9
Srbija	27,1	15,2	15,9	114,9
(od t. ožja Srbija)	26,5	12,3	14,2	99,4
(od t. Vojvodina)	24,4	13,6	10,8	172,0
(od t. Kosmet)	41,7	17,0	24,7	147,9
Hrvatska	24,7	12,9	11,8	115,8
Slovenija	23,5	12,1	11,4	79,1
Bosna in Hercegov.	37,6	14,3	23,3	137,6
Makedonija	39,3	15,1	24,2	140,5
Črna gora	31,6	9,9	21,7	76,4

Marsikatero dežele, ki so po indeksu rojenih na najvišjem ali visokem mestu, niso na visokem mestu po naravnem prirastku, ker je tudi indeks umrlih zelo visok. Tako je z nekaterimi zaostalimi in manj razvitimi narodi v Aziji in in Afriki. Nekaj podobnega je pri nas. Število prebivalstva Makedonije, Bosne in Hercegovine, predvsem pa Siptarjev na Kosmetu bi se v eni generaciji potrojilo ali početrilo, če ne bi bila visoka umrljivost dojenčkov. Na Kosmetu je indeks rojenih leta 1953 znašal 42,5, v Bosni in Hercegovini 38,6, v Makedoniji pa 37,9. Kljub tako visokemu številu rojenih je naravni prirastek razmeroma nizek, namreč na Kosmetu 22,0, v Bosni in Hercegovini 24,2, a v Makedoniji 23,2. Že tu vidimo, da je prirastek v Bosni in Makedoniji večji kakor na Kosmetu, čeprav je na Kosmetu rodnost večja. Vzrok je v tem, da je umrljivost na Kosmetu večja, namreč 20,5 v primeri s samo 14,4 v Bosni in Hercegovini ter 14,7 v Makedoniji. Še slabše je na Kosmetu, če vzamemo vaško prebivalstvo. Tam je umrljivost 20,7, medtem ko je v mestih samo 15,0. Največ pa smrt pokosi pri dojenčkih; na 1000 živorojenih umre na Kosmetu 173,4 (na vasi 174,3, a v mestu 147,1), medtem ko v Bosni 143,1, v Makedoniji 138,0, v Srbiji (ožji) 90, Hrvaški 111,6, Sloveniji 59,2. (V mestih v Sloveniji

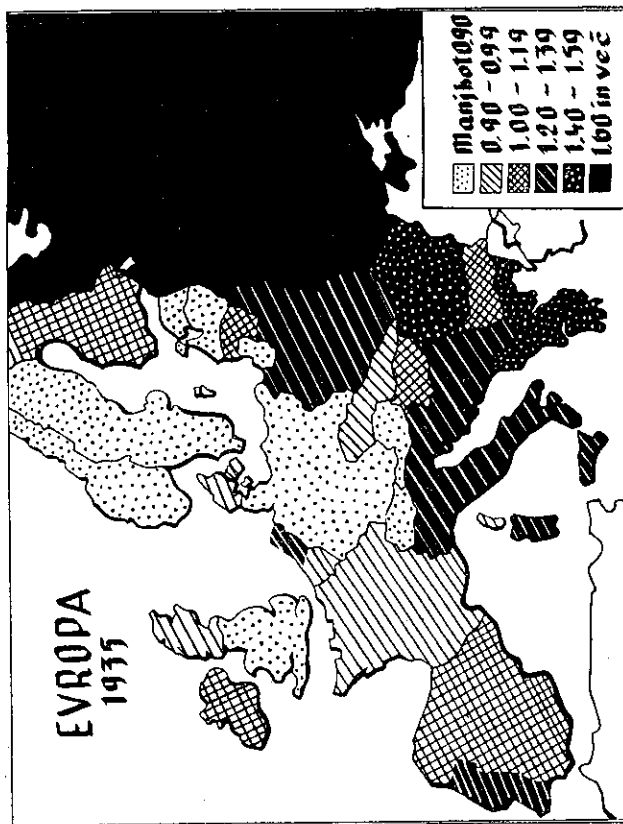
že manj, 47,6, a na vasi 61,5. Številke v tem odstavku so za leto 1953.)

Druge dežele so imele leta 1953 naslednji naravni prirastek: Avstrija samo 2,8, Danska 8,9, Francija 5,8, Italija 7,8, Madžarska 9,9, Nizozemska 14,1, Norveška 10,2, Poljska 20,3, Romunija 12,2, Švica 6,8, Jugoslavija 16,0, Egipt 25,3, Mehika 29,1. Jugoslovanski prirastek je torej zelo visok.

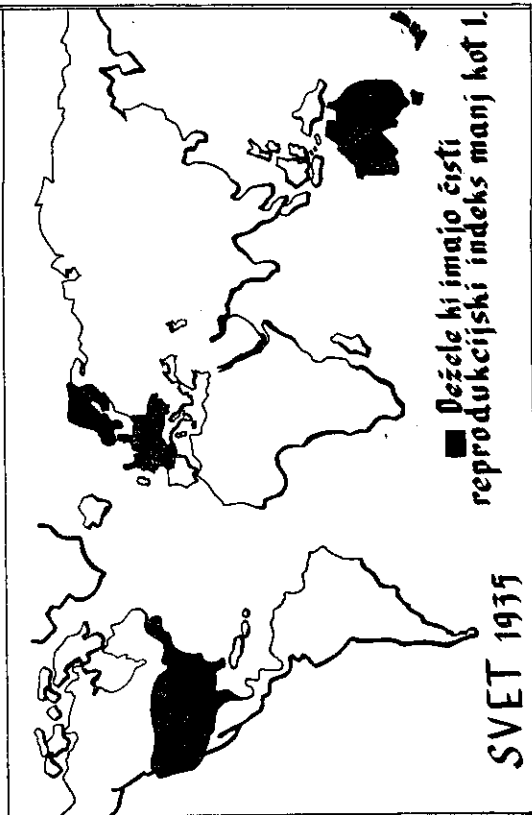
Prebivalstvo, ki ima indeks naravnega prirastka 10, nase v okrog 70 letih na dvakrat tolikšno, a če ima indeks 20, doživi isto že v 35 letih, medtem ko pri indeksu 5 šele v 140 letih. Pogoj je seveda, da se indeks rojenih in umrlih ne spreminjata, ali da se hkrati spreminjata v enaki meri. So dežele, kjer je naravni prirastek »negativen«, se pravi, da ga ni, ali da imamo »naravni prirastek«, »padec« štela prebivalstva. Tako je bilo pred vojno v Franciji in v Avstriji. V taki deželi narašča prebivalstvo samo s priseljivanjem.

Za demografsko orientacijo na daljšo dobo pa niti indeks naravnega prirastka ne zadostuje. Zato se demografi poslužujejo tako imenovanega »indeksa reprodukcije« ali pokazatelja obnove, ki nam kaže mero, kako se obnavlja rod, generacija. Dobijo ga tako, da seštejejo število rojstev samo ženskih otrok na 1000 žena v plodni starosti, t. j. od 15 do 49 leta. To je bruto ali grobi indeks reprodukcije. Če pa upoštevajo še smrtnost novorojenih ženskih otrok do rodne starosti, dobijo tako imenovani čisti indeks reprodukcije. Z drugačnimi besedami bomo povedali tako: Kadar je čisti ali netto indeks reprodukcije 1, se bo prebivalstvo glede na skupno število v 50 letih (v dobi enega rodu) samo obnovilo, ne pa pomnožilo. Predpostavljamo seveda, da se v teh letih ne rodnost ne umrljivost bistveno ne spremenita. Če je indeks čiste reprodukcije 0,9, bi se pri enaki predpostavki samo deset desetih rodu nadomestilo z novim rodom in število prebivalstva se bo vsakih približno 30 let skrčilo za eno desetino. Veča se število prebivalstva samo, če je čisti indeks reprodukcije večji kakor 1.

Vendar pa sam čisti indeks reprodukcije ne zadostuje, da bi povedali, kdaj utegne začeti padanje prebivalstva. Lahko poteče vrsta desetletij od trenutka, ko pade indeks pod 1 (t. j. ko se generacije ali rodovi nehalo v celoti

ČISTI REPRODUKCIJSKI INDEKS

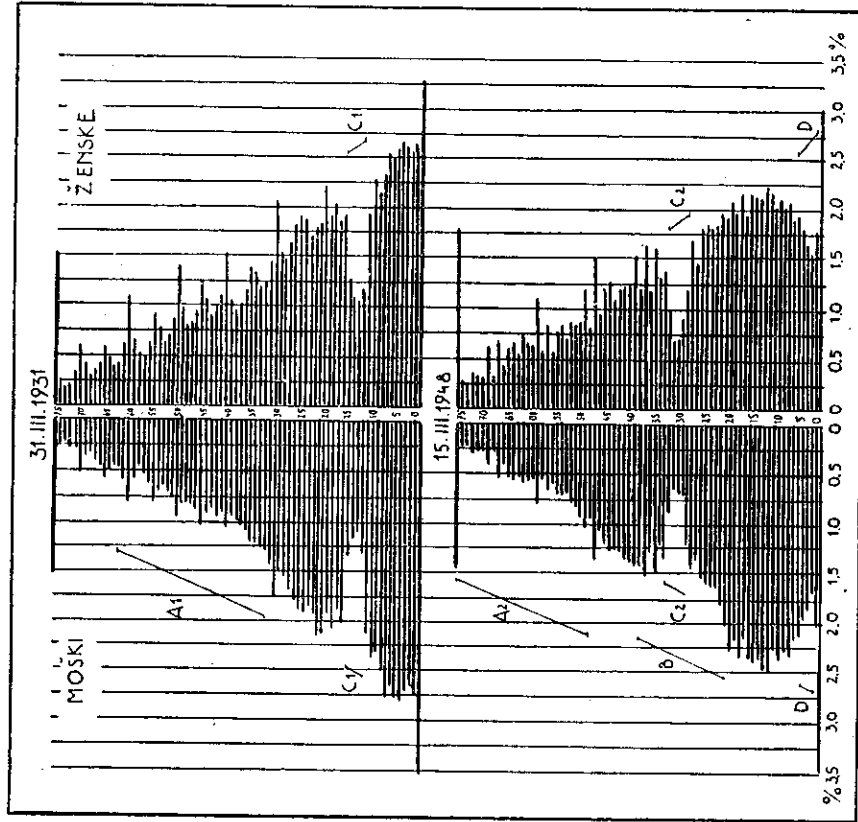
(Podobna bi bila piramida Anglije.) Njuno prebivalstvo je danes pretežno staro. Kot pa kaže spodaj črtkana piramida za leta 1871/80, je bilo takrat še mlado. Nekaj boljše je slika za Švedsko in Dansko (ter Norveško, če bi bila tu). Razen Francije so vse današnje piramide spodaj pri najmlajših ožje nego pred 70 leti, nekatere prav posebno ozke. Manj rojstev! Manj ne samo zato, ker imajo zakonski pari manj otrok (družbeni razlogi), temveč tudi ker je odstotek čez 50 leta starega prebivalstva večji (biološki razlog)! Pri »starih« življenjskih drevesih se ustavlja naraščanje prebivalstva! V tem primeru je treba posebne družbene intervencije, da se spodnji pravokotnik močno razširi, kot so to dosegli otroški dodatki po vojni v Franciji in kot zasledimo njihov učinek na francoskem spodnjem pravokotniku.

Če si zdaj ogledamo življenjski drevesi Jugoslavije na sliki št. 22 za leto 1931 in 1948, ko sta bili dve ljudski štetji, nas predvsem ne sme motiti, da v nekaterih letih štrlijo navzven izjemno dolge črte, bolj kakor se bližamo višjim letom. To je posledica tega, da navajajo slabo pismeni ljudje zaokroženo starost — 50, 60, 55, 65 let namesto n. pr. 51, 59, 54, 66 let. Na sliki št. 23 jih ne demografski strokovnjak na debeli črti že popravi s posebnimi računi.

Primerjanje obeh dreves na sliki št. 22 je poučno v tem, kako se dolgo vrsto let kažejo posledice vojne. Prvič vidimo, da je zgornja piramida (za leto 1931) v skupini let od 10 do 15 nekako »prepasana« ali ožja, tako na moški kakor na ženski strani. To pomeni manjši delež ustreznih letnikov kakor pa nekaj letnikov prej in kasneje. Ta primanjkljaj so »nerojene duše«, otroci, ki niso bili rojeni med prvo svetovno vojno, ker so bili močje na frontah. Ta primanjkljaj smo ob straneh označili s črto C_1 . Po 17 letih, namreč pri popisu leta 1948, se je ta primanjkljaj očitno pomaknil navzgor na starost okrog 30 let, kakor nam kaže obrobna črta C_2 . Če bi imeli še piramido za leto 1921, bi videli isti primanjkljaj ali »pas« spodaj ob letnikih 2 do 6.

Drugič vidimo, da se začne spodnja piramida (za leto 1948) na moški strani ob črti B nenavadno ožiti po 20. letu starosti, da ne rečem že po 15. letu, namesto da bi šla v

nekoliko bolj izravnani smeri proti pravokotniku za leto 40. Ta upogib je posledica vojnih žrtev v drugi svetovni vojni; zaradi tega je zožitev na ženski strani manjša ali je pravzaprav ni (pač je pri nekaterih republikah močnejša). Podobno zožitev najdemo na spodnji piramidi ob črti A_2 . To so izgube iz prve svetovne vojne, ki se vidijo na piramidi iz leta 1931 nižje ob črti A_1 med letniki 30 in 50 oziroma celo 60 (izgube tudi iz balkanske vojne). Vsaka »upognjenost« smeri ali pravilne krivulje na moški

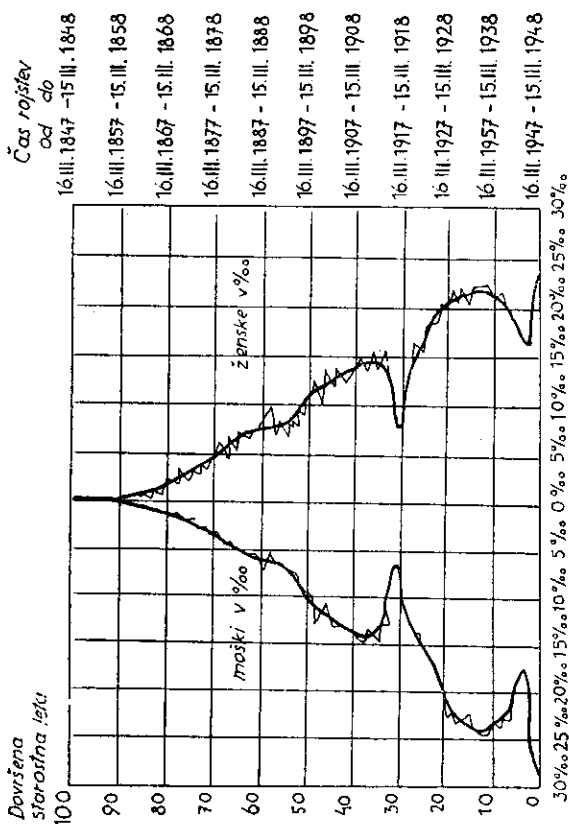

Sl. 22. Življenjski drevesi Jugoslavije 1931 in 1948

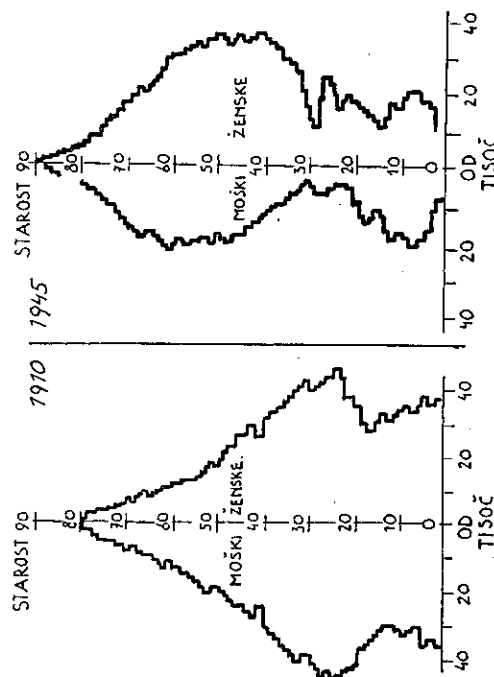
ali ženski strani se da pojasniti z nenavadnimi dogodki, kakor so vojne in gospodarske krize.

Takšne »upogibe« lahko zasledujemo tudi pri drugih država, vendar so redko tako veliki odkloni kakor v Jugoslaviji. Če se vrnemo na sliko št. 21, jih najdemo pri Franciji, Nemčiji in Italiji. V deželah, ki so bile nevtralne več kot pol stoletja, ali ki jih je vojna v manjši meri prizadela, kakor v Ameriki, Švici, v skandinavskih deželah, jih ne opazimo. Vsakega od teh »upogibov« lahko zasledujemo, kako se giblje skozi desetletja, in napovedujemo, kako se bo gibal v naslednjih 50 letih ali več. Pri Jugoslaviji se je za leto 1948 že na prvi pogled lahko ocenilo, da bo v naslednjih letih prej ali slej padlo število delovne sile, padalo število upokoencev (seveda ob predpostavki nespremenjene zakonodaje in družbenih odnosov), da bo manj šolske mladine in slednjič manj žemitev in rojstev. Demografski matematiki so to mogli izračunati precej natančno. Tako so že na podlagi štetja leta 1948 izračunali, da bo v letih 1960—1965 manj vajeniške mladine in manj mladine v višjih letnikih srednjih šol. Izračunali so, da bo delež prebivalstva od 0 do 60 leta zrasel, delež starih pa padel in da se bo prebivalstvo okrog leta 1960 pomladilo, potem pa šlo na staranje. Takrat bodo okrnjeni rodovi iz druge svetovne vojne stopili v plodno starost, kar zna znižati število rojstev. Enako se bo tedaj občutil primanjkljaj delovne sile.

Pravijo, da so Hitlerju ob prihodu na oblast ponazorili z življenjsko piramido Nemčije, kako se bodo zoženi in napihnjeni pasovi Nemčije pomikali skozi petletja nazgor tako, da bi proti koncu tridesetih let bil za Nemčijo najbolj ugoden položaj, da bi udarila z vojsko. Kakšno Nemčijo mu je ta vojna napravila, nam kažejo vdori na debeli črti piramide Nemčije na sliki šte 20. Še bolj žalostno se vidijo posledice v samem Berlinu; prebivalstvo na piramidi slike šte 24 za leto 1945 je svarilen vzgled pokveke v primeri s prebivalstvom leta 1910. Ožina spodaj pri letu 1910 ne pomeni toliko padanja rojstev, kot je posledica napihnjenih letnikov 20—45, ki pomenijo ogromno doseljevanje odrasle delovne sile z vasi. Piramida l. 1945 pa kaže hude vojne izgube in padec rojstev med drugo svetovno vojno in deloma že v prvi.

Sl. 25 Popravljenno žbiljenjsko drevo Jugoslavije za 1948

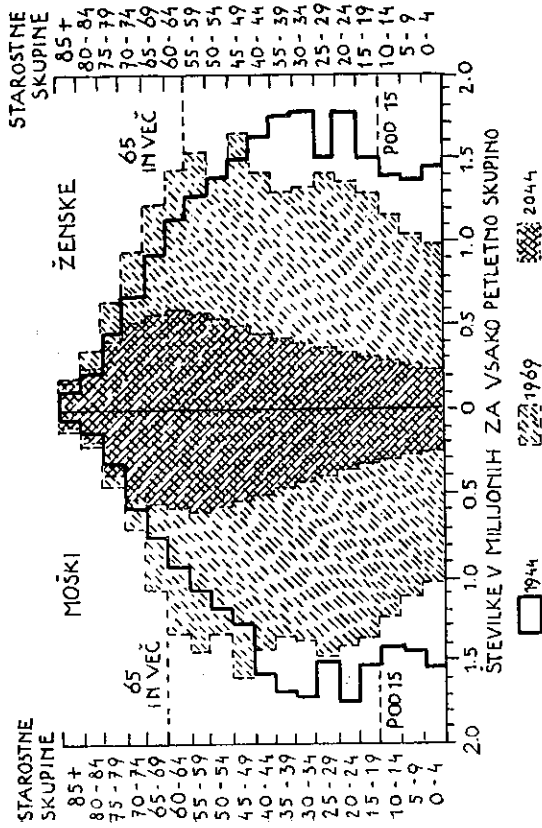
Sl. 24. Starostni piramidi Berlina za 1910 in 1945

Ustroj bodočih piramid kake dežele se lahko riše ne samo na pamet na podlagi pomikanja pravokotnikov današnjih piramid, temveč tudi dokaj natančno na podlagi proračunov indeksov rojenih in umrlih ter obstoječe starostne sestave. Demografski matematiki in aktuarji (zavarnalni matematiki) se poslužujejo tako imenovanih tablic umrljivosti, ki jih s pridom uporabljajo v zavarovalstvu. Z njimi izračunajo za vsakega človeka glede na njegovo starost tako premijo za bolezensko in starostno zavarovanje, da je zadovoljen ne samo zavarovanec, temveč da ima tudi zavarovalnica velike dobičke. (Znano je, da spadajo v Ameriki zavarovalnice med največje finančne mogotce.) Na podlagi bodočih starostnih sestav se rišejo tudi bodoča življenjska drevesa. Slika števil. 25 nam kaže, kako se bo razvijala piramida Anglije do leta 2044, seveda ob predpostavki, da se sociološki vzroki današnjega angleškega indeksa rojenih veliko ne spremenijo in da medicina ne poudari daljša življenja še bolj. Slika za leto 2044 predstavlja že strahovito staro prebivalstvo, katerega število bo padalo, razen če ne pridejo spet v modo velike družine.

Po tem razgledu se vrnimo k Jugoslaviji in pogledjmo še, kako velike so razlike med republikami. Na sliki števil. 26 opazimo dve vrsti vplivov: »staranje«, ki je večje v Sloveniji in Hrvaški, ter »mlad« sestav v Bosni in Hercegovini, v Makedoniji in na Kosmetu z velikim odstotkom otrok; drugič opazimo različen vpliv vojne, hujski v Bosni in Hercegovini, rahlejši v Makedoniji in na Kosmetu. Piramida Jugoslavije v celoti je bila leta 1921 zgoraj še zelo vitka, ustroj je bil »mlad«. Danes se pa debeli, zlasti v Sloveniji. Čez nekaj desetletij bomo imeli »starejše« drevo, če se kaj ne spremeni. To nas utegne privedi v zastoj, če gre po dosedanjem evropskem vzorcu, kjer pride do zastoja, kakor hitro znesejo letniki od 45 dalje več ko tretjino vsega prebivalstva.

Kar se tiče napovedi gibanja celotnega prebivalstva, smo leta 1951 poznali številke do leta 1960, ki so precej zanesljive, a po letu 1953, ko je bilo ljudsko štetje, so bile izračunane tudi do leta 1970, ki se pa nanje ne moremo natančno zanesti. Prebivalstva Slovenije, ki ga je bilo leta 1953 brez Koperskega 1.466.000, bo leta 1960 1.582.000. Prirastek bo razmeroma majhen. Prebivalstva Bosne in Her-

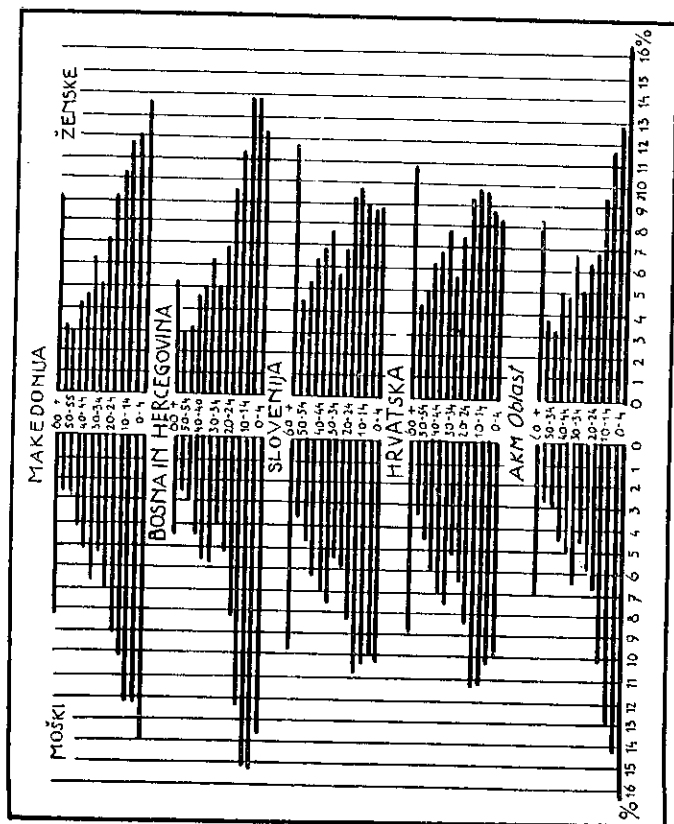
cegovine je bilo 1953 2.859.000, a leta 1960 ga utegne biti 3.448.000. Prebivalstva Makedonije je bilo leta 1953 1.311.000, manj kakor Slovenije, a leta 1960 ga utegne biti 1.571.000, skotaj ravno toliko kakor v Sloveniji. Hitreje narašča, piramidna je mlajša, naravni prirastek je večji. Vsa Jugosla-

Sl. 25. Bodoči razvoj življenjskih dreves Anglije

vija je imela leta 1953 16,991.000 prebivalcev, a leta 1960 jih bo imela 19,118.000.

Kolikor je mogoče primerjati gibanje demografskih količnikov na daljšo dobo s sočasnim gibanjem zaposlenosti, višine plač, cen, dohodka, kakor smo do neke meje tu naslikali, pridemo do splošnega zaključka, da naravni prirastek pojema, bolj ko se življenjski standard dviga. Do tega zaključka smo prišli na podlagi opazovanja gibanja v razvitih kapitalističnih deželah skozi več sto let. Za dežele, ki šele dobro desetletje grade socializem, a je pred tem vplivala na sestav njihovega prebivalstva osvobodilna ali državljanska vojna, je to še premajnha doba, da bi se mogla ugotoviti nova socialistična zakonitost s svojimi posebnostmi. Samo po splošnih socioloških in ekonomskih po-

Sl. 26. Starostne piramide nekaterih republik v Jugoslaviji

stavkah lahko zaključujemo, da bo delež starih rastel, delež otrok pa ne bo padal tako močno kot v razvitih deželah s sistemom kapitalistične privatne lastnine. Ko odpade strah pred ženitvijo in naraščajem iz materialnih razlogov in ko želja po otrocih nima več takih ovir, a se obenem poveča čut odgovornosti za vzgojo vsakega posameznega otroka, utegne narasti rodniost v vseh predelih, kjer je danes v zastanku, kot n. pr. deloma v Sloveniji; obenem pa zna populacija tam, kjer je danes pretirano visoka in še zvezana z visoko otroško umrljivostjo.

Risbe so deloma prevzete deloma prirejene po uvodoma navedeni literaturi. Računi za sliko št. 14 si nekoliko nasprotujejo; po naših podatkih bi številka za Jugoslavijo znašala 0,56 (v številki travnik), če računamo tako kakor Anglija, ali celo 0,84 (v številki še pašnike).

KAZALO

Predgovor	3
I. V čem je vprašanje	7
a) Kako živi večina človeštva	9
b) Ljudi je vedno več in več	31
c) Izseljevanje. Brezposelnost	36
d) Zemlja se slabša in uničuje	40
e) Nekateri misleci so zelo zaskrbljeni	46
II. Kaj pravijo pesimistične teorije	53
a) Mathusov nauk	53
b) Zakon o padajočem zemljiškem donosu	62
c) Zelezni mezdni zakon	64
III. Ocena nauk o zemljiških pridelkih	69
a) Resnica o zakonu padajočih zemljiških donosov	69
b) Kako se je v resnici večal pridelek	75
c) Ali se v resnici prehaja samo na slabše	83
d) Kako bo mogoče ustaviti erozijo	85
e) Nove, še neizkoriščene možnosti	88
IV. Relativni značaj obljudenosti	97
a) Različna naseljenost v različnih dobah	97
b) Relativna prenaseljenost v kapitalizmu	104
c) Neprodane zaloge ali agrarni presežki	114
d) Agrarna prenaseljenost ali slabosti majhnega obrata	120
e) Bajka o demografskem prirastku	131
V. Politika prebivalstva	135
a) Vprašanje demografskega optimuma in možnosti demografske politike	135
b) Nekateri vidiki populacijske politike	138
c) Kako je z manj razvitimi deželami, ki gradijo boljše družbo	145
VI. Sklep	153
Dodatek	
Zakoni gibanja celotnega prebivalstva	167

PROF. ING. STANE KRAŠOVEC
PREVEČ LJUDI -- PREMALO KRUHA

Redna knjiga knjižne zbirke
Kmečke knjige za leto 1958

Urejuje Ignac Koprivec

Knjigo je opremila
ing. Jakica Accetto

Izdala Založba »Kmečka knjiga«

Predstavnik ing. Jože Berkopec

Natisnila in vezala
Blasnikova tiskarna v Ljubljani

Knjiga je izšla novembra 1957
v 10.500 izvodih